ΧΡΟΝΙΚΑ
ΤΗΣ
ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1981 - ΤΕΥΧΟΣ 36

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΕΤΑΙ ΥΠΟ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
Ὑπεύθυνος ὕλης: Β. Α. Καλογερᾶς, Ἀγγελάκη 35

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ, δικηγόρος	Πρόεδρος
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΟΤΣΙΑΝΟΣ, δικηγόρος	Α' Ἀντιπρόεδρος
ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΥΡΙΑΦΙΝΗΣ, ἰατρός	Β' Ἀντιπρόεδρος
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΑΠΠΑΣ, δικηγόρος	Γεν. Γραμματεύς
ΑΧΙΛΛΕΥΣ ΒΑΜΒΑΚΟΥΔΗΣ, τ. ἐκπαιδευτικός	Ταμίας
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΛΟΓΕΡΑΣ, Γεν. Ἐπιθ. Μέσης Ἐκπ.	Ἔφορος
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΨΥΧΟΥΛΑΣ, διευθ. Τεχν. Σχ. «Δημόκριτος»	Σύμβουλος
ΙΩΑΚΕΙΜ ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ, οἰκονομολόγος	Σύμβουλος
ΚΗΡΥΚΟΣ ΚΟΣΜΑΣ, δήμαρχος Πολυγύρου	Σύμβουλος
ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, δήμαρχος Ν. Μουδανιῶν	Σύμβουλος
ΣΠΥΡΟΣ ΧΑΡΙΣΤΟΣ, δήμαρχος Ἀρναίας	Σύμβουλος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Τορώνη. Ὀνομασία - Σχετικοί μύθοι: Μ. Βερτσώνη-Κοκόλη
2. Ἱστορικές πληροφορίες γιά τά Πετροκέρασα (Ραβνά): Μ. Θ. Καρτσιώτη
3. Τά δημώδη ὀνόματα τῶν φυτῶν τῆς χλωρίδος τῆς Χαλκιδικῆς: Π. Χαριστοῦ
4. Οἱ Λαζαρίνες: Μ. Παπαθανασίου
5. Δημοτικά τραγούδια ἀπό τά Πετροκέρασα (Ραβνά): Μ. Θ. Καρτσιώτη
6. Ἕνα μικρό τούρκικο λουτρό στήν Πισιόνα Βασιλικῶν: Θ. Τσιτρούλη
7. Εἰκόνα τοῦ Ἁγ. Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου στόν Πολύγυρο: Λ. Τόσκα-Ζαχάρωφ

Ἐτησία συνδρομή: Ἐσωτερικοῦ δραχ. 200. — Ἐξωτερικοῦ δολλάρια 5
Ἐπιστολαί, ἐμβάσματα: «Λαογραφική Ἑταιρεία Χαλκιδικῆς» — Πρίγκ. Νικολάου 10

Τύποις: Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ ΥΙΟΙ Θεσσαλονίκη

ΜΑΡΙΑΣ ΒΕΡΤΣΩΝΗ - ΚΟΚΟΛΗ

ΤΟΡΩΝΗ*

ΟΝΟΜΑΣΙΑ. ΣΧΕΤΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ

Α. Ὀνομασία

Τό ὄνομα τῆς Τορώνης ἐμφανίζεται ἀπό πολύ νωρίς μέ διπλό τύπο: Τορώνη καί Τερώνη. Στά νομίσματά της[1] ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή ΤΕΡΟ ἤ ΤΕΡΟΝΑΟΝ. Τόν ἴδιο τύπο (μέ ε) γιά τό ἐθνικό (Τερωναῖος) μᾶς δίνει καί μιά ἐπιτύμβια ἐπιγραφή[2] ἀπό τή Θάσο. Τά στοιχεῖα αὐτά δείχνουν ὅτι οἱ κάτοικοι αὐτοαποκαλοῦνταν Τερωναῖοι καί τήν πόλη τους τήν ἔλεγαν Τερώνη. Ὅλοι ὅμως ἀνεξαιρέτως οἱ κλασικοί καί μεταγενέστεροι συγγραφεῖς, ἀρχίζοντας ἀπό τό Θουκυδίδη, ἀναφέρουν τήν πόλη ὡς Τορώνη.

Χαρακτηριστική σχετικά εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ Εὐσταθίου[3], ὁ ὁποῖος μᾶς λέει τά ἑξῆς γιά τήν Τορώνη: «... ἔνθα που (ἐν τῇ Παλλήνῃ) καί τόπος τις κατά παραφθοράν Τορώνη λεγόμενος, ὁμωνύμως, ὡς ἔοικε, Τορώνῃ τῇ τοῦ Θρᾳκικοῦ Πρωτέως θυγατρί κατά Λυκόφρονα»[4]. Ἀπό τό κείμενο (κατά παραφθοράν Τορώνη λεγόμενος) εἶναι φανερό ὅτι ὁ Εὐστάθιος δέν μᾶς δίνει τόν ἀρχικό τύπο τοῦ ὀνόματος τῆς πόλης, ἀλλά τόν παρεφθαρμένο. Ἀπό τόν Λυκόφρονα[5] πάλι, ἀπό τόν ὁποῖο λέει ὅτι ἀντλεῖ ὁ Εὐστάθιος, ξέρουμε ὅτι τό ὄνομα τῆς γυναίκας τοῦ Πρωτέα (καί ὄχι τῆς κόρης του, ὅπως λανθασμένα ἀναφέρει τό κείμενό μας) εἶναι Τορώνη. Τό πρόβλημα εἶναι ἄν τό ὁμωνύμως ἀναφέρεται στόν ἀρχικό τύπο (πού δέν μᾶς δίνει τό κείμενο) ἤ, ὅπως εἶναι πιθανότερο, στόν παρεφθαρ-

---

*Τό ἄρθρο αὐτό ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς μεταπτυχιακῆς μου ἐργασίας γιά τήν Τορώνη, πού ἐγκρίθηκε ἀπό τή Φιλοσοφική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τό 1970 καί κυκλοφόρησε τότε φωτοτυπημένη σέ περιορισμένο ἀριθμό ἀντιτύπων. Ὁλόκληρη τήν ἐργασία, ἐνημερωμένη μέ τά τελευταῖα ἀνασκαφικά δεδομένα, ἐπιφυλάσσομαι νά δημοσιεύσω ἀργότερα.

1. Ἀπό τόν 6ο π.Χ. αἰώνα κέ. Βλ. Charles Seltman, Greek Coins[2], London 1960, σ. 67, Robinson - Clement, Excavations at Olynthus, IX 1938, σ. 316.

2. Βλ. Jean Pouilloux, Recherches sur l' histoire et les cultes de Thasos, Paris[1] 1954, σ. 318. Ἡ ἐπιγραφή χρονολογεῖται στά τέλη τοῦ 4ου μέ ἀρχές τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. ἀπό τόν Pouilloux.

3. Σχόλια στόν Διονύσιο Περιηγητή 327, Geographi Graeci Minores, τ. 2, σ. 276, ἔκδ. Müller, Παρίσι 1882.

4. Ἡ σύνδεση τῆς πόλης μέ τόν Πρωτέα καί τήν κόρη του εἶναι καί ἀπό ἀλλοῦ γνωστή. Βλ. καί παρακάτω.

5. Ἀλεξάνδρα, στ. 115 - 6.

μένο (πού μᾶς τόν δίνει). Ὁ ἐκδότης τοῦ Εὐσταθίου μᾶς δίνει στό κείμενο τό ὄνομα Τορώνη τόσο γιά τήν πόλη, ὅσο καί γιά τή θυγατέρα (γρ. σύζυγο) τοῦ Πρωτέα. Στό ὑπόμνημα ὅμως βλέπουμε ὅτι τέσσερις ἀπό τούς κώδικες πού μᾶς παραδίδουν τό κείμενο ἔχουν τή γραφή Τ ε ρ ώ ν η (καί ἕνας πέμπτος τή γραφή Π ε ρ ώ ν η) γιά τό ὄνομα τῆς κόρης τοῦ Πρωτέα· τή γραφή αὐτή ὁ ἐκδότης μᾶς τή δίνει σέ ὀνομαστική πτώση καί ὄχι σέ δοτική, ὅπως χρειάζεται σ' αὐτό τό σημεῖο τοῦ κειμένου. Αὐτό δείχνει πώς πρόκειται μᾶλλον γιά ἀβλεψία καί πώς οἱ γραφές πρέπει ν' ἀποδοθοῦν στό ὄνομα τῆς πόλης πού εἶναι σέ ὀνομαστική. Ἔτσι ὑπάρχουν οἱ ἑξῆς δύο πιθανότητες: 1. Πόλη Τ ο ρ ώ ν η - σύζυγος Πρωτέως Τ ο ρ ώ ν η: ὁ ἀρχικός τύπος τοῦ ὀνόματος τῆς πόλης δέν ἀναφέρεται καθόλου, ὁ παρεφθαρμένος εἶναι Τ ο ρ ώ ν η. Ἄρα ἡ σύνδεση μέ τή γυναίκα τοῦ Πρωτέα ἔγινε ἐκ τῶν ὑστέρων, ἐξαιτίας τῆς παραφθορᾶς τοῦ ὀνόματος σέ Τ ο ρ ώ ν η. Αὐτή τήν ἐκδοχή ὑποστηρίζει καί ὁ Chr. A. Lobeck[6], ὁ ὁποῖος μάλιστα ὑποθέτει ὅτι ὁ ἀρχικός τύπος εἶναι Τορύνη: «κατά Παλλήνην τόπος τις κατά παραφθοράν Τορώνη λεγόμενος significare videtur nomen ex τορύνη ortum esse»[7]. Τέτοιος ὅμως τύπος τοῦ ὀνόματος τῆς Τορώνης δέν ἀπαντᾶ πουθενά· ἐπί πλέον ὁ δεύτερος — ἤ μᾶλλον ὁ πρῶτος — τύπος τοῦ ὀνόματος εἶναι ὁ τύπος Τ ε ρ ώ ν η, πού μᾶς δίνουν τά νομίσματα καί ἡ ἐπιγραφή καί πού θά πρέπει νά τόν δεχτοῦμε ὡς ἀρχικό τύπο τοῦ ονόματος τῆς πόλης. 2. Πόλη Τ ε ρ ώ ν η - σύζυγος Πρωτέως Τ ο ρ ώ ν η: ἀρχικός τύπος τοῦ ὀνόματος τῆς πόλης Τ ο ρ ώ ν η (ὁμωνύμως τῇ τοῦ Θρᾳκικοῦ Πρωτέως θυγατρί), παρεφθαρμένος Τ ε ρ ώ ν η. Ἡ ἐκδοχή αὐτή εἶναι λιγότερο πιθανή ἀπό τήν προηγούμενη, ἐξαιτίας τῆς διατύπωσης τοῦ κειμένου, δέν ἀποκλείεται ὅμως ἀπό τά πράγματα. Εἶναι βέβαιο πώς ὁ Εὐστάθιος ἤξερε τόν τύπο Τ ο ρ ώ ν η πού ἀναφέρεται στούς κλασικούς συγγραφεῖς· ὁπωσδήποτε ὅμως ἤξερε καί δεύτερο τύπο τοῦ ὀνόματος τῆς πόλης, καί ἡ

6. Pathologia sermonis graeci, Berolini 1843, σ. 223.

7. Στήν ὑπόθεσή του αὐτή παρασύρεται πιθανῶς ἀπό τήν ἠπειρωτική πόλη Τ ο ρ ύ ν η, πού ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος (Βίος Ἀντωνίου, 62). Ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος ἀναφέρει ἐπίσης στήν Ἤπειρο μιά πόλη Τ ο ρ ώ ν α ἢ Τ ο ρ ώ ν η (III 13, 3 σ. 528, ἔκδ. Müller), ἡ ὁποία δέν ἀναφέρεται ἀπό κανέναν ἄλλον συγγραφέα. Ἔτσι ὁ Müller διόρθωσε τό Τ ο ρ ώ ν η τοῦ Πτολεμαίου σέ Τ ο ρ ύ ν η, καί τόν ἀκολούθησαν ὁ F i h e n, Realencyclopädie τ. VIa2 (1937) Art. Toryne, σ. 1809, καθώς καί ὁ G o m m e, Commentary on Thucydides I 189, ἄν καί ὁ τελευταῖος βλέπει τίς δυσκολίες πού δημιουργεῖ ἡ διόρθωση. Αὐτές οἱ δυσκολίες (τό ὅτι δηλαδή δέν ὑπάρχει διαφορά μόνο στό ὄνομα τῶν πόλεων, ἀλλά καί στή θέση τους, σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες τοῦ Πλουτάρχου καί τοῦ Πτολεμαίου) ἔκαναν τόν N. G. L. H a m m o n d (Epirus, Oxford 1967, σ. 688) νά ὑποστηρίξει ὅτι πρόκειται γιά δυό ἀνεξάρτητες πόλεις (ἤ μᾶλλον πολίσματα· τουλάχιστον γιά τήν Τορώνη ὁ ἴδιος ὁ H a m m o n d, ὅ.π., σ. 661, λέει ὅτι εἶχε περίμετρο τείχους μικρότερη ἀπό 500 μέτρα). Ὁ ἴδιος ταυτίζει τήν Τορώνη μέ τή σημερινή Νίστα (ὅ.π., σ. 688), ἀνάμεσα στίς ἐκβολές τοῦ Καλαμᾶ καί στά Σύβοτα. Ἡ ταύτιση τῆς Τορύνης μέ τήν Πάργα (λίγο νοτιότερα ἀπό τήν ἠπειρωτική Τορώνη) εἶναι παλαιότερη καί γενικά παραδεκτή (βλ. π.χ. L e a k e, Travels in Northern Greece, τ. 3, σ. 8 καί H a m m o n d, ὅ.π., σ. 688).

μόνη δυνατή ἐκδοχή εἶναι ὅτι αὐτός ἦταν ὁ τύπος Τ ε ρ ώ ν η, ἀκόμη κι ἄν δέν ἀναφέρεται μέσα στό κείμενο γιατί ὁ τύπος αὐτός δέν ἀπαντᾶ μόνο στήν ἐπιγραφή καί στά νομίσματα, πού σταματοῦν μέ τήν κατάκτηση τῆς πόλης ἀπό τόν Φίλιππο στά 348, ἀλλά καί πολύ μεταγενέστερα. Σέ ἔγγραφα τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἡ Τορώνη ἀπαντᾶ ἀπό τά 1327 μέχρι τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα καί μέ τούς δύο τύπους: Τ ο ρ ώ ν η κάι Τ ε ρ ώ ν η (κάποτε καί Τ ε ρ ό ν η).

Ἀλλά καί στά νεώτερα χρόνια ἔχουμε μαρτυρίες ὅτι τό ὄνομα τῆς πόλης ὑπάρχει καί στούς δύο τύπους. Ἔτσι, ἐνῶ οἱ περισσότεροι ἀπό τούς νεώτερους ἐρευνητές ἀναφέρουν τόν τύπο Τορώνη, ὁ Lolling[8] τήν ἀναφέρει ὡς «Torone, j (etzt) | = τώρα| Teroni». Τό ἴδιο καί ὁ Gaebler[9] ἀναφέρει ὅτι τό σύγχρονό του ὄνομα γιά τήν Τορώνη εἶναι Τ ε ρ ώ ν η. Ὁ Σβορῶνος[10] ἀναφέρει κι αὐτός τό ὄνομα Τ ε ρ ώ ν η καί τό χαρακτηρίζει, ὅπως καί τό ὄνομα Δ έ ρ ρ ι ς, παιονικό, ἐνῶ ὁ Μ. Δήμιτσας[11] ἀναφέρει ὅτι τό σύγχρονό του ὄνομα εἶναι Τ ο ρ ώ ν ι.

Τό συμπέρασμα λοιπόν εἶναι ὅτι ἴσως ἀπό τά ἀρχαιότατα κιόλας χρόνια — πάντως ὁπωσδήποτε ἀπό τά κλασικά — τό ὄνομα τῆς πόλης ἀπαντᾶ καί μέ τούς δυό τύπους (μέ ε καί μέ ο), πού εἴτε συνυπάρχουν, εἴτε, κατά περιόδους, ὑποσκελίζει ὁ ἕνας τόν ἄλλον, χωρίς ὅμως καί νά τόν ἐξαφανίζει. Ἄν ἕνας ἀπό τούς δυό τύπους εἶναι ἀρχαιότερος ἀπό τόν ἄλλον, τότε αὐτός θά πρέπει, σύμφωνα μέ τά δεδομένα μας, νά εἶναι ὁ τύπος μέ ε[12]. (Παράλληλη φωνητική μεταβολή φαίνεται νά ἔχει πάθει, ἀργότερα, καί τό ὄνομα μιᾶς ἄλλης πόλης τῆς Χαλκιδικῆς, τῆς ἀρχαίας Σ ε ρ μ ύ λ η ς, πού σήμερα λέγεται Ὀ ρ μ ύ λ ι α).

Β. Σ χ ε τ ι κ ο ί μ ύ θ ο ι

Ἡ Τορώνη στή μυθική παράδοση ἐμφανίζεται καί ὡς τόπος καί ὡς ἐπώνυμο μυθικό πρόσωπο[13]. Καί στίς δυό περιπτώσεις βρίσκεται σέ στενή σχέση μέ τόν Πρωτέα καί τούς γιούς του ἤ μόνο μέ τούς τελευταίους.

Ὡς μυθικό πρόσωπο ἡ Τορώνη εἶναι κόρη ἤ γυναίκα τοῦ Πρωτέα. Σύμφωνα μέ τόν μύθο, ὅπως τόν παραδίδει ὁ Λυκόφρονας[14], ὁ Πρωτέας

8. Hellenische Landeskunde, Nördlingen 1889, σ. 226.
9. Die Münzen der Derronen, Zeitschrift für Num. XX (1897) σ. 289.
10. J. N. S v o r o n o s, L' hellénisme primitif de la Macédoine, Athènes 1919, σ. 31.
11. Ἡ Μακεδονία, τ. 2, Ἀθῆναι 1896, σ. 616.
12. Ὁ Ι. Π α π ά γ γ ε λ ο ς, Γενικαί σημειώσεις περί τήν Τορώνην, Χρονικά Χαλκιδικῆς 29 - 30 (1976) σ. 68, σημ. 6, ἀναφέρει ὅτι: «Οἱ κάτοικοι ὅλων τῶν χωρίων τῆς Σιθωνίας ὀ-ποκαλοῦν καί σήμερον ἀκόμη τήν Τορώνην «Τιρών'», ὅπερ ἐκ τοῦ Τερώνη».
13. Πρβ. Στεφ. Βυζ. λ. Τ ο ρ ώ ν η.
14. Ἀλεξάνδρα, στ. 115 - 127.

φεύγει ἀπό τήν πατρίδα του τήν Αἴγυπτο καί ἔρχεται στήν Παλλήνη[15]. Γυναίκα του εἶναι ἡ Τορώνη πού εἶναι Φλεγραία[16]. Τά παιδιά του[17] σκοτώνουν τούς ξένους ἀφοῦ τούς προσκαλέσουν σέ ἀγώνα πάλης[18]. Ὁ Πρωτέας, μή μπορώντας νά ἀντέξει τήν ξενοκτονία τῶν παιδιῶν του, παρακαλεῖ τόν πατέρα του Ποσειδώνα νά τόν βοηθήσει νά γυρίσει στήν πατρίδα του, κι ἐκεῖνος τοῦ ἀνοίγει μιά σήραγγα[19] κάτω ἀπό τό βυθό τῆς θάλασσας, τήν ὁποία ἀκολουθώντας ὁ Πρωτέας ἐπιστρέφει στήν Αἴγυπτο.

Αὐτῆς τῆς παράδοσης μνεία κάνει καί ὁ Βιργίλιος[20], ὁ ὁποῖος τοποθετεῖ τόν Πρωτέα στό Καρπάθιο πέλαγος καί ἀναφέρει ὅτι ἀπό κεῖ ξεκινώντας «Emathiae portus patriamque revisit Pallenen». Βλέπουμε λοιπόν πώς, ἐνῶ ὁ Λυκόφρονας ἐντάσσει τή «χαλκιδική» παράδοση στά πλαίσια τῆς «ὁμηρικῆς»[21], ὁ Βιργίλιος ἀντιστρέφει τά πράγματα, θεωρώντας πατρίδα τοῦ Πρωτέα τήν Παλλήνη. Τήν ἴδια ἐκδοχή παρουσιάζουν καί τά Σχόλια στόν Βιργίλιο[22], πού προχωροῦν ἀκόμη περισσότερο ὀνομάζοντας τήν Παλλήνη «civitatem Thessaliae» καί τοποθετώντας τήν Τορώνη στήν Παλλήνη. Ἔτσι ἔχουμε ἀπό τή μιά μεριά τόν Ὅμηρο (δ 45): «ἀθάνατος Πρωτεύς Αἰγύπτιος» καί ἀπό τήν ἄλλη τόν Servius (ὅ.π.), πού ἀναφέρει ὅτι ὁ Πρωτέας «antequam in Aegyptum commigraret Thraciae fuit incola».

---

15. Ὁ Κόνωνας (FGRH 26 F I (XXXII)) ἀναφέρει ὅτι ὁ Πρωτέας φεύγει ἀπό τήν Αἴγυπτο ἐπειδή φοβᾶται τόν βασιλιά Βούσιρι. Ἔτσι συντροφεύει τόν Κάδμο στίς περιπλανήσεις του γιά τήν ἀναζήτηση τῆς Εὐρώπης καί καταλήγει στήν Παλλήνη, ὅπου ἐγκαθίσταται, παντρεύεται τήν κόρη τοῦ βασιλιᾶ τῶν Σιθώνων (Θ ρ ᾳ κ ί ο υ ἔ θ ν ο υ ς) Χρυσονόη, ἀποκτᾶ δυό παιδιά κτλ. Ἡ ἱστορία τοῦ Κόνωνα συμπίπτει στά βασικά σημεῖα μέ ἐκείνη τοῦ Λυκόφρονα, μόνο πού ὁ πρῶτος μᾶς δίνει περισσότερες λεπτομέρειες καί ἀναφέρει τή Χρυσονόη στή θέση τῆς Τορώνης.

16. Ἀπό τόν Ἡρόδοτο (VIII 123) μαθαίνουμε ὅτι Φ λ έ γ ρ α εἶναι τό παλαιό ὄνομα τῆς Παλλήνης. Ὡστόσο τά Σχόλια στήν Ἀλεξάνδρα τοῦ Λυκόφρονα, στ. 115 κέ., ἀναφέρουν ὅτι «Φλεγραία τό πρίν ἐκαλεῖτο ἡ Θρᾴκη διά τό τούς Γίγαντας ἐκεῖ πεφλέχθαι». Ἀλλά καί οἱ περισσότερες ἀπό τίς μετακλασικές πηγές μας μέ τά ὀνόματα Φλέγρα καί Παλλήνη ὑπονοοῦν ὄχι μόνο τήν πρώτη ἀπό τίς τρεῖς χερσονήσους τῆς Χαλκιδικῆς, ἀλλά τουλάχιστον καί τή δεύτερη, τή Σιθωνία, ἄν καί αὐτό δέ φαίνεται νά γίνεται ἐσκεμμένα: ὀφείλεται μᾶλλον σέ ἀτελῆ γνώση τῆς γεωγραφίας τῆς περιοχῆς.

17. Ὁ Τμῶλος καί ὁ Τηλέγονος σύμφωνα μέ τά Σχόλια στόν Λυκόφρονα, ὅ.π. Ὁ Servius (Comm. in Verg. Georg. IV 390) ἀναφέρει τόν Πολύγονο στή θέση τοῦ Τμώλου.

18. Καί ὁ Σίθων καί ἡ κόρη του Παλλήνη καλοῦν σέ ἀγώνα πάλης τούς ὑποψήφιους μνηστῆρες τῆς τελευταίας. Βλ. καί L. P r e l l e r, Griechische Mythologie, Berlin 1875, τόμ. II σ. 235, σημ. 1.

19. Τά Σχόλια λένε ὅτι περπάτησε σάν τυφλοπόντικας («οἷά τις σιφνεύς») μέσα ἀπό θαλασσινές σπηλιές. Ἡ γειτνίαση τῶν λέξεων T o ρ ώ ν η - τ ε τ ρ ή ν α ς στό κείμενο τοῦ Λυκόφρονα (116 - 122) ἴσως νά ὑπαινίσσεται αἰτιολογική παρετυμολογία τοῦ ὀνόματος ἀπό τό τ ε ί ρ ω.

20. Γεωργικά IV στ. 387 - 392.

21. Οἱ ὅροι «ὁμηρική» καί «χαλκιδική» παράδοση χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ ἐντελῶς συμβατικά.

22. Servius, Comm. in Verg. Georg. IV 386 καί 390.

Ὁ Νόννος[23] ἀποδίδει στόν Πρωτέα τό ἐπίθετο Τ ο ρ ω ν α ῖ ο ς[24] χωρίς καμιά περαιτέρω μνεία τοῦ σχετικοῦ μύθου. Ὁ Στέφανος ὁ Βυζάντιος (βλ. λ. Τ ο ρ ώ ν η) ἀναφέρει τήν Τορώνη ὡς θυγατέρα τοῦ Πρωτέα ἤ τοῦ Ποσειδώνα καί τῆς Φοινίκης.

Ὡς μυθικός τόπος ἐμφανίζεται γιά πρώτη φορά ἡ Τορώνη στήν Ἐπιστολή Σπευσίππου[25]. Ὁ Ἡρακλῆς σκοτώνει «περί τήν Τορωναίαν τούς Πρωτίδας τυράννους Τμῶλον καί Τηλέγονον» καί ἀναθέτει «Ἀριστομάχῳ... τῷ Σιθῶνος τήν Τορωναίαν τηρεῖν». Ἡ ἐπιστολή ἀναφέρεται σέ ἐδαφικές ἀπαιτήσεις πού δικαιοῦται νά ἐγείρει ὁ Φίλιππος τῆς Μακεδονίας στή Χαλκιδική καί ἀλλοῦ, ἀλλά ὁ Bickermann[26] σωστά παρατηρεῖ ὅτι γιά τή θεμελίωση τῶν ἀπαιτήσεων χρησιμοποιοῦνται τοπικοί μύθοι τῶν περιοχῶν γιά τίς ὁποῖες γίνεται λόγος.

Τήν ἴδια παράδοση βρίσκουμε ἀργότερα καί στόν Ἀπολλόδωρο[27]. Σύμφωνα μ' αὐτόν ὁ Ἡρακλῆς, μετά τήν κατάληψη τῆς Θάσου, κυριεύει τήν Τορώνη καί σκοτώνει τούς ξενοκτόνους γιούς τοῦ Πρωτέα Πολύγονο καί Τηλέγονο. Σύντομη μνεία τοῦ ἴδιου ἐπεισοδίου βρίσκουμε ἐπίσης σέ μιά στήλη τῶν πράξεων τοῦ Ἡρακλῆ ἀπό τήν κάτω Ἰταλία[28], πού βρίσκεται σήμερα στή βίλλα Albani καί χρονολογεῖται ἀπό τόν Lippold[29] στούς πρώτους αὐτοκρατορικούς χρόνους. Φαίνεται πώς ὁ φόνος τῶν Πρωτιδῶν εἶχε περάσει στά πάρεργα τοῦ Ἡρακλῆ καί ἀναφερόταν κανονικά μαζί μέ τούς ἄθλους του[30]. Ἔτσι τόν βρίσκουμε καί στόν Τζέτζη[31].

Εἴδαμε λοιπόν ὅτι γιά τόν Πρωτέα, ἐκτός ἀπό τή γνωστή, ἐνταγμένη

---

23. Διονυσιακά XXI 289.

24. Δέν μποροῦμε νά ξέρουμε ποιά εἶναι ἡ σχέση τοῦ Πρωτέα μέ τήν Τορώνη πού εἶχε ὑπόψη του ὁ Νόννος. Ἴσως δέν μποροῦμε νά ἀποκλείσουμε τήν περίπτωση τό ἐπίθετο νά προέρχεται ἀπό τό ὄνομα τῆς γυναίκας τοῦ Πρωτέα Τορώνης (βλ. καί Λυκόφρονα, ὅ.π., «πόσις στυγνός Φλεγραίας Τορώνης»), ἄν καί ἄλλη παρόμοια περίπτωση στήν ἀρχαία γραμματεία δέν μαρτυρεῖται, ἀπ' ὅσο μπόρεσα νά ἐξακριβώσω. Πάντως ἡ κατάληξη -α ῖ ο ς εἶναι κυρίως κατάληξη ἐθνικῶν.

25. Epistolae Socraticorum, λ' 7, Epistolographi Graeci, ed. Hercher, Paris 1873, σ. 631. Κριτική ἔκδοση τῆς ἐπιστολῆς μέ μετάφραση καί σχόλια ἔχει γίνει ἀπό τούς E. B i c k e r m a n n καί J o h. S y k u t r i s, Speusipps Brief an König Philpp, Leipzig 1928. Ἡ ἐπιστολή χρονολογεῖται ἀπό τόν Bickermann (ὅ.π., σ. 38 κ.ἀ.) στό 343/2 π.Χ.

26. Ὅ.π., σ. 29.

27. Βιβλιοθήκη II V 9. Βλ. καί Ἰωάννη Πεδιάσιμο (Περί τῶν δώδεκα ἄθλων τοῦ Ἡρακλέους, IX, Mythographi Graeci, τ. I σ. 257, ed. R. Wagner, Lipsiae 1926), ὁ ὁποῖος ἀντλεῖ ἀπό τόν Ἀπολλόδωρο.

28. IG XIV 1923, στ. 84 - 86. Ὁ K a r l R o b e r t, Die griechische Heldensage, τ. II, Berlin 1921, σ. 424, δέχεται πώς ὁ Ἀπολλόδωρος καί ἡ στήλη ἔχουν τήν ἴδια καλή πηγή.

29. RE, τ. IVA_2, σ. 1892, Art. Tabula.

30. Σ' αὐτό τό ἐπεισόδιο ἀναφέρεται, κατά μιά ἄποψη, καί τό ἀπόσπασμα τοῦ Ἀρχιλόχου, βλ. κεφ. E, I.

31. Χιλιάδες II 320.

στόν Τρωικό κύκλο παράδοση, πού τόν θεωρεῖ Αἰγύπτιο[32] καί πού τή βρίσκουμε γιά πρώτη φορά στόν Ὅμηρο, ὑπάρχει καί μιά δεύτερη πού τήν πρωτοσυναντοῦμε στό Λυκόφρονα[33]. Σύμφωνα μ' αὐτήν ὁ Πρωτέας, διατηρώντας τήν ἐθνικότητά του, σχετίζεται μέ τή Χαλκιδική καί ἰδιαίτερα μέ τήν Τορώνη. Στή δεύτερη αὐτή παράδοση στηριγμένη ἡ πλειοψηφία τῶν νεώτερων ἐρευνητῶν δέχεται ὡς πατρίδα τοῦ μύθου τοῦ Πρωτέα τήν περιοχή τῆς Χαλκιδικῆς[34]. Ὁ Herter μάλιστα[35] θεωρεῖ τήν τοποθέτηση τοῦ Πρωτέα στήν Αἴγυπτο ὁμηρική ἐπινόηση· ἔτσι δέχεται ὡς φορέα τῆς ἀρχικῆς γνήσιας παράδοσης τόν Βιργίλιο[36]. Ὁ Gruppe[37] καί, συμφωνώντας μαζί του, ὁ Weizsäcker[38] δέχονται ὡς πατρίδα τοῦ μύθου τοῦ Πρωτέα τήν Εὔβοια[39]. Εἴτε ὅμως ἀπό τήν Εὔβοια κατάγεται ὁ μύθος τοῦ Πρωτέα εἴτε ἀπό τήν Τορώνη, ἡ σύνδεσή του μέ τήν τελευταία φαίνεται φυσική. Ἀντίθετα, θά μᾶς ἦταν δύσκολο νά ἐξηγήσουμε τή σύνδεσή του μέ τήν πόλη, ἄν ἀποδεικνυόταν ὅτι ὁ μύθος ἔχει αἰγυπτιακή προέλευση.

---

32. δ. 385: «ἀθάνατος Πρωτεύς Αἰγύπτιος».

33. Ἀλεξάνδρα, 115 - 127.

34. Βλ. σχετικά Hans Herter, RE τ. XXIII$_1$ (1957) σ. 943 κέ. ἄρθρο Proteus, ὅπου καί βιβλιογραφία.

35. Ὅ.π., σ. 947.

36. Βλ. παραπάνω.

37. O. Gruppe, Griechische Mythologie und Religiongeschichte: Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft V 2 I, München 1879, σ. 208 καί 210.

38. W. H. Roscher, Lexikon der griech. und röm. Mythologie, Leipzig 1903, βλ. ἄρθρο Proteus, τόμ. III^2, σ. 3176.

39. Ἐνισχυτικό τῆς ἀποψής τους φαίνεται τό γεγονός ὅτι ὁ Λυκόφρονας, ὁ ὁποῖος κατάγεται ἀπό τήν εὐβοϊκή Χαλκίδα, συνδυάζει τίς δύο παραδόσεις.

ΜΙΧΑΗΛ ΘΕΜ. ΚΑΡΤΣΙΩΤΗ
Διδασκάλου

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΑ ΠΕΤΡΟΚΕΡΑΣΑ (ΡΑΒΝΑ)

Ἡ ὀνομασία τοῦ χωριοῦ

Πετροκέρασα ὀνομάστηκε τό χωριό τό 1927 (Β.Δ. 28 - 8 - 1927 ΦΕΚ 179/1927 τ. Α'), ἀπ' τήν πλούσια παραγωγή ἐκλεκτῶν κερασιῶν πού εἶχε.

Πράγματι τήν ἐποχή ἐκείνη στό χωριό ὑπῆρχαν πολλές κερασιές σέ διάφορες ποικιλίες· σέ πρώτη ὅμως θέση ἔρχονταν τά τραγανά κεράσια, πού στήν τοπική λαλιά τά λέμε «ἀμπόλια». Αὐτά τά «ἀμπόλια» εἶναι τά πετροκέρασα. Τά τραγανά δέ αὐτά κεράσια ἦταν πολύ γνωστά τότε στό καταναλωτικό κοινό τῆς Θεσσαλονίκης κυρίως, γιατί τό χωριό ἦταν ἀπ' τούς βασικούς τροφοδότες τῆς ἀγορᾶς της σέ κεράσια. Ἔτσι, ὅταν ἡ ἐπιτροπή τοῦ ἐπίσημου Κράτους ἦρθε γιά ν' ἀλλάξει τό παλιό ὄνομα «Ραβνά», ἐπηρεάστηκε φαίνεται ἀπ' τόν ἐξαιρετικό αὐτόν κερασόκαρπο, τό χωριό βαφτίστηκε «ΠΕΤΡΟΚΕΡΑΣΑ» καί τό ὄνομα αὐτό μένει μέχρι καί σήμερα.

Πρίν ἀπ' τό 1927 τό χωριό ὀνομαζόταν ΡΑΒΝΆ. Τό ὄνομα αὐτό εἶχε καί στήν τουρκοκρατία καί ποιός ξέρει σέ ποιούς ἀκριβῶς χρόνους τό πῆρε.

Γιά τήν καταγωγή τῆς λέξεως Ραβνά καί τήν ἐτυμολογία της, δέ γνωρίζουμε πρός τό παρόν πολλά. Πιθανόν νά προῆρθε ἀπό τή σύνθεση καί μετά ἀπό τήν παραφθορά τῶν λέξεων «Ὡραῖα Βουνά», «Ῥαῖα Β' νά», «Ραβνά». Αὐτή τήν ἄποψη μοῦ τήν εἶπε ὁ σεβαστός πρεσβύτης κ. Νικ. Κώττας, πρώην ὑπουργός.

Καί πράγματι, ἡ ὀνειρεμένη ὀμορφιά τῶν βουνῶν πού τό περιτριγυρίζουν, μέ ψηλότερη κορφή τόν «Ὀμβριανό», ἐνισχύει ἴσως μιά τέτοια ὑπόθεση.

Ἕνα ἄλλο στοιχεῖο γιά τή μορφή καί τήν προέλευση τῆς λέξεως εἶναι καί τό ἑξῆς:

Στό σκευοφυλάκιο τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ χωριοῦ φυλάγεται κρυμμένος ἕνας ἀσημένιος σταυρός μέ διαστάσεις κεραιῶν 24 καί 25 ἑκ. καί 3,5 ἑκ. πλάτος. Στή μιά ὄψη εἰκονίζεται ἡ Βάπτιση τοῦ Κυρίου καί στήν ἄλλη ἡ Σταύρωση, μέ τούς 4 Εὐαγγελιστές στίς ἄκρες τῶν κεραιῶν καί κάτω ὁ Ἅδης.

Στό ἐπάνω μέρος τοῦ σταυροῦ ὑπάρχει ἡ χρονολογία 1757 καί οἱ λέξεις «χωρίου Ραβαμά». Κάτω ἀπ' αὐτήν εἰκονίζεται ὁ προφήτης Ἠλίας. Στή βάση ἔχει κοχλία (βίδα), μέ τόν ὁποῖο ὁ σταυρός αὐτός φαίνεται ὅτι βι-

δωνόταν σέ κοντάρι ἤ σέ ἄλλο στήριγμα.

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ σταυρός ἀνήκει στό χωριό, ἀφοῦ καί τό ὄνομά του φέρνει, κάπως παραφθαρμένο, ἀλλά καί τόν προφήτη Ἠλία εἰκονίζει, πού ἦταν φαίνεται ἀπό τότε, ἴσαμε σήμερα, πολιοῦχος τοῦ χωριοῦ.

Πιθανόν νά ἦταν ὁ σταυρός τοῦ φλάμπουρου τοῦ χωριοῦ, γιατί ἡ παράδοση λέει, ὅτι ἀνέκαθεν τό χωριό εἶχε κλέφτικη ὁμάδα καί ποτέ δέν ὑπολόγιζε τούς τυράννους.

Τώρα τό θέμα εἶναι γιατί γράφει Ραβαμά καί ὄχι Ραβνά.

Ἐξήγηση αὐθεντική καί σαφή πρός τό παρόν δέν μποροῦμε νά δώσουμε, γιατί μᾶς λείπουν τ' ἀπαιτούμενα στοιχεῖα γιά πληροφόρηση καί γιά συσχέτιση· ἄλλωστε πέρασαν ἀπό τότε 220 ὁλόκληρα χρόνια καί ἔγινε ἕνας μεγάλος «χαλασμός». Ὅμως μποροῦμε νά κάνουμε δύο ὑποθέσεις: Ἤ ὅτι ἡ λέξη Ραβνά εἶναι τό καταστάλαγμα τῆς παραφθορᾶς κάποιας ἄγνωστης λέξεως, πού ἕνα στάδιό της, ἴσως, νά ἦταν «Ραβαμά», πράγμα ἀπίθανο, γιατί ἡ παράδοση καθόλου δέν τό μαρτυρεῖ, ἀλλά καί γιατί ἡ λέξη Ραβνά ἦταν γνωστή, ὄχι σπάνια καί σχεδόν κοινή, ἀφοῦ Ράβνα λεγόταν καί ἡ Μαραθούσα, Ράβνα λεγόταν καί τό χωριό Ἴσωμα τῶν Σερρῶν (Βλ. Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκ. ΠΥΡΣΟΥ, Τόμ. ΚΑ' λῆμμα Ραβνά) ἤ ὅτι ἡ λέξη γράφτηκε λαθεμένη πάνω στόν ἀσημένιο σταυρό, ἀπό κάποιον ἀγράμματο τεχνίτη, ἴσως Ἀρμένη, γιατί οἱ Ἀρμένηδες ἦταν καί εἶναι ἄριστοι τεχνίτες τῆς λεπτουργικῆς τοῦ χρυσαφιοῦ καί τοῦ ἀσημιοῦ, φαινόμενο ὄχι πολύ σπάνιο, ἀκόμα καί σήμερα, ἰδίως ὅταν ἡ φωνητική μιᾶς λέξεως ἑνός λαοῦ δέν εἶναι φυσιολογικά δυνατό ν' ἀποδοθεῖ ἀκριβῶς ἀπ' τά φωνητικά ὄργανα ἑνός ἀλλοεθνοῦς. Πιθανόν λοιπόν ἡ φωνητική ἀπόδοση τοῦ βν τῆς λέξεως Ραβνά νά ἦταν ἀδύνατη ἀπ' τόν ἀγράμματο τεχνίτη καί γι' αὐτό ἴσως θεώρησε σάν σωστότερη τή γραφή «Ραβαμά», μέ τρεῖς διγράμματες εὐκολοπρόφερτες συλλαβές, πού εἶχαν γιά δεύτερο γράμμα τους τό εὐκολώτατο α καί ἔτσι ἔγραψε «Ραβαμά».

Ὁ ἐθνικός μας ἱστορικός Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος πάλι, πού συγκαταλέγει τό χωριό ἀνάμεσα στά δώδεκα κεφαλοχώρια τῆς Ὁμόσπονδης Κοινότητας τῶν Μαντεμοχωρίων, ὅπως θά δοῦμε πιό κάτω, τό ἀναφέρει ὡς Ριανά.

Αὐτό τουλάχιστον εἶναι καθαρό σφάλμα, γιατί, γιά τό λίγο πρίν ἀπ' τό 1821 χρονικό διάστημα, στό ὁποῖο ἀναφέρεται ἡ περικοπή τοῦ Παπαρρηγόπουλου, σώζεται ζωντανή σχεδόν ἡ παράδοση, πού ὁμολογεῖ, ὅτι τό χωριό λεγόταν Ραβνά.

Ἴσως καί ἐδῶ ὁ Ἄγγλος περιηγητής Οὔρκουάρτ, ἀπ' τόν ὁποῖο ὁ ἐθνικός μας ἱστορικός δανείζεται τίς πληροφορίες γιά τά Μαντεμοχώρια, ἐνήργησε, ὅπως καί ὁ πιθανός ἀγράμματος Ἀρμένης τεχνίτης, πού εἴδαμε παραπάνω. Πράγματι τό λαρύγγι τῶν Ἄγγλων εἶναι ἔτσι κατασκευασμένο, πού εἶναι ἀδύνατο νά προφέρει τή λέξη Ραβνά· ἐνῶ Ριανά τό λέει πολύ ἄνετα.

Δημογραφικά στοιχεῖα

Μέ τό ὄνομα Ραβνά λοιπόν πολιτογραφήθηκε τό χωριό σάν Κοινότητα, στό ἐλεύθερο ἑλληνικό κράτος, τό 1918, ὅταν ἔγινε ἡ ἀπογραφή καί ἡ ἀναγνώριση τῶν οἰκισμῶν πού ἀπελευθερώθηκαν μετά τό 1912 καί μέ τό Β.Δ. τῆς 28 - 6 - 1918 (ΦΕΚ 152/1918 τ. Α'), ὀνομάστηκε «Κοινότης Ραβνῶν» τοῦ Νομοῦ Χαλκιδικῆς. Ἔκτοτε ἀνῆκε στό Νομό Χαλκιδικῆς, ἀλλά ἀπό τό θέρος τοῦ 1974 ἀνήκει, ὕστερα ἀπό αἴτηση τῆς Κοινότητας, στό Νομό Θεσσαλονίκης· ἡ συνείδηση ὅμως εἶναι καί θά παραμείνει χαλκιδικιώτικη.

Ἡ πληθυσμιακή κίνηση τοῦ χωριοῦ, σύμφωνα μέ τά ἐπίσημα στοιχεῖα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν, ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ἔτος 1920	Ραβνά	693 κάτοικοι
Ἔτος 1928	Πετροκέρασα	711 κάτοικοι
Ἔτος 1940	Πετροκέρασα	673 κάτοικοι
Ἔτος 1951	Πετροκέρασα	606 κάτοικοι
Ἔτος 1961	Πετροκέρασα	586 κάτοικοι
Ἔτος 1971	Πετροκέρασα	460 κάτοικοι

Ἡ θέση του

Τό χωριό φαίνεται ὅτι ἀνέκαθεν βρισκόταν στή σημερινή του θέση. Στό συμπέρασμα αὐτό καταλήγουμε, πρῶτα, γιατί βρίσκεται στό κέντρο τῆς κτηματικῆς του περιοχῆς, δεύτερο, γιατί ἡ θέση ἡ σημερινή εἶναι ἡ πιό ὑγιεινή, καί, τρίτο, γιατί βρίσκουμε καί σήμερα τά ἴχνη ἑνός παλιοῦ, ἀρκετά μεγάλου, ὑδραγωγείου, πού ἄρχιζε ἀπ' τόν Ἄη - Θανάση, περνοῦσε ἀπ' τά Λιβάδια, τόν Ἄη - Δημήτρη, τό σημερινό γήπεδο καί κατάληγε στό χωριό. Μιά βρύση τοῦ ὑδραγωγείου αὐτοῦ, λιθόχτιστη, σώζεται σήμερα σέ καλή κατάσταση στήν ἐξωτερική πλευρά τοῦ νότιου τοίχου τοῦ περίγυρου τῆς αὐλῆς τοῦ κ. Κων. Ἀλβανοῦ.

Ἐφόσον λοιπόν ἔχουμε μπροστά μας τά στοιχεῖα αὐτά, καί κυρίως τό ὑδραγωγεῖο, τό ὁποῖο ἦταν ἔργο πολύ δαπανηρό γιά τήν ἐποχή ἐκείνη, δεδομένου ὅτι εἶναι χτιστό μέ κουρασάνι, χωρίς σωλῆνες, πλακοσκεπές, δέν μένουν νομίζουμε περιθώρια γιά νά ὑποθέσουμε ὅτι τό χωριό, στό κοντινό τουλάχιστο παρελθόν, ἦταν σέ ἄλλη θέση. Ἄλλωστε τέτοια δαπανηρά ἔργα, ὅπως εἶναι τά ὑδραγωγεῖα, δέν κατασκευάζονται γιά ἕνα ἐφήμερο ἤ μικρό οἰκισμό.

Βέβαια στίς θέσεις Καλύβες, Παλιόχωρα κ.λ.π., πού τ' ὄνομά τους μαρτυρεῖ μιά κάποια ὕπαρξη οἰκισμῶν, ἀλλά καί πού ὀργώνοντας βρίσκουμε καί σήμερα σαφῆ ἴχνη θεμελίων καί κομμάτια ἀπό κεραμίδια, ὑπῆρχαν κτίσματα, ἴσως καί οἰκισμοί. Ἄν ὅμως λάβουμε ὑπόψη τή μορφολογική κατάσταση τῶν περιοχῶν αὐτῶν καί τόν πενιχρό ἀριθμό τῶν θεμε-

λίων πού βρέθηκαν, πρέπει μάλλον νά ὁδηγηθοῦμε στήν ὑπόθεση, ὅτι στίς θέσεις αὐτές βρίσκονταν πράγματι συνοικισμοί τοῦ χωριοῦ μέ λίγα σπίτια - καλύβες, στά ὁποῖα ἔμεναν ὅσοι ἀπ' τούς κατοίκους εἶχαν τά χωράφια τους καί τά ζῶα τους ἐκεῖ· κέντρο δέ ὅλων αὐτῶν τῶν συνοικισμῶν ἦταν τό χωριό, ὅπως βρίσκεται στή σημερινή του θέση.

Καί γιά τά ἴχνη θεμελίων πού βρέθηκαν στή Μακροκοπάνα καί στούς Μπαχτσέδες καί ἴσως καί ἀλλοῦ, περιφερειακά στό χωριό, ἡ ἴδια ἐξήγηση νομίζουμε ὅτι ταιριάζει. Ἄλλωστε παρόμοιο φαινόμενο διασπορᾶς συνοικισμῶν γύρω ἀπό ἕναν κεντρικό μεγαλύτερο οἰκισμό ἔχουμε πολλά στήν Ἑλλάδα, ἀλλά καί στή Χαλκιδική, ἀκόμα καί σήμερα.

Ἡ ἱστορία του

Ἡ ἱστορία τοῦ χωριοῦ ἔχει βυθισμένες τίς ρίζες της πολύ βαθιά στό παρελθόν. Ἔτσι ἡ διερεύνησή της εἶναι ἐξαιρετικά δύσκολη, ἄν ὄχι ἀδύνατη, γιατί ἐδῶ καί χρόνια ψάχνουμε καί δυστυχῶς δέν μπορέσαμε νά βροῦμε τίς ἀπαραίτητες αὐθεντικές ἱστορικές πηγές. Ἴσως «ὁ χαλασμός», δηλαδή ἡ παντελής καταστροφή τοῦ χωριοῦ καί ὁ ἐξανδραποδισμός τῶν κατοίκων του πού ἔγινε τό Μάιο τοῦ 1821, στή Μεγάλη Ἑλληνική Ἐπανάσταση, νά ἐξαφάνισε πολλές ἀπ' τίς ζητούμενες σήμερα πηγές. Ἴσως, πάλι, νά βρίσκονται τέτοια στοιχεῖα σέ χέρια πατριωτῶν, πού δέν γνωρίζουν τήν ἀξία τους.

Γεγονός πάντως εἶναι, ὅτι τά Ραβνά ἦταν πολύ παλιό χωριό καί μεγάλο. Ἀνθοῦσε πολύ πρίν ἀπ' τό 1821. Εἶχε τότε 500 - 600 οἰκογένειες. Ἦταν κεφαλοχώρι καί ἀποτελοῦσε κέντρο ἐμπορίου καί συναλλαγῶν τῶν γύρω συνοικισμῶν καί τῶν χωριῶν.

Στό χωριό γινόταν «παζάρι» μιά φορά τήν ἑβδομάδα, σέ καθορισμένο τόπο, στό κέντρο του, ὁ ὁποῖος καί τώρα ὀνομάζεται, γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο, Παζάρι. Εἶναι ἡ θέση ἀκριβῶς στήν ὁποία εἶναι σήμερα τοποθετημένο τό ἡρῶο τῆς Κοινότητας. Ἐκεῖ, πρίν διαμορφωθεῖ ὁ χῶρος, γιά νά στηθεῖ ἡ στήλη τῶν πεσόντων, ὑπῆρχε στεγασμένο πηγάδι, μέ κεραμοσκεπή στέγη διαστάσεων 10 × 10 μ., ἡ ὁποία στηριζόταν σέ χτιστές κολόνες ὕψους 2,50 μ. περίπου. Ἐκεῖ ἦταν τό ἐπίκεντρο τοῦ «παζαριοῦ» κι ἀπό κεῖ ἔπαιρναν οἱ «παζαρίσιοι» νερό. Στό παζάρι ἔρχονταν οἱ κάτοικοι ἀπ' τά γειτονικά χωριά καί συνοικισμούς γιά νά πουλήσουν τά προϊόντα τους ἤ νά τ' ἀνταλλάξουν ἤ νά προμηθευτοῦν ἄλλα. Αὐτό κράτησε ὥς τό 1821 πού ἔγινε ὁ «χαλασμός».

Τό γεγονός ὅτι τό χωριό ἦταν μεγάλο, μεγαλύτερο ἀπ' ὅλα τά γύρω του χωριά, ἐπιβεβαιώνει καί ἡ μαρτυρία τοῦ ἐθνικοῦ μας ἱστορικοῦ Κ. Πα-

παρρηγόπουλου, ὁ ὁποῖος στήν «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους» καί στό κεφάλαιο «Εἰδικαί περιπέτειαι. Χαλκιδική», τό κατατάσσει ἀνάμεσα στά δώδεκα κεφαλοχώρια τῆς Βόρειας Χαλκιδικῆς, πού ἀποτελοῦσαν τήν «Ὁμόσπονδη Κοινότητα τῶν Μαντεμοχωρίων» καί διοικοῦσαν κατά τήν ἐποχή τῆς Τουρκοκρατίας ὁλόκληρη τήν περιοχή ἀπό τά Πετροκέρασα καί τή Βάβδο μέχρι τήν Ἱερισσό.

Κάθε κεφαλοχώρι, λέει ὁ ἱστορικός, «εἶχεν εἰς τήν δικαιοδοσίαν του ἕναν ὡρισμένον ἀριθμόν χωρίων». Ἐδῶ μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι στό δικό μας χωριό ὑπάγονταν ἴσως καί οἱ συνοικισμοί πού ἀναφέραμε πιό πάνω, ἀλλά καί τά χωριά τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης του, τά Ζερβοχώρια.

Νά τί γράφει κατά λέξη ὁ μεγάλος μας ἱστορικός:

(Σημειώνω ὅτι τίς παρενθέσεις τίς ἔβαλα ὁ ἴδιος γιά νά διευκολύνω τόν ἀναγνώστη).

«Αἱ κοινότητες τῆς Χαλκιδικῆς αἱ καλούμεναι Μαδεμοχώρια ἀπετέλουν πρό τῆς Ἐπαναστάσεως ὁμοσπονδίαν αὐτόνομον, συγκειμένην ἐκ δώδεκα κωμῶν καί, ὡς λέγει ὁ Οὔρκουάρτ (Ἄγγλος περιηγητής), 360 χωρίων. Αἱ 12 κῶμαι ὠνομάζοντο Γαλάτιστα, Βάβδος, Ριανά (Ραβνά - Πετροκέρασα), Στανός, Βαρβάρα, Λιαρίγκοβη (Ἀρναία), Νοβοσέλο (Νεοχώριον), Μαχαλᾶς (Στάγειρα), Ἴσβορος (Στρατονίκη), Χωρούδα, Ρεβενίκια (Μεγ. Παναγία) καί Ἱερισσός, ἑκάστη δέ εἶχε ὑπό τήν δικαιοδοσίαν αὐτῆς ὡρισμένον ἀριθμόν χωρίων. Πρέπει νά ὑποθέσωμεν ὅτι πᾶν χωρίον εἶχε τόν προεστῶτα αὐτοῦ, τό δέ βέβαιον εἶναι ὅτι μόναι αἱ κῶμαι ἐψήφιζον πρός ἀπαρτισμόν τῆς γενικῆς διοικήσεως. Ἐπί τούτῳ ἑκάστη ἐξ αὐτῶν ἔπεμπε κατ' ἔτος τόν ἀντιπρόσωπόν της εἰς τήν πρωτεύουσαν, ἥτις ἦτο ὁ Μαχαλᾶς. Καί οἱ 12 οὗτοι ἀντιπρόσωποι ἐξέλεγον ἄρχοντας καλουμένους Βεκίληδας, οἵτινες ἔχοντες ἕνα γραμματέα διεξῆγον δι' ὅλου τοῦ ἔτους τήν ἀνωτάτην διοικητικήν καί δικαστικήν ἐξουσίαν τῆς ὅλης ὁμοσπονδίας. Οἱ μόνοι Ὀσμανίδαι, οἵτινες ὑπῆρχον εἰς Μαδεμοχώρια, ἦσαν εἷς ἀξιωματικός καλούμενος Μαδέμ Ἀγᾶς καί τινες περί αὐτόν στρατιῶται μέχρι 20 ἐνίοτε συμποσούμενοι. Ἀλλ' ὁ Μαδέμ Ἀγᾶς οὗτος οὐδεμίαν ἐνήσκει ἐπί τῶν Μαδεμοχωριτῶν ἐξουσίαν, ἁπλῶς δ' ἐξετέλει ὅσα οἱ Βεκίληδες ἀπεφάσιζον. Διέμενον δέ οὗτοι πάντες, δηλαδή ὅ τε μαδέμ - ἀγᾶς μετά τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ καί οἱ βεκίληδες, εἰς Μαχαλᾶν (τά σημερινά Στάγειρα), ὁ μέν ἐντός λιθίνου πύργου τοῦ ὁποίου μέχρι τῆς σήμερον φαίνονται τά ἐρείπια (πράγματι ὑπάρχει), οἱ δέ ἐντός ξυλίνου οἰκήματος, καταστραφέντος, ἀμφοτέρων δέ οἰκοδομηθέντων δαπάνῃ τῆς ὁμοσπονδίας. Καί μέχρι μέν τό 1805 τά Μαδεμοχώρια ἐξηρτῶντο ἀμέ-

σως ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκεῖθεν δ' ἀπεστέλλοντο ὁ μαδέμ - ἀγᾶς καί οἱ περί αὐτόν στρατιῶται.

Περί τά τέλη ὅμως τοῦ 1806 ὁ ἐν Σέρραις διαβόητος ἐπί ἰσχύϊ καί πλούτῳ Ἰσμαήλμπεης ἐπέτυχε παρά τῆς Ὑ. Πύλης νά ἀνατεθῆ εἰς αὐτόν ὁ διορισμός τοῦ μαδέμ ἀγᾶ, καί ἐξηκολούθησε διορίζων αὐτόν καί παύων μέχρι τοῦ 1819, μηδόλως ὅμως ἐπεμβαίνων εἰς τήν ἐσωτερικήν τῆς ὁμοσπονδίας διοίκησιν. Πάλιν δέ τῷ 1819 οἱ Μαδεμοχωρῖται κατώρθωσαν διά πληρεξουσίου των σταλέντος εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπί τούτῳ, νά ἀφαιρεθῆ ἀπό τό Ἰσμαήλμπεην τό δικαίωμα τοῦ διορίζειν τόν μαδέμ - ἀγᾶν καί νά ὑπαχθῶσιν ἐκ νέου εἰς τήν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχήν, ἥτις ἀμέσως τῳόντι διώρισεν ἕτερον μαδέμ - ἀγᾶν, μείναντα ἐκεῖ μέχρι τοῦ Μαΐου μηνός τοῦ 1821, ὅτε ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις τῆς Χαλκιδικῆς.

Οἱ χωρικοί εἰργάζοντο δι' ἴδιον αὐτῶν λογαριασμόν τά μεταλλεῖα καί κατέβαλλον εἰς τό ἐν Κωνσταντινουπόλει θησαυροφυλάκιον φόρον ἐτήσιον 220 ὀκάδας ἀργύρου καθαροῦ (τόν ἄργυρον τόν ἔβγαζαν ἀπό τό ὕψωμα πού εἶναι πάνω ἀπ' τή Στρατονίκη καί πού λέγεται γιά τό λόγο αὐτό Ἀργυρόλοφος). Πλήν τούτου ἑκάστη οἰκογένεια ἐπλήρωνε κατ' ἀποκοπήν τήν ἀξίαν ποσοῦ τινος σίτου καί κριθῆς διά διατροφήν τοῦ μαδέμ - ἀγᾶ, τῶν περί αὐτόν στρατιωτῶν καί τῶν βεκίληδων. Οὗτοι δέ ἦσαν οἱ μόνοι φόροι εἰς οὓς ἦσαν καθυποβεβλημένοι οἱ Μαδεμοχωρῖται. Τό ἰδίως περίεργον εἶναι ὅτι, ἐνῷ προϊόντος τοῦ χρόνου ἠλαττώθη ἡ ἐκ τῶν μεταλλείων πρόσοδος μᾶλλον ἴσως διά τήν ἀτέλειαν τῆς ἐξεργασίας ἢ διότι ἐξηντλήθησαν, οἱ Μαδεμοχωρῖται δέν ἐδήλωσαν τήν ἀλλοίωσιν ταύτην τῶν πραγμάτων εἰς τήν κυρίαρχον δύναμιν, ἵνα ἀποφύγωσιν πᾶσαν ἀφορμήν ἐπεμβάσεως. Προετίμων δέ νά συμπληρῶσι τάς 220 ὀκάδας ἀργύρου, ἀγοράζοντες ἱσπανικά τάλληρα καί χύνοντες αὐτά καί στέλλοντες εἰς Κωνσταντινούπολιν τούς οὕτω σχηματιζομένους ὄγκους τοῦ ἀργύρου ὡς ἄν παρήγοντο ἐκ τῶν μεταλλείων. Οὐδ' ἐζημιοῦντο ἴσως ἐπί τέλους πραγματικῶς, διότι σώζοντες τήν ἐλευθέραν ἐνάσκησιν τῶν κοινοτικῶν αὐτῶν θεσμῶν, ἔσωζον συνάμα τήν ἐλευθερίαν τῆς γεωργίας καί τῆς ἐμπορίας, δι' ἧς ὡς λέγει καλῶς ὁ Οὔρκουαρτ, συνέλεγον ἐπί τῆς ἐπιφανείας τῆς γονίμου ἐκείνης χώρας θησαυρούς μείζονας τῶν πρότερον ἀναζητουμένων ἐν τοῖς σπλάγχνοις τῆς γῆς.

Ἐννοεῖται ὅτι ταῦτα πάντα μετεβλήθησαν ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως, ἥτις ἐπήγαγε τήν καταστροφήν τῶν κωμῶν καί τῶν χωρίων καί τόν διασκορπισμόν τῶν κατοίκων. Οἱ Μαδε-

μοχωρῖται ἐπανῆλθον μέν βραδύτερον εἰς τά ἴδια, ἀλλά δεκατευθέντες ὑπό ποικίλων συμφορῶν, εἶναι τήν σήμερον ἀσυγκρίτως εὐαριθμότεροι (λιγότεροι) ἤ πρό τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀνετράπη δέ καί τό ἀρχαῖον πολίτευμα αὐτῶν, διότι καθυπεβλήθησαν ὑπό τήν ἄμεσον δικαιοδοσίαν τοῦ πασᾶ καί τοῦ καδῆ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπό τῆς ὁποίας ἐστάλη καί μαδέμ - ἀγᾶς ἔχων ἀπόλυτον ἐπί τῶν κατοίκων ἐξουσίαν ζωῆς καί θανάτου· πλήν τούτου ὑπεχρεώθησαν νά πληρώνωσι χαράτσι, δέκατον καί τούς ἐπιβεβλημένους κοινῶς ἄλλους φόρους».

Παραθέσαμε ὁλόκληρο τό κομμάτι πού ἀφιερώνει ὁ μεγάλος μας ἱστορικός στή Χαλκιδική, γιά νά δείξουμε τή θέση πού εἶχε τό χωριό τήν ἐποχή ἐκείνη μέσα στό χῶρο τῆς βόρειας Χαλκιδικῆς, ἀλλά καί γιά νά γνωρίσει ὁ ἀναγνώστης τήν κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε τότε στήν περιοχή.

Μιά ἄλλη, διαφορετική ἄποψη, γιά τήν ἐκμετάλλευση τῶν μεταλλείων τήν περίοδο ἐκείνη, παρουσιάζει ὁ διαπρεπής νομομαθής καί τέως βουλευτής κ. Στέφανος Κότσιανος στό βιβλίο του «Ἕνα ταξίδι στή Χαλκιδική στά 1793». Φαίνεται χρειάζεται μεγαλύτερη διερεύνηση τοῦ θέματος.

Τό γεγονός εἶναι, ὅτι ἡ Χαλκιδική εἶναι ὁ τόπος πού τό 1821 ἐπαναστάτησε πρῶτος ἀπ' ὅλες τίς ἄλλες περιοχές τῆς Μακεδονίας μας καί ἔδωσε τούς πρώτους νεκρούς, στόν Πόλύγυρο, στίς 17 Μαΐου 1821. Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἐπανάσταση ἐκείνη πνίγηκε στό αἷμα.

Ἄγρια στίφη Τούρκων, πού τά ὁδηγοῦσαν αἱμοσταγεῖς πασάδες, μπῆκαν στή Χαλκιδική καί τήν ἐρήμωσαν κυριολεκτικά. Ἑκατόμβες θυμάτων πότισαν μέ τό αἷμα τους τό δέντρο τῆς λευτεριᾶς. Ἡ θυσία τους ὅμως δέν πῆγε χαμένη. Καθήλωσαν καί καθυστέρησαν ἐπί ἕνα ὁλόκληρο ἑξάμηνο ἰσχυρές τουρκικές δυνάμεις καί ἔτσι δόθηκε καιρός στούς ὁπλαρχηγούς τῆς νότιας Ἑλλάδας, νά στερεώσουν τήν ἐπανάσταση.

Ἄν οἱ τρομερές αὐτές τουρκικές δυνάμεις κρούσεως, πού ἀπασχολήθηκαν γιά νά καταπνίξουν τήν ἐπανάσταση στόν τόπο μας κατέβαιναν πρός τό νότο ἀπολέμητες καί ἄθικτες, εἶναι ἀμφίβολο ἄν ἡ τελική ἔκβαση τοῦ ἱεροῦ ἑλληνικοῦ ἀγώνα θά ἦταν αὐτή πού πράγματι ὑπῆρξε.

Στήν ἐπανάσταση αὐτή τῆς Χαλκιδικῆς τοῦ Μαΐου τοῦ 1821 πῆρε ἐνεργό μέρος καί τό δικό μας χωριό, πού εἶχε δικό του ὁπλαρχηγό, ἄγνωστο στήν ἐπίσημη ἱστορία, ὀνόματι Ρήγα, καταγόμενο ἀπό τό γένος Λαμπούδη (ὑπάρχει καί σήμερα τέτοιο οἰκογενειακό ὄνομα).

Ὁ Ρήγας συγκρότησε ἔνοπλο τμῆμα, πού ὁπωσδήποτε ὑπαγόταν στή γενική διοίκηση τοῦ Ἐμμ. Παπᾶ, γενικοῦ ἀρχιστρατήγου τῶν ἐπιχειρήσεων, καί ὅταν τά στρατεύματα τοῦ Χάψα στά Βασιλικά καί τοῦ ἴδιου τοῦ Παπᾶ στό Λαγκαδᾶ νικήθηκαν καί ἄρχισαν νά ὑποχωροῦν, ὀργάνωσε τήν ἄμυνα τοῦ χωριοῦ στά βόρεια ὑψώματά του· ὄχι βέβαια γιά νά νικήσει τούς

Τούρκους, πού σέ λίγο θά ζύγωναν καί πού ἦταν χιλιάδες πολλές, ἀλλά γιά νά τούς χασομερίσει, ὅσο μποροῦσε περισσότερο, ὥστε νά δοθεῖ καιρός, ν' ἀδειάσει τό χωριό ἀπ' τούς κατοίκους, πού τρομαγμένοι ἔφευγαν γιά τήν Κασσάνδρα ἤ τό Ἅγιο Ὄρος, μέσα σέ μιά γενική σύγχυση.

Πράγματι οἱ Τοῦρκοι φάνηκαν ἀπ' τή μεριά τοῦ Ζαγκλιβερίου καί ἐπιτέθηκαν ἐναντίον τῶν δυνάμεων τοῦ Ρήγα. Οἱ δυνάμεις μας ἀντιστάθηκαν μέ πεῖσμα. Ἔγινε λυσσαλέα μάχη καί ὁ Ρήγας σάν ἄλλος Λεωνίδας ἔπεσε στό πεδίο τῆς τιμῆς ὑπερασπιζόμενος μέχρι τελευταίας ρανίδας τοῦ αἵματός του τό πάτριο ἔδαφος. Ἔπεσε ἀκριβῶς, ὅπως λέει ἡ παράδοση καί μαρτυρεῖ καί τό τοπωνύμιο, ἐκεῖ πού καί σήμερα λέγεται «Στ' Ρήγα τ' λακκούδα», καί τό τμῆμα του διασκορπίστηκε.

Μετά τήν ἐξουδετέρωση τῆς ἀντιστάσεως, οἱ Τοῦρκοι μπῆκαν ἐξαγριωμένοι στό χωριό. Μάζεψαν καί ἔσφαξαν ὅλους τούς γέρους, πού δέν μπόρεσαν νά φύγουν, λίγο πιό κάτω ἀπ' τή θέση «Φκαρίκια» καί πῆραν γιά σκλάβους ὅσους ἄλλους βρῆκαν. Λεηλάτησαν τά σπίτια ἁρπάζοντας προῖκες ὁλόκληρες καί πολύτιμα ἀντικείμενα καί παρέδωσαν τό χωριό στή φωτιά. Οἱ φλόγες παμφάγες τό ἰσοπέδωσαν, σχεδόν τίποτα δέν ἔμεινε ὄρθιο. Ἔτσι ἔγινε ὁ «μέγας χαλασμός», πού μέ τόση φρίκη μᾶς διηγόνταν οἱ γιαγιάδες μας τά ἀτέλειωτα κρύα χειμωνιάτικα βράδια, δίπλα στό τζάκι, ὅταν οἱ φλόγες ἀπ' τά κούτσουρα παιχνίδιζαν καί φλόγιζαν τήν παιδική μας φαντασία. Ὅσοι πρόλαβαν καί ἔφυγαν, πῆγαν στό Ἅγιο Ὄρος καί στήν Κασσάνδρα.

Τή λύσσα τῶν ἄγριων ἐπιδρομέων μαρτυρεῖ ἕνα ἀτράνταχτο ἱστορικό ντοκουμέντο, πού σώθηκε, γιά νά διαλαλεῖ σέ ὅλες τίς γενιές, τή φρίκη ἀπ' τήν καταστροφή καί συγχρόνως νά μᾶς φρονηματίζει. Καί αὐτό δέν εἶναι ἄλλο ἀπ' τήν εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς Ὁδηγήτριας, τῆς Παναγίας μέ τίς μαχαιριές, πού βρίσκεται πάλι σήμερα στήν ἴδια τή θέση της, στό τέμπλο τοῦ Ἱεροῦ μας Ναοῦ, ἐκεῖ ἀκριβῶς πού βρισκόταν τήν ἐποχή τοῦ χαλασμοῦ, ἀριστερά στήν Ὡραία Πύλη.

Ἡ εἰκόνα εἶναι ἁγιογραφημένη σέ ξύλο καστανιᾶς, μέ διαστάσεις 1,10 × 0,82 μ., καί εἰκονίζει τήν Παναγία πού κρατεῖ στήν ἀγκαλιά της τό Χριστό σέ νηπιακή ἡλικία, ὁ ὁποῖος μέ τό δεξί του χέρι εὐλογεῖ καί στό ἀριστερό κρατεῖ ἕνα βιβλίο ἀνοιχτό, πού σήμερα βρίσκεται ἀσημωμένο, μέ χαραγμένα πάνω σ' αὐτό γράμματα ἄγνωστης, γιά μᾶς, γραφῆς.

Στό πρόσωπο τῆς Παναγίας, πού διατηρεῖται σέ ἄριστη κατάσταση, σέ σχέση μέ τό ὑπόλοιπο σῶμα της, τοῦ ὁποίου οἱ χρωματισμοί ἀλλοιώθηκαν ἀπ' τό «πῦρ» στό ὁποῖο παραδόθηκε, διακρίνονται ἑφτά μαχαιριές, ἐνῶ ἄλλα ἕντεκα πλήγματα, ἐπίσης ἀπό μαχαίρι ἤ ἄλλο αἰχμηρό ὄργανο, ἔχει τό τρυφερό πρόσωπο τοῦ μικροῦ Ἰησοῦ.

Ἀπό τό βάθος τῶν πληγῶν φαίνεται, ὅτι οἱ βρωμεροί ἀγαρηνοί κατα-

φέρθηκαν μέ μεγάλη μανία ἐναντίον τῆς πάνσεπτης εἰκόνας, τήν ὁποία ἀφοῦ μέ λύσσα κτηνώδη μαχαίρωσαν, παρέδωσαν στή φωτιά.

Μιά πινακίδα ἀπό λαμαρίνα καρφωμένη σήμερα στή βάση τῆς εἰκόνας, πού γράφτηκε τό 1924, διηγεῖται μέ πολλή ζωντάνια τήν ἱστορία τοῦ «χαλασμοῦ» καί τή δική της.

Καί νά τί γράφει:

«Κατά Μάϊον τοῦ 1821, τόν καιρόν τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων κατά τῶν Τούρκων, ἐπανεστάτησεν καί ἡ Χαλκιδική, ἡ δέ χώρα μας ἀριθμοῦσα ὑπέρ τάς 500 οἰκογενείας κατεστράφη παντελῶς ὡς καί ὁ τότε μόλις πρός 10ετίας κτισθείς Ναός μας, παραδόσαντες τά πάντα εἰς παρανάλωμα τοῦ πυρός. Ὀλίγον πρό τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων, οἱ ἐνταῦθα χριστιανοί συναθροίσαντες τάς ἁγίας εἰκόνας τοῦ Ναοῦ, ἀπέκρυψαν εἰς βατοειδές τι μέρος ὀλίγον μακράν αὐτοῦ, ἀκριβῶς πέραν τῆς Κρανίτσης εἰς τόν κῆπον τοῦ Κρομμυδᾶ· ἀλλ' εὑρόντες αὐτάς οἱ ἀλητήριοι ἀγαρηνοί, ὅλως ἀσεβῶς διά μαχαιρῶν κατεξέσχισαν καί τῷ πυρί πάσας παρέδωκαν· πλήν ὡ τοῦ θαύματος, ὥσπερ ἡ βάτος τοῦ Μωϋσέως καιομένη οὐ κατεφλέγετο, οὕτω καί ἡ παροῦσα Ἁγία Εἰκών τῆς Ὑπερευλογημένης Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καί ἀειπαρθένου Μαρίας, πληγῶν καί ἐγκαυμάτων πολλῶν τά ἴχνη φέρουσα, ἀπέστη καί ἐκρύβη ἀπ' αὐτῶν περισωθεῖσα. Εἶτα πλέον τῶν 5 μηνῶν μείνασα ἐκτεθειμένη εἰς τάς θερμοτάτας τοῦ ἡλίου τοῦ θέρους ἀκτῖνας καί εἰς τήν ὑγρότητα τῶν βροχῶν καί τῆς νυκτός, εἰς οὐδέν ἐβλάβη τό ἅγιον πρόσωπόν Της, ὡς μέχρι τοῦ νῦν φαίνεται. Εἰρηνεύσαντος τοῦ τόπου ἀνεῦρεν αὐτήν χριστιανός τις εἰς τό ἴδιον μέρος καί τήν μετέφερεν εἰς τό χωρίον Ἀδάμ. Πλήν ποθοῦσα νά ἐπιστρέψη καί αὖθις εἰς τήν ἰδίαν ἡμῶν Πατρίδα, διά μετατοπίσεων καί ὁράσεων ἐφανέρωσεν τόν σκοπόν της καί οὕτω παρελήφθη καί μετεφέρθη εὐλαβῶς ὑπό τῶν πατέρων μας ἐνταῦθα πρός σκέπην καί παρηγορίαν. Ταῦτα παρεδόθημεν ἐξ ἀρχῆς καί νῦν ἔτι μᾶς διηγοῦνται οἱ ἀρχαιότεροι τῶν γερόντων. 1924».

Τήν ἴδια τύχη εἶχε καί ὁλόκληρη σχεδόν ἡ Χαλκιδική. Σαράντα δύο πόλεις καί χωριά ρήμαξε ὁ αἱμοσταγής ἐπιδρομέας Μπαϊράμ πασάς. Καί μέ σαδιστική περηφάνεια, νά πῶς περιγράφει τή νίκη του καί τά «κατορθώματά» του, σέ ἔγγραφό του πού ἔστειλε, μέ ἡμερομηνία 21 Ἰουλίου 1821, πρός τόν Ἱεροδικαστή τῆς Βέρροιας. (Τό ἔγγραφο τό παίρνουμε ἀπ' τό βιβλίο τοῦ ἐκλεκτοῦ ἱστοριοδίφη Ἰ. Βασδραβέλλη: «Οἱ Μακεδόνες εἰς τούς ὑπέρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνας», ἔκδοση 1940, σελίδα 251).

Π ρ ό ς
τόν σοφολογιώτατον Ἱεροδικαστήν Βερροίας καί λοιπούς ἰσχυρούς καί προκρίτους τοῦ τόπου.

Διά τῆς παρούσης μου ὑψηλῆς διαταγῆς πληροφορῶ ὑμᾶς ὅτι ὁ Κραταιότατος ἡμῶν Σουλτάνος καί Μέγας Χαλίφης τῶν πιστῶν, ηὐδόκησε νά μοῦ ἀναθέση, καλέσας με ἐξ Ἀνατολῆς, τήν ὑψηλήν ἐντολήν, ὅπως συντρίψω καί ἐξοντώσω τούς ρυπαρούς ἀπίστους, οἵτινες τελευταίως ἐπαναστατήσαντες εἰς τά διάφορα μέρη τοῦ Κράτους καί ἰδίᾳ ἐν Πελοποννήσῳ καί Εὐβοίᾳ, ἀποσκοποῦσι εἰς τήν ἐξόντωσιν καί ἐξαφάνισιν ἀπό προσώπου τῆς γῆς τῶν πιστῶν τοῦ προφήτου.

Οὕτω ἐκτελῶν τό ὑψηλόν αὐτοῦ πρόσταγμα καί ἐκκαθαρίζων ἀπό τῶν τοιούτων ἀκαθάρτων στοιχείων καί βδελυρῶν ἑρπετῶν τήν περιφέρειαν Θεσσαλονίκης, ἐπέδραμον μετά τοῦ γενναίου στρατοῦ μου κατά τῶν περιοχῶν Καλαμαριᾶς, Παζαρούδας, Σιδηρόπορτας, Πολυγύρου, Κασσάνδρας, Κίτρους καί Κατερίνης ἔνθα καταπολεμήσας τούς ἀπίστους τούτους, ἐ ξ ό ν τ ω σ α κ α ί ἀ π ή λ ε ι ψ α ἀ π ό π ρ ο σ ώ π ο υ γ ῆ ς 42 π ό λ ε ι ς κ α ί χ ω ρ ί α α ὐ τ ῶ ν συνωδᾶ δέ τῷ ἱερῷ φετφᾷ, αὐτούς μέν τούς ἰδίους διεπέρασα ἐν στόματι ρομφαίας, τάς γυναῖκας καί τά τέκνα των ἐξηνδραπόδισα, τά ὑπάρχοντά των διένειμα μεταξύ τῶν πιστῶν νικητῶν, τάς ἑστίας δέ αὐτῶν παρέδωσα εἰς τό πῦρ καί τήν τέφραν ὥστε ο ὔ τ ε φ ω ν ή ἀ λ έ κ τ ο ρ ο ς ν ά ἀ κ ο ύ η τ α ι πλέον εἰς αὐτάς.

Ἐπειδή ἤδη συνεχίζων τήν ὑψηλήν ἐντολήν τοῦ Κραταιοτάτου ἡμῶν Σουλτάνου, πρόκειται νά κατέλθω διά Λαρίσης καί Στερεᾶς εἰς τά Μέγαρα καί ἐκεῖθεν νά σπεύσω εἰς βοήθειαν τοῦ βαλῆ τῆς Πελοποννήσου ἐνδοξοτάτου ἀδελφοῦ μου Μεχμέτ Πασᾶ, τιμωρῶν καθ' ὁδόν τούς ἀπίστους τούτους καί ἐπειδή διερχόμενος ἐκ τῆς πόλεως ὑμῶν πρόκειται νά παραμείνω ἐκεῖ ἐπί μίαν νύκτα μετά τῶν πολυπληθῶν μου πιστῶν, καθ' ὑψηλήν μου διαταγήν ἐντέλλεσθε νά ἐξασφαλίσητε ἀνάλογα καταλύματα, τρόφιμα καί ζωοτροφίας, ἀπαραίτητα διά τάς ἀνάγκας τοῦ ὑπό τάς διαταγάς μου στρατοῦ διά τήν ἐκστρατείαν ταύτην.

Εἴθε ὁ Θεός καί ὁ προφήτης ἡμῶν νά διαφυλάττει ὑμᾶς ἐνεργοῦντας κατά τήν ἄνω ὑψηλήν μου διαταγήν.

Ἐγράφη τῇ 20ῇ τοῦ ἱεροῦ μηνός Σεβάλ ἐν ἔτει 1236. Καθ' ἡμᾶς 21 Ἰουλίου 1821.

Ὁ Στρατάρχης
ΜΠΑΪΡΑΜ ΠΑΣΑΣ

Ὁ ἴδιος ἱστοριοδίφης, ὅπως ἀναφέρει ὁ Δημ. Ζάγκλης στό βιβλίο του «Ἡ Χαλκιδική» στή σελίδα 197 σέ ὑποσημείωση, λέγει ὅτι κάηκαν καί καταστράφηκαν οἱ ἑξῆς 42 πόλεις καί χωριά τῆς Χαλκιδικῆς ἀπό τόν Μπαϊράμ Πασά: «Περιστερά, Ρεσετνήκια (Ἅγιος Πρόδρομος), Ζαγκλιβέρι, Μεγάλα Βραστά, Μεταγγίτσι, Λειβάδι, Παζαρούδα (Ἀπολλωνία), Γομάτι, Σταυρός, Στρόλογγος (Ν. Μάδυτος), Μόδι, Γκιρμέν (Μεσόκωμον), Σανᾶ, Λοζίκι (Μελισσουργός), Πραβίτσα, Δουμπιά, Ἀδάμ, Ἀδραμέρι, Ζουμπάτες, Μεσημέρι, Καρβιά, Ἅγιος Μάμας, Μυριόφυτο, Μαριάννα, Κρήνη, Δαδίκος, Μονή Ἁγίας Ἀναστασίας, Γαλαρινός, Βασιλικά, Μαντζάρηδες, Ἁγία Παρασκευή, Βάλτα, Κασσανδρινό, Φούρκα, Κολανδρινό, Παληοχῶρι, Καψόχωρα, Πολυχρόνι, Παζαράκια, Κρομμύδι, Πινάκα (Ποτίδαια), Στανό, Ραβνά (Πετροκέρασα), Γαλάτιστα, Βάβδος, Πολύγυρος, Ἐπανωμή, Ρεβενίκια (Μεγ. Παναγία), Ἱερισσός, Ἴσβορος (Στρατονίκη), κωμόπολις Μαντεμοχωρίων (Μαχαλᾶς - Στάγειρα), Ἀρναία, Νεοχώρι, Ὁρμύλια, Νικήτη, Συκιά, Παρθενώνας, Παληοχώρα, Σουπουτνίκια (Ριζά), Τοπλίκια (Γεροπλάτανος), Καγιατζίκ (Παλαιόκαστρον)».

Μετά τό «χαλασμό» οἱ παπποῦδες μας γύρισαν περίπου στίς ἀρχές τοῦ χειμώνα τοῦ 1821 στό χωριό καί βρῆκαν, ὅπως λέει ἡ παράδοση, καί τά σταφύλια ἀκόμα στά κλήματα.

Ἀπό τότε ἔζησαν μιά ἥσυχη ἀλλά πικραμένη ζωή. Ὁ πληθυσμός ἐλαττώθηκε πάρα πολύ. Τά κτίσματα εἶχαν μεταβληθεῖ σέ ἐρείπια, μαῦρα ἀπ' τῆς φωτιᾶς τή μανία. Καί πάνω ἀπ' ὅλα τό πένθος καί ἡ πίκρα τῆς σκλαβιᾶς πού συνεχιζόταν. Ντύθηκε στά μαῦρα τό χωριό. Χῆρες καί ὀρφανά κλείδωσαν στίς ψυχές τους βαθιά τόν πόνο καί μαζί μ' ὅσους ἄνδρες ἔμειναν ξανάχτισαν τά σπίτια καί τήν Ἐκκλησία. Ξαναστήλωσαν τά ἐρείπια, ξανάφκιαξαν τά ζωντανά καί τό χωριό βρῆκε ἕνα καινούργιο ρυθμό ζωῆς.

Στή συνέχεια ἔζησε ἔντονα ὅλες τίς κατοπινές ἐθνικές περιπέτειες. Ἔδωσε ἔντονο τό παρόν στό Μακεδονικό Ἀγώνα καί ἐλευθερώθηκε τό 1912 ἀπ' τόν Ἑλληνικό Στρατό.

Τά παλικάρια του πῆραν μέρος στούς Βαλκανικούς πολέμους, στή Μικρασιατική ἐκστρατεία καί στίς δυό παγκόσμιες συρράξεις καί πολλά ἔπεσαν πολεμώντας στό πεδίο τῆς τιμῆς.

Γιά ὅλους αὐτούς τούς ἐπώνυμους καί ἀνώνυμους ἥρωες, ἡ Κοινότητα ἔστησε περικαλλές ἡ ρ ῶ ο, πού μέ τήν ἀπέριττη δωρική γραμμή του καί

την αὐστηρή σιωπή του, ἀναδίδει μαζί μέ τό θρόισμα τῶν πεύκων πού τό περιβάλλουν τ ό α ἰ ω ν ί α ἡ μ ν ή μ η.

Καί ἡ ζωή τοῦ χωριοῦ συνεχίζεται!

ΠΑΥΛΟΥ ΧΑΡΙΣΤΟΥ

ΤΑ ΔΗΜΩΔΗ ΟΝΟΜΑΤΑ ΤΩΝ ΦΥΤΩΝ ΤΗΣ ΧΛΩΡΙΔΟΣ ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

(Συνέχεια ἀπό τό 4ο τεῦχος)

Λ α δ ά ν ι : Κίστος (Cistus). Διάφορα εἴδη· ἤτοι ὁ ἐριώδης ὁ κατά Θεόφραστον κίσθος ὁ ἄρρην, κίστος ὁ κρητικός, ὁ τοῦ Διοσκουρίδου λῆδον καί λάδανον, κίστος ὁ μικρανθής, κίστος ὁ σφακομηλόφυλλος, ὁ τοῦ Θεοφράστου θῆλυς κίσθος. Πάντα φυτά θαμνώδη, τά πλεῖστα φαρμακευτικά, ἐξ ὧν ἐξάγεται ἡ ἐλαιορρητίνη, λάδανον ἤ λήδανον κατά Ἡρόδοτον, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσα μέ τό γνωστόν λαύδανον, προερχόμενον ἐξ ἄλλων φυτῶν.

Λ α δ α ν ι ά : Κίστος. Βλέπε λαδάνι.

Λ α μ π ό τ ι : Ἀμάραντον τό βλῆτον (Amaranthus Blitum). Ποῶδες φυτόν λαχανευόμενον, μέ στίλβοντα βλαστόν, κοινότατον. Γνωστόν παρ' ἀρχαίους ὡς βλίτον, παρά Θεοφράστου δέ βλῆτον.

Λ ο τ ζ ά ν ι : Ἀσφόδελος ὁ μικρόκαρπος. Βλέπε σμπουρντούνι.

Λ ο ύ ρ ο υ ς : Ἰπομαία ἡ πορφυρά (Ipomea Purpurea). Καλλωπιστικόν ἐτήσιον ἀναρριχώμενον φυτόν, προερχόμενον ἐξ Ἀμερικῆς καί καλλιεργούμενον πολλαχοῦ.

Λ ύ κ ο υ ς : Κουσκούτα (Cuscuta). Διάφορα εἴδη. Φυτά παρασιτικά ἐπί διαφόρων καλλιεργουμένων ἤ καί ἀγρίων φυτῶν, ἐπιφέροντα μεγάλας ζημίας ἐπί τῶν καπνοφύτων, τριφυλλεώνων κ.λ.π. Παρ' ἀρχαίοις ἐπίθυμα (Διοσκουρίδης).

Μ ά κ ο υ ς : Μήκων ἡ ὑπνοποιός (Papaver Sommiferum). Παρ' ἀρχαίοις μήκων (Ἱπποκράτης, Ἀθήναιος). Κατά τήν δωρικήν δέ διάλεκτον μάκων, ἐξ οὗ προῆλθεν ἡ σημερινή ὀνομασία μάκους. Μονοετές, καλλιεργούμενον φαρμακευτικόν φυτόν.

Μ α υ ρ ο υ σ κ α μ ιά: Μορέα ἡ μέλαινα (Morus Nigra). Παρ' ἀρχαίοις συκάμινος (Θεόφραστος), μορέα (Διοσκουρίδης). Φυτόν αἰωνόβιον, ἰσχυρόν, λαμβάνον με-

γάλας διαστάσεις, εἰσαχθέν ἀπό ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς εἰς Ἑλλάδα ἐκ Περσίας καί Ἀρμενίας.

Μεσημεράκι: Μεσημβριάνθεμον τό γυμνανθές (Mesembrianthemum).

Μεσημεράκι: Μεσημβριάνθεμον τό πολυανθές (Mesembrianthemum Nodiflorum). Μικρά σαρκόφυλλος καλλωπιστική πόα.

Μεταξάκι: Μεσημβριάνθεμον τό γονυανθές. Βλέπε μεσημεράκι.

Μολατίνα: Μήκων ἡ ροιάς. Βλέπε πιπιρούνα.

Μούσκλια: Βρυόφυτα (Bryophyta). Διάφορα εἴδη. Φυτά ἄνευ ριζῶν καί ἀνθέων παρασιτοῦντα εἰς τούς κορμούς διαφόρων ἄλλων φυτῶν.

Μουτόβα: Εὐφορβία ἡ ἄπιος. Βλέπε γαλατοβότανον.

Μπαζτραβουβότανον: Ζακυνθία ἡ τυλώδης (Zakyntha errucosa V). Ποῶδες ἐτήσιον ἄγριον φυτόν φαρμακευτικόν. Διά πρώτην φοράν συναντώμενον ὑπό τοῦ Tournefore εἰς Ζάκυνθον, ἐξ οὗ καί ἡ ὀνομασία τοῦ φυτοῦ.

Μπαζτρουβότανον: Ζακυνθία ἡ τυλώδης. Βλέπε μπαζτραβουβότανον.

Μπάμπους σφυντίλι: Κυκλάμινον τό νεαπολιτανόν. Βλέπε καφεμπρικούδι.

Μπελίνους: Ἀρτεμισία, τό ἀψίνθιον. Βλέπε ἀμπελίνους.

Μποστάν Ὀτοῦ: Ἡλιοτρόπιον τό ἐριῶδες (Heliotropium Villosum). Ἐτήσιον ποῶδες φυτόν, ζιζάνιον τῶν μποστανικῶν κλπ., μελιγόνον.

Νιρουκάρδαμου: Ἐνυδροκάρδαμον τό φαρμακευτικόν (Nasturium Officinates). Ὑδροχαρές, ἐδώδιμον, φαρμακευτικόν, μελιγόνον.

Ντούσκια: Εἶδος κίστου. Βλέπε λαδάνι.

Ντρουπῆς λουλούδι: Εἶδος δαύκου καί κατά πᾶσαν πιθανότητα δαῦκος ὁ σταγονώδης (Daucus Cuttalus). Ἐτήσιον ὑψηλόν φυτόν μέ μαῦρο στίγμα εἰς τό κέντρον τοῦ λευκοῦ σκιαδίου του (ἄνθους). Κατά τήν ἀντίληψιν τῶν χωρικῶν τό μαῦρο στίγμα μειοῦται συνε-

χῶς ὡς καί ἡ αἰδώς ἀπό τό ἀνθρώπινον γένος, ἐξ οὗ προῆλθεν καί ἡ ὀνομασία του. Πολλοί συγχέουν τό εἶδος τοῦτο μέ τό φυτόν ἄμμι τό γλυφίδιον.

Ο ὑ ξ ό ς : Ἰξία ἡ λευκή (Viscum Aldum). Παρ' ἀρχαίοις ἰξία (Θεόφραστος), κατά τούς Εὐβοεῖς στελίς, κατά δέ τούς Ἀρκάδας ὑφέαρ, ὡς ἀναφέρει ὁ αὐτός συγγραφεύς. Φυτόν παράσιτον, ἀναπτυσσόμενον ἰδίως εἰς κλάδους δρυός καί καστανέας. Φαρμακευτικόν, χρησιμοποιούμενον ὑπό τοῦ Πλινίου, Παρακέλσου κλπ., ἱερόν δέ παρά Δρυΐδων.

Ο ὐ σ τ ρ ι ά : Ὀστρύα, ἡ καρπινόφυλλος (Ostrya Carpinofolin). Παρ' ἀρχαίοις ὀστρύα, ὀστρύς ἤ ὄστρυς (Θεόφραστος). Δένδρον φυλλοβόλον, βραδείας ἀναπτύξεως, τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν.

Π α λ ι ο ύ ι : Παλίουρος ὁ ἀκανθώδης. Βλέπε καρά τσαλί.

Π α λ ι ο υ ρ ι ά : Παλίουρος ὁ ἀκανθώδης. Βλέπε καρά τσαλί.

Π α ν α γ ί α ς τ ά π η ρ ο υ ν ά κ ι α : Ἐρώδιος ὁ κωνιόμορφος. Βλέπε βιλουνίτσα.

Π α ν α γ ο ύ δ α ς τ ά χ ε ι ρ ο ύ δ ι α: Λονικέρα τό αἰγόφυλλον (Lonicera Caprifolium). Παρ' ἀρχαίοις περικλύμενον. Ἀναρριχώμενος θάμνος εὐοσμώτατος, λίαν καλλωπιστικός.

Παπαρούνα: Μήκων ἡ ροιάς. Βλέπε πιπιρούνα.

Πασχαλίτσα: Ἀνεμώνη ἡ κορωνάρια. Βλέπε κουκουνίκους.

Πικραγγουριά: Ἐκβάλιον τό ἐλατήριον (Eballium Elaterium). Παρ' ἀρχαίοις ἄγριος σίκυος (Θεόφραστος - Διοσκουρίδης), κατά Γεννάδιον δέ ἐλατήριον ὁ ἀγριοσύκιος. Φυτόν τοξικόν, φαρμακευτικόν, κατά τινας δέ ἀντικαρκινικόν.

Π ι π ι ρ ο ύ ν α : Μήκων ἡ ροιάς (Papaver Rhoeas). Παρ' ἀρχαίοις μήκων μέλαινα (Θεόφραστος). Χαριέστατον ποῶδες φυτόν, ζιζάνιον σιταγρῶν, φαρμακευτικόν, εἰς νεαράν ἡλικίαν λαχανευόμενον.

Π ι ρ ι κ ο υ κ λ ά δ α: Κομβόλβουλος ὁ ἀρουραῖος (Comvolvulos Arvensis). Παρ' ἀρχαίοις καί κατά πᾶσαν πιθανότητα ἰασιώνη (Θεόφραστος), ἐλξίνη πρώτη (Διοσκουρίδης). Κοσμοπολιτική πόα ἕρπουσα· ἡ ἀναρριχωμένη κτηνοτροφική.

Παλατουπαλιουριά: Μορφή τῆς κοινῆς παλιουργιᾶς. Βλέπε καρά τσαλί.

Πολυτρίχι: Ἀσπλένιον τό τριχομανές (Asplenium Trichomanes). Παρ' ἀρχαίοις τριχομανές μέλαν (Θεόφραστος), τριχομανές (Διοσκουρίδης). Φαρμακευτική πόα σκιερῶν βράχων, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσα μέ τό πολυτρίχι τῶν πηγῶν, τό ὁποῖον εἶναι διάφορον εἶδος, ἤτοι ἀδίαντον τό καλλίτριχον.

Πολυτρίχι: Ἀδίαντον τό καλλίτριχον (Adiantum Capillus - Veneris). Παρ' ἀρχαίοις ἀδίαντον, πολύτριχον καλλίτριχον, τριχομανές. Χαριεστάτη ὑγρόφιλος πόα φυομένη εἰς πηγάς καί τοιχώματα φρεάτων. Φαρμακευτικόν καί λίαν καλλωπιστικόν φυτόν.

Πρατσμαντίλα: Ἄρκτιον ἡ λάππα (Arctium Lappa). Παρ' ἀρχαίοις ἄρκιον (Διοσκουρίδης), ἐνῶ τό ἄρκτιον τοῦ ἰδίου ἀναφέρεται εἰς εἶδος ἰνούλας οὐδεμίαν σχέσιν ἔχον. Φυτόν φαρμακευτικόν μέ τεράστια φύλλα, ἅτινα εἰς νεαράν ἡλικίαν ὑπό τινων λαχανευόμενα.

Προυχιμιάτικον: Κολχικόν τό φθινοπωρινόν (Colchicum Autumnale). Παρ' ἀρχαίοις κολχικόν (Διοσκουρίδης). Λίαν κοσμητικόν φυτόν φαρμακευτικόν.

Ρείχι: Ἐρείκη ἡ δενδρώδης (Erica Arborea). Θάμνος μελιγόνος, ἐκ τῆς ρίζης τοῦ ὁποίου παρασκευάζοντα ἄριστα ξυλοκάρβουνα.

Ρόκα: Διγιτάλις ἡ ἐριώδης (Digitalis Lanata). Πολυετές ὑψηλόν φυτόν λίαν δηλητηριῶδες μή θιγόμενον ὑπό τῶν κτηνῶν, ἀλλά χρησιμοποιούμενον εἰς τήν ἰατρικήν ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου εἰς μεγάλην κλίμακα. Ὁ Γεννάδιος τό ἀναφέρει ὡς δακτυλίτιδα.

Ρόκα: Εὔζωμον τό ἥμερον (Eruca Sativa). Παρ' ἀρχαίοις εὔζωμον. Φυτόν λαχανευόμενον, μελιγόνον, γαλακτοπαραγωγόν. Οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μέ τήν ἀνωτέρω ρόκαν (διγιτάλις).

Σαμάκους: Ἐριανθος ὁ ραβέννιος (Eriantus Ravennae). Παρ' ἀρχαίοις κάλαμος συριγγίας (Διοσκουρίδης), κατά πᾶσαν πιθανότητα, φυτόν καλαμῶδες, ὑ-

γρόφιλον.

Σ α ρ δ έ λ λ α : Πελαργόνιον τό ἡδίοσμον (Pelargonium Odoratissimum). Καλλιεργούμενον εἰς γλάστας, χαριτωμένον φυτόν, χρησιμοποιούμενον εἰς τήν ἀρωματοποιΐαν ποικιλοτρόπως.

Σ κ ά ρ φ ι : Ἑλλέβορος ὁ κυκλόφυλλος (Helleborus Cyclophyllus). Παρ' ἀρχαίοις ἐλλέβορος, οὐχί ὅμως ἐλλέβορος ὁ λευκός τοῦ Θεοφράστου, ὅστις θά πρέπει νά ἀναφέρεται εἰς τό φυτόν βέρατρον τό λευκόν, οὔτε καί ἔλλέβορος ὁ μέλας τοῦ ἰδίου πού μᾶλλον πρόκειται περί ἑτέρου εἴδους βεράτρου εἰς τά ὁποῖα θά πρέπει νά ἀποδοθοῦν καί αἱ φράσεις τῶν ἀρχαίων «ἐλλοβορίζειν» καί «ἐλλεβόρου δεῖται». Φυτόν δηλητηριῶδες, φαρμακευτικόν.

Σ κ α ρ φ ί τ σ α : Ἑλλέβορος κυκλόφυλλος. Βλέπε σκάρφι.

Σ κ ρ έ μ π α : Κληματίς ἡ λευκάμπελος (Clematis Vitalba). Παρ' ἀρχαίοις κατά πᾶσαν πιθανότητα ἀρθαγένη (Θεόφραστος). Θάμνος ἀναρριχώμενος, ἰσχυρός, πλεκτικός, φαρμακευτικός.

Σ κ υ λ ά κ ι : Ἀντίρρινον τό μέγα (Antirrinum Majus). Παρ' ἀρχαίοις ἀντίρρινον (Θεόφραστος - Διοσκουρίδης). Καλλιεργούμενο καλλωπιστικόν χαριέστατον φυτόν.

Σ μ π ο υ ρ ν τ ο ύ ν ι: Ἀσφόδελος ὁ μικρόκαμπος. Βλέπε βιρβίσκα.

Σ μ π ο υ ρ ν τ ο ύ ν ι κ ί τ ρ ι ν ο : Ἀσφοδελίνη ἡ κίτρινη (Asphodelina Lutea). Παρ' ἀρχαίοις ἀσφόδελος (Ὅμηρος - Θεόφραστος - Ἡσίοδος - Πλούταρχος - Διοσκουρίδης - Ἑλλάνικος). Φυτόν συγχεόμενον μετά τοῦ ἀσφοδέλου τοῦ μικροκάρπου.

Σ ο υ σ ο ύ ρ α : Ἐρείκη ἡ σπονδυλωτή (Erica Veritcitata). Θάμνος ξηρῶν ἐδαφῶν, λίαν μελιγόνος.

Σ π α ζ ο υ β ό τ α ν ο υ : Ἀρίσαρον τό κοινόν (Arisarum Vulgara). Παρ' ἀρχαίοις ἀρίσαρον (Διοσκουρίδης). Κονδυλόρριζος πόα φυομένη εἰς χάσματα παραθαλασσίων βράχων. Τοξικόν, πλήν ἐδώδιμον, φαρμακευτικόν.

Τ σ α λ ο ύ δ ι : Κυκλάμινον τό νεαπολιτανόν. Βλέπε καφεμπρικούδι.

Τσιλιπούπουρδας: Λυκόπερδον (Lycoperdon). Διάφορα εἴδη. Μύκητες ἐδώδιμοι εἰς νεαράν ἡλικίαν. Φυτόν τῶν λειμώνων καί δασοσκεπῶν ἐκτάσεων.

Τσιτσιφίλι: Ζινία ἡ κομψή (Zinia Elegans). Φυτόν καλλωπιστικόν καλλιεργούμενον ἐντός ἀνθοκήπων.

Τσουκνίδα: Κνίδη ἡ δίοικος (Urtica Dioica) καί κνίδη ἡ σφαιριόκαρπος (Urtica Pilulitera). Παρ' ἀρχαίοις κνίδη καί ἀκαλύφη (Διοσκουρίδης). Φυτά περιέχοντα μυρμηκικόν ὀξύ, φαρμακευτικά, λαχανευόμενα εἰς νεαράν ἡλικίαν. Ζιζάνια ἐνοχλητικά.

Φιδουβότανου: Δραγκούγκουλος ὁ κοινός (Dracunculus Vulgaris). Παρ' ἀρχαίοις δρακόντιον (Θεόφραστος), δρακοντία μεγάλη (Διοσκουρίδης). Φυτόν φαρμακευτικόν, δύσοσμον, μέ ὀφιομόρφους κηλίδας ἐπί τοῦ κορμοῦ.

Φιδόχουρτου: Δραγκούγκουλος ὁ κοινός. Βλέπε φιδουβότανου.

Φιυστανέλλα: Κομβόλβουλος ὁ ἀρουραῖος. Βλέπε πιριπλουκάδα.

Χρώματα: Ἄρον τό στικτόν. Βλέπε δραγκουντιά.

Ψάθα: Μηδική ἤ πινακοειδής (Medicago Seutelata). Ἕρπουσα πόα κτηνοτροφική.

Ψουράκα: Νήριον τό ὀλέανδρον (Nerium Oleander). Παρ' ἀρχαίοις δάφνη ἀγρία καί πιθανόν οἰνοθήρας (Θεόφραστος), νήριον (Διοσκουρίδης). Θάμνος παραθαλασσίων περιοχῶν κοσμητικώτατος, ἀειθαλής καί δηλητηριώδης.

ΜΑΥΡΟΥΔΗ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΟΙ ΛΑΖΑΡΙΝΕΣ

Ἡ μεγαλύτερη καί λαμπρότερη γιορτή τῆς Χριστιανωσύνης, τό Πάσχα, συγκινεῖ μικρούς καί μεγάλους γιατί εἶναι συνυφασμένη μέ τά σπουδαιότερα γεγονότα τοῦ τέλους τοῦ ἐπίγειου βίου τοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ.

Ἕνα ἀπό τά γεγονότα αὐτά πού συγκίνησαν τή λαϊκή ψυχή εἶναι καί ἡ ἀνάσταση τοῦ φίλου τοῦ Χριστοῦ Λαζάρου. Σ' αὐτήν ὁ λαός βλέπει στίς παραμονές τοῦ Θείου Πάθους τήν ἴδια τήν ἀνάσταση τοῦ Κυρίου. Καί γιορτάζει ὁ ὀρθόδοξος χριστιανικός κόσμος τήν ἀνάσταση τοῦ Λαζάρου μέ διπλή προσδοκία, τήν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ καί τήν ἀνάσταση (ἀναγέννηση) τῆς φύσης.

Χαίρεται γιά τό θρίαμβο τοῦ Κυρίου πού καταπάτησε τό θάνατο κι ἔδωσε τή ζωή. Χαίρεται καί γιά τή φύση πού ἐπηρεασμένη κι ἀπό τή ζωογόνο χριστιανική ἀνάσταση ἀφυπνίζεται καί στολίζει τούς κάμπους καί τίς πλαγιές τῶν βουνῶν μέ τήν ἁπαλή πρασινάδα, τά μαγευτικά μύρια πολύχρωμα λουλούδια πού σκορποῦν στόν ἀνοιξιάτικο ἀγέρα τό μεθυστικό ἄρωμά τους.

Καί ἐκδηλώνει ὁ λαός τή χαρά του τούτη τό Σάββατο τοῦ Λαζάρου μέ γιορταστικά λαϊκά ἔθιμα.

Ἕνα τέτοιο κρατάει ἀκόμα ἀπό τά παλιά στόν Ἅγιο Πρόδρομο τῆς Χαλκιδικῆς. Ὁμάδες κοριτσιῶν, οἱ Λαζαρίνες, ὅπως ἀποκαλοῦνται, στολίζουν ἕνα καλάθι μέ λουλούδια τῆς ἐποχῆς καί πρασινάδες καί γυρνοῦν ἀπό σπίτι σέ σπίτι τραγουδώντας τοῦ Λάτζαρ', γεμίζουν τά καλάθια τους μέ αὐγά καί τίς τσέπες τους μέ χρήματα γιά φιλοδώρημα:

Ἤρτι Λάντζαρης ἤρταν τά Βάϊα
ἤρτι κι ἡ γιός τῆς Παναγίας
ὤχ ἀφέντη μου τῆς μιτανοίας.
Ἄς ποῦμι τούν ἀφέντη μας
ἄς ποῦμι τού τρανό μας
κι ὅσα λουλούδια ἄνοιξαν
μέρις κι χρόνια νἄχουν
κι ἡμεῖς καλῶς σᾶς ηὕραμι
σάν τού καλό τού χρόνου.

'Αρχός μί τήν ἀρχόντισσα
στή σκάλα ἀραδίζουν
νά κουσκινίζουν τά φλουριά
νά διρμουνίζου τ' ἄσπρα
τά κουσκινάδια πὄπιφταν
τά δίνουν τς Λαζαρίνις.

(Ἄν ὑπάρχη μαθητής, τούς παρακάτω)

Μάνα μου τούν ὑγιόκα σου
τού μουσχουκανακάρη
τούν ἔλουζι τούν χτένιζι
στού δάσκαλου τούν στέλνει
κι ἡ δάσκαλους τούν ἔδιρνι
μί μιά ἀσημένια βέργα
πάϊνι στή μάνα τ' κλιέμινους
στά δάκρυα φουρτουμένους.

(Ἄν νεόνυμφοι, τούς παρακάτω)

'Αντρουϊνίτσι μ' τρυφιρό
κι νιουστιφανουμένου
'ντας καβαλκεύει χαίριτι
πιζεύει καμαρώνει
πῶς πρέπουν τ' ἀργυρά σ' κουμπιά
στή πράσινη τή τσόχα
ἔτσ' ἔπριπι κι ἡ νιούτσικους
πιζεύει καμαρώνει.

(Καί γιά τούς ἀγάμους)

Κι ἀπού δῶ τριουγιούρου εἰς τού μαχαλά
θέλου ν' ἀγαπήσου
μιά μαυρουματοῦσα
μιά ξανθουμαλλοῦσα
ἄς τήν ἐφιλοῦσα
κι ἄς ψυχουμαχοῦσα
τού διαβόλου τώρα
μή γυρεύει ξάρια
κι οὔλου πινηντάρια.

(Γιά ἀγόρι)

Λιβέντη μου καλέ καμπανουφρύδι
κατέβα στού τσιαρσί στού μπιζιστένι
νά δγῆς ψηλές νά δγῆς λιγνές
νά δγῆς κι μαυρουμάτις.

(Γιά κορίτσι)

Μαρί ψηλή μαρί λιγνή
μαρί μαυρουματοῦσα
προυξινιτάδις ἔρχουντι
πού πάν' ἀπού τή Πόλη
δέν σ' εἶπα μή.τού ζώνισι
τ' ἀντροῦ σου τό ζουνάρι
κι λιάνιψι τή μέση σου
σάν τῆς ἰληᾶς κλουνάρι.

(Τέλος ἡ ἐπωδός)

Τού καλαθούδι μ' θέλ' αὐγά
κι τού μαντλούδι μ' γρόσια.

Στά παλαιότερα χρόνια, στό ἴδιο χωριό, λέγανε τό παρακάτω τραγούδι πού ἀναφέρεται στό μυστήριο τοῦ θανάτου καί στήν ἀνάσταση τοῦ Λαζάρου:

Εἰς τήν πόλη Βιθυνία
κλαίει ἡ Μάρθα κι ἡ Μαρία
χάσανε τούν ἀδιρφό τους
τούν καλό τούν καρδιακό τους.
Τρεῖς ἡμέρις τούν θρηνοῦσαν
κι τούν μοιρολογοῦσαν
τή Τετάρτη τήν ἡμέρα
βγῆκι ἡ Χριστός νά πάη
βγῆκι κι ἡ νεουΜαρία
ἔξω ἀπού τή Βιθυνία.
Σκώνιτι κι τούν προυσκνάει
κι στά πόδια τούν φιλάει

Λάντζαρης σαβανουμένους
κι μί τού κηρί ζουσμένους.
«Πές μας Λάντζαρη τί εἶδις
εἰς τούν Ἄδη δπου πῆγις»;
«Εἶδα τρόμους εἶδα φρίξις
εἶδα βάσανα κι πίκρις
δός μου μιά χλιαριά νιράκι
νά ξιπλίνου τού φαρμάκι
τού φαρμάκι στού χειλάκι
κι μή μί ρουτάτι πλέον».

ΜΙΧΑΗΛ ΘΕΜ. ΚΑΡΤΣΙΩΤΗ
Διδασκάλου

ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΠΕΤΡΟΚΕΡΑΣΑ (ΡΑΒΝΑ)

Ἡ ἀξία τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Ἡ πρώτη ἀρχή του

Τό ἑλληνικό δημοτικό τραγούδι εἶναι ἡ κυριότερη καλλιτεχνική δημιουργία τοῦ λαοῦ μας. Ἀποτελεῖ συνέχεια μιᾶς πανάρχαιας ἑλληνικῆς ἀρετῆς, τῆς ροπῆς καί τῆς ἀγάπης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ στόν ποιητικό λόγο καί τή μουσική. Ἔχει βυθισμένες τίς ρίζες του στήν αὐγή τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καί συνεχίζει νά ζεῖ στά χείλη τοῦ λαοῦ μας ἴσαμε σήμερα.

Μέ τό δημοτικό τραγούδι ὁ λαός ἐκφράζει αὐθόρμητα καί πηγαῖα τίς ἰδέες καί τά συναισθήματα, τούς πόθους καί τίς λαχτάρες του, τίς χαρές καί τίς λύπες του. Εἶναι πηγαῖο καί γάργαρο σάν τό δροσερό νεράκι τῆς πηγῆς. Χάρη σ' αὐτό διατηρήθηκε ἑνιαία ἡ συνέχεια τῆς ἑλληνικῆς μας παράδοσης καί ἱστορίας.

Τό δημοτικό τραγούδι στά Πετροκέρασα

Καί στό χωριό μας, σά γνήσιο κομμάτι τῆς ἑλληνικῆς γῆς, τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, καλλιεργήθηκε καί ἄνθισε τό δημοτικό τραγούδι, ὅσο κανένα ἄλλο καλλιτεχνικό δημιούργημα.

Ἀνώνυμοι ποιητές καί στιχοπλόκοι, γεννημένοι καί προικισμένοι μέ χαρίσματα καλλιτεχνικά, σύνθεσαν ποιήματα πού τά τραγούδησαν γενιές ὁλόκληρες καί τά τραγουδοῦν ἀκόμα. Ἐξυμνοῦν τήν ὀμορφιά, τή νιότη, τόν ἔρωτα, τήν ἀγάπη στήν Πατρίδα, τήν προσήλωση στά γνήσια ἑλληνικά ἤθη, τήν ἀρετή, τή λεβεντιά, τήν παλικαριά, τά κατορθώματα τῶν κλεφτῶν, διηγοῦνται τίς ἐθνικές συμφορές, τό «χαλασμό», τή δυστυχία, ξαναζωντανεύουν θρύλους καί μιλοῦν γιά γεγονότα τῆς καθημερινῆς ζωῆς.

Ὅλα τά τραγούδια τοῦ χωριοῦ μας ἔχουν μουσική. Εἶναι ἤ «καθιστά», τῆς τάβλας ὅπως τά λένε ἀλλοῦ, ἤ «χορευτάρικα», χορευτικά.

Τά τραγουδοῦσαν οἱ παπποῦδες καί οἱ πατεράδες μας κάθε μέρα, σέ κάθε στιγμή, στήν ἐργασία τους ἤ στή σκόλη. Καί τά χόρευαν ὄμορφα κορίτσια καί παλικαράδες μερακλῆδες πατώντες στίς μύτες καί πηδώντας ἀνάλαφρα στόν ἀέρα μέ περισσή χάρη καί λεβεντιά.

Συνήθως στούς χορούς τραγουδοῦσαν μόνοι τους οἱ χορευτές. Ἀλλ' ὅταν στίς ἐπίσημες μέρες, καί κυρίως τίς Ἀποκριές, ἔρχονταν «ὄργανα» καί λαλοῦσε τό κλαρίνο κάτω ἀπ' τά βαθύσκια καραγάτσια τῆς πλατείας,

χαλοῦσε ὁ κόσμος. Ἄναβαν τά παλικάρια, χόρευαν ζωηρά, πηδοῦσαν μέχρι ἐπάνω, ἔκαναν χίλια δυό τσαλίμια καί πολλές «κουτσ'κέλες».

Στά παστάλια πάλι καί στά νυχτέρια πόσα καί πόσα ὡραῖα τραγούδια λέγοντ^ν!

Φιγγάρι μου λαμπρό, λαμπρό κί λαμπρουφουρημένου,
πουλ' ἄργησις ὅσου νά βγῆς, νά βγῆς νά βασιλέψης,
νά σκουτιδιάσουν τά ἰβουνά, νά ἰσκιώσουν τά λαγκάδια,
νά πάη κι οὐ νιός ὅπ' ἀγαπάει, νά πάη μί τήν ὥρα...

Καί γέμιζε μελωδία τῆς νύχτας ἡ σιγαλιά, καθώς οἱ φλόγες τοῦ «νυχτέριου» ἔριχναν τό χλωμό φῶς στά λεπτά χέρια τῶν κοριτσιῶν πού ἔγνεθαν, ἔκλωθαν, ἔπλεκαν ἤ κεντοῦσαν, σκυμμένες ταπεινά, ἐνῶ οἱ «γραβανάτοι» ἀπ' τίς γωνίες καί τούς «γκιουσιέδις» φώναζαν τά «κουραξτά» τους.

Ἡ συλλογή

Ἐπειδή ἀκριβῶς τό δημοτικό τραγούδι ἔχει τόσο μεγάλη ἀξία, ἐπιδόθηκα μέ ἰδιαίτερη προσοχή στή συλλογή του.

Τά μάζεψα ἀπό γριοῦλες καί κυρίως ἡλικιωμένες γυναῖκες καί τά ἔγραψα ὅπως ἀκριβῶς μοῦ τά εἶπαν, χωρίς νά προσθέσω τίποτα δικό μου· χωρίς οὔτε μιά λέξη, οὔτε ἕνα γράμμα ν' ἀλλάξω. Αὐτό ἄλλωστε ὑπαγορεύει καί ἡ δεοντολογία τῆς συλλογῆς τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ὅπως καθιερώθηκε ἀπ' τόν πατέρα τῆς λαογραφικῆς ἐπιστήμης στήν Ἑλλάδα, ἀείμνηστο καθηγητή Ν.Γ. Πολίτη, τοῦ ὁποίου τήν ἐργασία καί τή μέθοδο εἶχα στό νοῦ μου.

Ὅταν τό τραγούδι σέ μερικούς στίχους παράλλαζε ἀπό ἀφηγητή σέ ἀφηγητή, δέ διάλεξα τή μιά ἤ τήν ἄλλη παραλλαγή. Τίς ἔγραψα καί τίς δυό ἤ καί τίς τρεῖς σέ παρενθέσεις.

Οἱ πηγές

Βασικός τροφοδότης μου σέ τραγούδια ὑπῆρξε ἡ κ. Σοφία, θυγατέρα τοῦ Μιχαήλ Πατσιᾶ, σύζυγος τοῦ κ. Κων. Ἀλβανοῦ, πού γεννήθηκε στά 1900 καί πῆγε δυό τάξεις στό σχολεῖο. Ἀσχολήθηκε σ' ὅλη της τή ζωή μέ τή γεωργία καί εἶναι σήμερα συνταξιοῦχος τοῦ Ο.Γ.Α. Ἀγαποῦσε πάντα τό τραγούδι καί τό χορό, εἶχε πολύ καλή φωνή, τραγουδοῦσε ὅλα τά τραγούδια καί ἀποτελοῦσε πάντα, ἀκόμα καί σήμερα, μιά αὐθεντία στόν καλλιτεχνικό αὐτό τομέα. Εὐτυχῶς τό πνεῦμα της διατηρεῖται κατακάθαρο καί θυμᾶται δεκάδες πολλές τραγούδια μέ τό σκοπό τους καί τά βήματα

τοῦ χοροῦ τους. Μέ πολλή εὐχαρίστηση μέ δέχθηκε καί ἐπί ἕνα ὁλόκληρο καλοκαίρι, τό 1971, τήν ταλαιπώρησα ὅσο κανέναν ἄλλο. Γιά τήν προσφορά της αὐτή τήν τόσο πολύτιμη τήν εὐχαριστῶ βαθύτατα.

Ἄλλες πηγές ὑπῆρξαν ἡ μακαρίτισσα ἡ γιαγιά μου Ἀναστασία Νανάκου, τό γένος Δαμασκηνοῦ, πού πέθανε στά 93 της χρόνια, ἡ θεία μου Μπετσίνα Δαμασκηνοῦ τό γένος Οἰκονόμου, ὁ μακαρίτης θεῖος μου Ἀπόστολος Κωτούδης, ἡ μητέρα μου, κι ἀπ' τίς νεώτερες ἡ κ. Ἑλένη σύζυγος Μιχαήλ Χορτιάτη, τό γένος Κων/νου Κατσιαμούρη.

Ἡ φωνητική καταγραφή

Ἡ φωνητική καταγραφή τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς συλλογῆς αὐτῆς ἔγινε χωρίς ἰδιαίτερους συμβολισμούς, ἀλλά μέ τά 24 γράμματα τῆς ἀλφαβήτου μας καί μέ τόνους, πνεύματα, σημεῖα στίξεως καί ἄλλα ὀρθογραφικά σημάδια, ἐκεῖνα πού διαθέτει μιά γραφομηχανή.

Ἡ καθημερινή τοπική λαλιά εἶναι ἀρκετά «βαριά», μέ ἀρκετές συνιζήσεις, συναιρέσεις, κωφώσεις, ἀναπτύξεις φωνηέντων καί ἡμιφώνων, ἀλλοιώσεις συμφώνων, ἀποβολές, συγκοπές, ἀφαιρέσεις, προτάξεις, ἀνακοπές κ.λ.π., καί ἀνήκει στά βόρεια ἰδιώματα.

Ἡ γλώσσα ὅμως τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν φαίνεται ἀκολουθεῖ τόν κανόνα πού διατυπώνει ὁ Στίλπων Κυριακίδης στό βιβλίο του «Ἑλληνική Λαογραφία», στή σελίδα 113 πού λέει χαρακτηριστικά: «Ἡ γλώσσα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν καί γραμματικῶς καί φθογγικῶς δέν προσαρμόζεται τελείως πρός τό τοπικό ἰδίωμα. Ἡ ποίηση διατήρησε κάποια παράδοση στή γλώσσα, ἡ ὁποία τήν ἐμποδίζει νά ταυτισθῆ μέ τό ἰδίωμα».

Ἔτσι δέν συνάντησα τόσες δυσκολίες στήν καταγραφή τους, ὅσες συναντῶ σέ μιά ἄλλη γλωσσική ἐργασία πού κάνω ἀπό χρόνια τώρα καί πού ἀναφέρεται στόν καταρτισμό τοῦ λεξιλογίου καί τοῦ συντακτικοῦ τοῦ τοπικοῦ ἰδιώματος.

Βέβαια ἡ φωνητική δέν ἀποδόθηκε τέλεια, γιατί ὅπως εἶπα καί πιό πάνω, κάτι τέτοιο ἦταν τεχνικῶς ἀδύνατο. Ἡ τέλεια φωνητική ἀπόδοση, ὅπως τήν θέλει τό Κέντρο Ἐρεύνης τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ ὁποίου τίς ὁδηγίες μελέτησα, θέλει πολλά σημάδια καί στοιχεῖα τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου πού μόνο ἕνα σύγχρονο τυπογραφικό κασσέ διαθέτει (ἄν διαθέτει).

Μέ τίς λίγες ὅμως ὁδηγίες καί τούς κυριότερους κανόνες πού βρῆκα ὅτι διέπουν τό γλωσσικό ἰδίωμα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τοῦ χωριοῦ καί πού γράφω ἀμέσως πιό κάτω, νομίζω ὅτι θά διευκολύνω τόν ἀναγνώστη ν' ἀντιληφθεῖ τή φωνητική καί νά διαβάσει τό τραγούδι, ὅπως ἀκριβῶς λέγεται στό χωριό.

Οἱ κανόνες

1. Τό ἄτονο ε τρέπεται πάντοτε σέ ι (πού τό σημειώνουμε ἐμεῖς μέ γιώτα), ἐνῶ τό τονισμένο παραμένει ε· π.χ. ἡ λέξη ἔρχεται ἔχει τρία ε, ἀλλά μόνο τό πρῶτο πού τονίζεται προφέρεται σάν καθαρό ε· τ' ἄλλα δύο καταντοῦν ι καί ἡ λέξη διαβάζεται ἔρχιτι (κώφωση). Ἄλλα παραδείγματα: χελιδόνα = χιλιδόνα, πόλεμος = πόλιμους κ.λ.π. Μόνο στή λέξη ἔξω βρήκαμε τό τονισμένο ε νά τρέπεται σέ ο· ἔξω = ὄξου. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν τά προκλητικά μέ = μί, σέ = σί, πού ἐνῶ τό ε τονίζεται, ἐντούτοις τρέπεται σέ ι π.χ. μέ πῆρε = μί πῆρι, σέ βάζω = σί βάζου.

2. Τό ἴδιο παθαίνει καί τό ἄτονο ο, πού τρέπεται σέ ου, ἐνῶ τό τονισμένο διατηρεῖ τήν προφορά του· π.χ. ὁ Γιώργης = οἱ Γιώργης, ὄμορφη = ὄμουρφη, θέλω νά φύγω = θέλου νά φύγου, βροχή = βρουχή. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν τά προκλητικά τόν = τούν, τῶν = τούν, τόν Τοῦρκο = τούν Τοῦρκου, τῶν κρητῶν = τοῦν κρητῶν.

3. Μπροστά ἀπό τό ἀρχικό τονισμένο ε τῶν λέξεων ἀναπτύσσεται ἕνα ι. Ἔτσι ἡ λέξη ἔρχεται προφέρεται ἰέρχιτι, ἔλα = ἰέλα, νά πάη κί νά μήν ἰέρτη κ.λ.π. Παρόμοιο φαινόμενο συναντοῦμε καί στή λέξη βουνό = ἰβουνό.

4. Τό καί δέν χρησιμοποιεῖται καθόλου. Ἀντί γι' αὐτό χρησιμοποιεῖται τό κι, στό ὁποῖο ἔβαλα ὀξεία, ὅταν μόνο του ἀποτελεῖ συλλαβή. Στίς ἄλλες περιπτώσεις τό ἔγραψα ἄτονο.

5. Ὅταν μετά τά σύμφωνα λ, ν, ξ, ψ ἀκολουθεῖ ε τονισμένο, ἀναπτύσσεται ἀνάμεσά τους ἕνα ι· π.χ. ἡ λέξη λές νά διαβαστῆ λιές, ἡ λέξη κλαῖς νά διαβαστῆ κλιαῖς, ἡ λέξη νέα = νιέα, Ἑλένη = Ἰλιένη, λέγω = λέου = λιέου, ἰψές = ἰψιές, ψέματα = ψιέματα, ξένους = ξιένους κ.λ.π.

6. Τά δίψηφα μ π, ν τ, γ κ σέ ὅλα τά τραγούδια προφέρονται σά ρινικά συμπλέγματα. Δηλαδή τό πρῶτο γράμμα τους προφέρεται μέ τή μύτη σά ρινικό σύμφωνο. Προφέρονται σά νά τά γράφαμε ἀμ-πέλι, ἀντ-αμώσεις, κάθουν-ταν κ.λ.π. Μόνο στή λέξη Κουσταντής ὁ ἀφηγητής μοῦ εἶπε τό ντ σά γαλλικό d.

7. Ὅταν τό πρῶτο γράμμα τοῦ συνδυασμοῦ ευ τρέπεται σέ ι, τότε τό υ πού μένει τό ἔγραψα μέ φ ἤ β· π.χ. γιά νά ξαναπαντριφτῶ, τού διξί μου τού πλιβρό.

8. Τό ν τῶν λέξεων: δέν, μήν, σάν, μιάν εἶναι πάντα ρινικό.

9. Τόν τονισμό τόν ἄφησα ὅπως τόν ἔχει κάθε λέξη στή νεοελληνική κοινή γλώσσα· π.χ. ἡ λέξη κῆπος ἔχει περισπωμένη, γιατί ἡ μακρόχρονη παραλήγουσα, μπροστά ἀπό βραχύχρονη λήγουσα, θέλει περισπωμένη. Στή φωνητική μεταγραφή ὅμως, ἀπό κῆπος σέ κῆπους, ὁ ἀναγνώστης ὀπτικά βλέπει μακρό μπροστά ἀπό μακρό καί ἴσως τό μάτι

καί ἡ γραμματική νά θέλη ὀξεία· ἐντούτοις διατήρησα τόν ἀρχικό τόνο, γιά νά διακρίνεται ἡ ταυτότητα τῆς λέξεως μέσα στό χῶρο τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς.

10. Ἐπίσης νά διαβαστοῦν: μιά = μνιά, διαβάτης = δγιαβάτης, ξαπλουμένουν = ξιαπλουμένουν, χουριά = χουργιά, βαπόρια = βαπόργια.

Σ η μ.: Ὁρισμένους τύπους πού δέν πειθαρχοῦν στούς κανόνες αὐτούς, τούς ἔγραψα ὅπως μοῦ τούς εἶπαν οἱ ἀφηγητές.

Ἡ κ α τ ά τ α ξ η τ ῶ ν τ ρ α γ ο υ δ ι ῶ ν

Ὅλα τά τραγούδια τά χώρισα σέ τρεῖς βασικές κατηγορίες. Στά γ ε ν ι κ ά, στά ἀ π ο κ ρ ι ά τ ι κ α καί στά τραγούδια τ ο ῦ γ ά μ ο υ. Σέ μερικά γράφω σέ σημείωση ὅ,τι πληροφορίες μοῦ ἔδωσαν οἱ ἀφηγητές.

Πολλά τραγούδια εἶναι πραγματικά ἀριστουργήματα καί δέν τά εἶδα δημοσιευμένα σέ ἄλλες συλλογές. Ἄλλα, ὅπως θά διαπιστώσει ὁ ἀναγνώστης, εἶναι ἀπ' τά γνωστά πού κυκλοφοροῦν σ' ὅλο σχεδόν τόν ἑλληνικό χῶρο, ὅπως «Τό κάστρο τῆς ὠριᾶς», πού στό χωριό μας λέγεται τό κάστρου τοῦ Μουριᾶ. Τά ἔβαλα καί αὐτά τά τελευταῖα στή συλλογή, γιά νά δώσω τήν εὐκαιρία στόν ἐρευνητή, πού θά καταπιαστεῖ μέ παρόμοια ἔρευνα σέ εὐρύτερο ἤ καί σέ πανελλαδικό πλαίσιο, νά διαπιστώσει τή συχνότητά τους καί ἔτσι ν' ἀποδείξει τήν ὁμοιογένεια τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου μέσα ἤ καί ἔξω ἀπ' τά συμβατικά γεωγραφικά σύνορα.

Ἐκτός ἀπ' τά τραγούδια πού δημοσιεύονται ἐδῶ, ὑπάρχουν καί ἄλλα, πού ἔζησαν στά χείλια καί στίς καρδιές τῶν παππούδων μας, ἀλλά δέν μπόρεσα νά τά γράψω, γιατί σχεδόν χάθηκαν ἀπ' τή μνήμη, τουλάχιστο ὅσων ρώτησα.

Καθῆκον τοῦ καθενός πατριώτη πού ξέρει κι ἄλλα τραγούδια, ἐκτός ἀπ' αὐτά, εἶναι νά τά δημοσιεύσει ἤ νά μᾶς τά πεῖ γιά νά μή χαθοῦν.

Πρέπει νά σπεύσουμε, γιατί κάθε μέρα πού περνάει παίρνει μαζί της καί ἕνα κομμάτι παράδοσης, π α ρ ά δ ο σ η ς Ἑ λ λ η ν ι κ ῆ ς.

1. ΓΕΝΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

χορευτικό

Λιαριγκουβ'νούδα μου

Στούν πέρα μαχαλούδι Λιαριγκουβ'νούδα μου,
στούν πέρα μαχαλούδι κόρην ἀγαπῶ,
ξανθή κί μαυρουμάτα δώδικα χρουνῶ.
Οὐ ἥλιους δέν τήν εἶδι, μόν' ἡ μάνα της.
Κανέλα τή φουνάζει Κανιλόριζα.
Σί ὄρους θέλ' ν' ἀνέβου σί ψηλό ἰβουνό,
νά στήσου μιά βρυσούλα μί κρυό νιρό,
γιά νά πιρνοῦν ἡ κόσμους, γιά νά νίβουντι,
γιά νά πιρνάη ἡ ἀγάπη μ', νά γυαλίζιτι,
κί μένα νά θυμᾶτι, νά ζαλίζιτι.

καθιστό

Τώρα εἶν' τά πουλιά

Τώρα εἶν' τά πουλιά, τώρα εἶν' τά χιλιδόνια·
τώρα εἶν' οἱ πέρδικις, συχνουλαλοῦν κί λένι.
— Ξύπνα ἀφέντη μ' ξύπνα, καλέ μ' στρατχιώτη*,
ξύπνα κι ἀγκάλιασι κουρμί κυπαρισσένιου,
ἄσπρου λιμό ματούδια 'γρυπνισμένα.
— Ἄφησ' μι λυγιρή, λίγουν ὕπνου νά πάρου,
γιατί μ' ἦρτι μήνυμα, στούν πόλιμου νά πάου·
γιά νά σκουτουθῶ, γιά σκλάβους ν' ἀπουμείνου.
Παίρνου ἕνα στρατί στρατί τού μουνουπάτι,
βρίσκου ἕνα διντρί κί δένου τ' ἄλουγό μου.
— Ὅμουρφου μ' διντρί, καλό μου κυπαρίσσι,
δῶ' μ' τούν ἴσκιου σου, λίγουν ὕπνου νά πάρου,
δῶ' μ' τή ρίζα σου, νά δέσου τ' ἄλουγό μου.
— Νά οὐ ἴσκιους μου κί πέσου κί κοιμήσου,
νά ἡ ρίζα μου κί δέσι τ' ἄλουγό σου·
κί σήκου τού προυί τού νοίκιου νά πληρώσης·
ρίξι στή ριζίτσα μου ἰννιά σταμνιά νιρό.

---

* ἀγωγιάτης, ὁδοιπόρος.

καθιστό

Λιβέντις ἰκατέβινι

Λιβέντης ἰκατέβινι, ἀπού τά πρόβατά του,
μόν' τραγουδοῦσι κι ἔλιγι, μόν' τραγουδεῖ κί λέει:
— 'Ιγώ κανέ' δέ σκιάζουμι, κανέναν δέ φουβοῦμι·
οὐδέ τού Χάρου σκιάζουμι, οὐδέ Θιόν φουβοῦμι.
Κι οὐ Χάρους τούν ἀντάμουσι σ' ἕνα στινό σουκάκι.
— Καλή μιρά λιβέντη μου.
— Καλῶς τό παλικάρι.
— 'Ιμένα μ' ἔστειλ' οὐ Θιός, νά πάρου τήν ψυχή σου.
— Δίχους ἀστένεια κι ἀρρουστειά ψυχή δέν παραδίνου.
Ἄντι νά πᾶ' παλέψουμι, σί μαρμαρένια ἀλώνια,
κι ἄν μί νικήσης Χάρι μου, θά πάρης τήν ψυχή μου,
κι ἄν σί νικήσου Χάρι μου, θά πάρου τού σπαθί σου.
Ξικινησαν κί πήγανι σί μαρμαρένια ἀλώνια.
Τούν πιάν' οὐ Χάρους 'π' τά μαλλιά, τούν γουνατάει στή μέση.
— Ἄφις μι Χάρι μ', ἄφις μι, ἀκόμα δέκα χρόνια,
ἔχου γυναίκα εἶνι νιά κί χήρα δέν τῆς πρέπει,
ἔχου πιδιά εἶνι μικρά κί οὐρφανά δέ μοιάζουν.

χορευτικό

Μηλίτσα πού 'σι στούν γκριμό

— Μηλίτσα πού 'σι στούν γκριμό, μί μῆλα φουρτουμένη,
τά μῆλα σου λιμπίστηκα* κί τούν γκριμό φουβοῦμι.
— Κι ἄν τού φουβᾶσι τούν γκριμό, ἔλ' ἀπ' τού μουνουπάτι.
Τού μουνουπάτι μ' ἔβγαλι σί μιά ρημουκλησίτσα,
πόχει σαράντα μνήματα, ἀδέρφια κι ἀξαδέρφια·
μόν' 'να λημόρι ξέχουρου, ξιχουριστά 'πού τ' ἄλλα,
δέν τού 'δα κί τού πάτησα.
Κι ἄκουσα μνῆμα νά βουγγάη, νά βαριαναστινάζη.
Στέκου κουντά κί τού ρουτῶ κί τού βαριουξιτάζου.
— Μή νά 'ν' τού χῶμα σί βαραίν', μή νά 'ν' ἡ μαύρη πλάκα;
— Οὐδέ τού χῶμα μί βαραίν' οὐδέ ἡ μαύρη πλάκα
μον' μί βαραίνει τού μουλύβι, πού ἔχου στού πουδάρι.
Τάχα δέν ἤμαν νιός κί γώ δέν ἤμαν παλικάρι,
τάχα δέν ἰτραγούδησα νυχτιές μί τού φιγγάρι,
τάχα κί δέν πιρπάτησα πιζός κί καβαλάρης,
κί τώρα καταντήθηκα στή γῆς, νά μί πατοῦνι.

* μ' ἀρέσει (λιμπίζομαι τό ρῆμα).

χορευτικό

Μιά κόρ' ἀπού τούν Ὄλυμπου

Μιά κόρ' ἀπού τούν Ὄλυμπου κι ἀπού τήν 'Αλιξάντρεια,
θέλει νά κάνη πέρασμα, πέρα γιά νά πιράση.
Δίν' ἰκατό βινέτικα, νά πάη μί τού καΐκι,
κι ἄλλα τριακόσια δώδικα, νά πάη μί τήν τιμή της.
Καραβουκύρης ἄπλουσι, τά νάβουλα νά πάρη·
κι αὐτήν ἀπού τού φόβου της κι ἀπού τήν ἀντρουπή της...
κι στού κατάρτ' ἀκούμπισι κί βγῆκι ἡ ψυχή της.
'Απού τού χέρ' τήν ἄρπαξι, στή θάλασσα τή ρίχνει.
Τά κύματα τήν ἔβγαλαν στήν ἄκρια τῆς θαλάσσης.
Βγῆκαν οἱ 'Αλιξαντρινές, νά πιρισυργιανίσουν·
κί κεῖ πού συργιανούσανι, στήν ἄκρη τοῦ γιαλοῦ,
βλέπουν ἀγγιλικό κουρμί, στήν ἄμμου ξαπλουμένου.
— Γιά δές κουρμί γι' ἀγκάλιασμα, λιμό γιά τού γιουρντένι*
κί στῆθους γιά πουλλά φλουριά, χέρι γιά μαξιλάρι!

καθιστό

Οὐ ἀργαλειός

Μιά κόρη ὅπου ὕφινι, μιά κόρη ὅπου 'φαίνει,
μί ἀσημένιουν ἀργαλειό, μί διαμαντένιου χτένι
κί τήν σαΐτα ἔριχνι ἁγνό μαργαριτάρι,
μόν' τραγουδοῦσι κι ἔλιγι, μόν' τραγουδεῖ κί λέει.
— Φουστάνι μου πιρήφανου κί χρυσουκιντημένου,
τίνους χειρούδια σί κιντοῦν κί τίνους θά σί ράψουν,
τίνους κορμί θά σί φουρέσ' κί τού δικό μ' θά στέκη.
Λιβέντης ἰκατέβινι μί τ' ἄλουγου καβάλα:
— Καλήν ἡμέρα κόρη μου.
— Καλῶς τούν καβαλάρη.
— Κόρη μου δέν παντρεύισι, δέν παίρνεις παλικάρι;
— Καλιά νά σκάση τ' ἄλουγου σ', πάρι τού λόγου σ' πίσου.
'Ιγώ 'χω ἄντρα σ' ξινιτιά, λείπει δώδικα χρόνια,
κι ἀκόμα τρία καρτιρῶ, νά γίνουν δικαπέντι.
Στά δικαπέντι κι ὕστιρα θ' ἀλλάξου τ' ὄνουμά μου,
θά πά' νά γίνου καλουγριά, τά μαῦρα νά φουρέσου.
— Κόρη μ' ἰγώ εἶμ' οὐ ἄντρας σου, ἰγώ εἶμ' οὐ καλός σου.

---

* περιδέραιο

— Ἄν εἶσι σύ οὐ ἄντρας μου, κι ἄν εἶσι οὐ καλός μου,
δεῖξι σημάδια τοῦ σπιτιοῦ τού τί σημάδι ξέρεις.
— Ἔχεις μηλιά στήν πόρτα σου κί κλῆμα στήν αὐλή σου.
— Φίλους εἶσι τοῦ ἄντρα μου κί ξέρεις τά σημάδια.
Ἄν εἶσι σύ οὐ ἄντρας μου, ἄν εἶσι οὐ καλός μου
δεῖξι σημάδια τοῦ κουρμιοῦ, τού τί σημάδι ἔχου.
— Ἔχεις ἰλιά στού μάγουλου, ἰλιά στήν ἀμασχάλη,
κι ἀνάμισα στά στήθια σου ξανθό μαργαριτάρι.
Σάν πέρδικα τινάχτηκι, σάν χιλιδόνι πάει,
κί πάει κί τούν ἀγκάλιασι κί τούν γλυκουφιλάει.

καθιστό

Οὐ Καλαμπόκας*

Ἕνα νέου φανιρώθη στῆς Κασσάνδρας τά χουριά·
σκώτουσαν τούν Καλαμπόκα, ἀντικρύ στά Ρουσικά**
Καλουγέροι τούν προυδώσαν, καλουγέροι κί γρικοί,
κί τούν βάλανι ἀφιόνι, μέσα στού γλυκό κρασί.
Ὅταν γύρισι κί εἶδι τρία ὅπλα σταυρούτά,
ἔτριξι γιά νά γλυτώση, μά τούν φάγαν τά σκυλιά.
— Χιριτίσματα νά πᾶτι, τή μανούλα μου πουλλά,
νά μί στείλ' ἕνα καράβι νά μί πάη στήν ἐκκλησιά,
(κάρου νά βρῆ κί νά μί βάλ', νά μί πάη στήν ἐκκλησιά),
νά μί δγιοῦνι τά κουρίτσια κί τά ἔμουρφα πιδιά,
νά μί βγάλουνι τραγούδι, νά τού λένι στά χουριά.
Χιριτίματα νά πᾶτι τή Χαρίκλεια πουλλά,
τοῦ 'Αργύρ' τή θυγατέρα πού 'νι πρώτη στά Ντουμπιά,
κί τά χρήματα πού τ' ν' ἄφ'σα, νά τά κάμ' κηρουδισιά,
νά τά φκιάση δυό λαμπάδις, νά τίς πάη στήν ἐκκλησιά.

καθιστό

Κόρη μί παρήγγειλι

Κόρη μί παρήγγειλι, νά πάου βράδυ,
μά ἐγώ βαριάκουσα, πάει σά μί ἥλιου,

* Διάσημος τοπικός κλέφτης, μέ Τίμιο Ξύλο στό μπράτσο του, πού λημέριαζε στό χωριό Δουμπιά, ὅπου ἀγαποῦσε μιά ὡραιότατη κόρη Χαρίκλεια, θυγατέρα ἑνός προύχοντα ὀνόματι 'Αργύρη.

** Τοποθεσία πού ἀνήκει στό Ρωσικό μοναστήρι τοῦ 'Αγίου Ὄρους.

βρίσκου τήν πουρτούδα της μανταλουμένη,
τά παραθυρούδια της φιγγουβουλοῦσαν.
Στή μηλίτσα πάτησα κί μπῆκα μέσα,
τά πιριστιρούδια της ἀραδιασμένα.
Γύρου γύρου τά 'φιρνα κί τά ρουτοῦσα:
— Πιριστιρούδια μ' ὄμουρφα, ποῦ πάει ἡ κυρά σας;
— Πάει στή βρύση, νά μᾶς φέρ' κρύου νιρό νά μᾶς πουτίση.
Νάτην, νάτην πόρχιτι ψηλή σάν κυπαρίσσι,
κί μᾶς φέρνει κρύου νιρό νά μᾶς δρουσουλουγίση.

χορευτικό

Μή νά 'νι χιόνια στά ἰβουνά

Μή νά 'νι χιόνια στά ἰβουνά, μή νά 'ν' πανιά ἁπλουμένα,
μή νά 'νι κι ἡ ἀγάπη, μί χιόνια χιουνισμένη,
στά χιόνια κί στά κρούσταλλα κί στά κρουσταλλιασμένα;
Ἡ ἀγάπη εἶνι ψεύτικη, σάν τοῦ Μαρτιοῦ τού χιόνι,
π' ἀπού βραδύ τού ἔριχνι κί τού προυί τού λιώνει.
Μές τήν καρδιά μου φύτρουσι ἕνα κουμμάτι χιόνι,
ὅσοι γιατροί κι ἄν ρώτηξα, μί λέν πώς φάι μέλι·
μά γώ τού μέλι τό 'φαγα κι οὐ πόνους μί διαβαίνει.

χορευτικό

Πάει σά ταχύ μί τή δρουσιά

Πάει σά ταχύ μί τή δρουσιά, ζουμπούλια γιά νά μάση.
Τριγύρου γύρου θάλασσα, στή μέσ' ἕνα νησάκι.
Κί μέσα κόρη κάθιτι, τούν ἥλιου σημαδεύει.
— Κί σύ ἥλι' μ' ὅνταν θά βγῆς, μαραίνεις τά χουρτάρια,
κι 'γώ ἥλι' μ' ὅνταν θά βγῶ, μαραίνου παλικάρια.

καθιστό

Ἡ Αὐγινούδα ἡ μικρή

Ἡ Αὐγινούδα* ἡ μικρή, ἡ μικρουπαντριμένη,
πόχει τά σπίτια τά ψηλά κί ἄντρα παλικάρι,

* ὑποκοριστικό τοῦ βαφτιστικοῦ «Εὐγενία».

πινιούντανι, καυχιούντανι, τού Χάρου δέ φουβᾶτι.
Μά Χάρους σάν τήν ἄκουσι, κάποιους φίλους τούν εἶπι,
μικρή χιουνούδα* ἔστειλε, κί τήν τσιμπάει στ' ἀχείλι...
Πέφτ' ἡ Αὐγινούδα κί ἀρρουστάει, βαριά γιά νά πιθάνι
Κί μπαίνουν βγαίνουν οἱ γιατροί κί τήν ξαπουφασίζουν.
Σιβαίν' κί βγαίν' κι ἡ μάνα της κι ἀπ' τά μαλλιά τραβιέτι.
— Ἔλα μάνα μου νά σί πῶ, νά σί γλυκουμιλήσου:
Μάνα μ' σάν ἔρτ' οὐ Κουσταντής, 'π' τού ἔρ'μου τού κυνήγι,
δῶσ' τουν νά φάη, δῶσ' τουν νά πιῆ, κρασί γιά νά μιθύση,
δῶσ' τουν τούν ἀρραβώνα του, τό 'ρημου δαχτυλίδι,
κι ἄς πάη ἀλλοῦ κι ἄς παντριφτῆ κι ἄλλη γυναίκ' ἄς πάρη.
Νά μήν τούν πῆς πώς πέθανα, νά μήν τούν πῆς πώς χάθ'κα,
μόν' νά τούν πῆς πώς ὕφινα, μόν' νά τούν πῆς πώς φαίνου,
φαίνου μαντίλια γιά χαρά, μαντίλια γιά τού γάμου.
Τούς λόγους δέν ἀπέσουσι κι ἡ ψυχή της βγαίνει.
Μά νά κι οὐ Κώστας ἔρχιτι 'π' τού ἔρ'μου τού κυνήγι,
φέρνει τά 'λάφια ζουντανά, τ' ἀγρίμια σκουτουμένα,
φέρνει κι ἕνα μικρό 'λαφάκ', νά παίζ' ἡ Αὐγινούδα.
Βρίσκει στήν πόρτα τού σταυρό, παπάδις φουριμένοι,
βρίσκει τούν προυτουμάστουρα, πού φκιάνει τού σιντούκι.
— Καλή σου μέρα μάστουρα.
— Καλῶς τούν Κουσταντίνου.
— Τίνους σιντούκι εἶν' αὐτό, τίνους κουρμί θά ἔμπη;
— Τῆς Αὐγινούδας τῆς μικρῆς, τῆς μικρουπαντριμένης,
πόχει τά σπίτια τά ψηλά κί ἄντρα παλικάρι.
— Φκιάσ' του μακρύ, φκιάσ' του φαρδύ, νά παίρνη δυό νουμάτοι
κι ἀπ' τή διξιά του τή μιριά ν' ἀφήσης παραθύρι,
νά ἔρχιτι ἡ μάνα μου ν' ἀνάβη τού καντήλι,
κι ὄνταν βγαίν' οὐ ἥλιους νά λάμπουν τ' ἄρματά μου.
Σ' ἕνα σιντούκ' τούς βάλανι, σ' ἕνα μαξιλαράκι.
Φυτρών' στήν κόρη λιμουνιά, στού νιό τού κυπαρίσσι.
Σκύβει γλυκά ἡ λιμουνιά, φυλάει τού κυπαρίσσι.

Οὐ Ἅι - Γιώργης

Ἕνα μικρό τουρκόπουλο, στού βασιλιά πα'αίνει.
Μιά ρουμιουπούλ' ἀγάπησι, κί κείνη δέν τούν θέλει.
Παίρνει τά ὄρη της μπρουστά κί τά ἰβουνά της πίσου,
κι ἡ μοίρα της τήν ἴβγαλι, μπρουστά στούν Ἅι - Γιώργη.

* ὑποκοριστικό τοῦ ὀνόματος «ὀχιά».

— 'Αφέντη μ' 'Αι - Γιώργη μου, μιγάλου τ' ὄνουμά σου'
αὐτήν τήν ὥρα κρύψις μ' ἀπ' τά τούρκικα τά χέρια.
Θά κουβαλῶ 'μάξι κηρί, ἀμάξι τού λιβάνι,
κί μί τή βουβαλόπιτσα θά κουβαλῶ τού λάδι,
νά καίη τού καντήλι σου πᾶσα προυί κί βράδυ.
Τά μάρμαρα ρα'ίστηκαν κι ἡ κόρη μπαίνει μέσα'
μά νά κι οὐ τοῦρκους ἔρχιτι μπρουστά στούν 'Αι - Γιώργη.
— 'Αφέντη μ' 'Αι - Γιώργη μου μιγάλου τ' ὄνουμά σου'
αὐτήν τήν κόρη πού 'κρυψις νά μί τή φανιρώσης.
Θά σί καπνίσου μάλαμα, θά σ' ἀσημώσ' ἀσήμι,
θά φκιάσου τήν κουρώνα σου ἀγνό μαργαριτάρι
ἰγώ Ρουμιός βαφτίστηκα κί Γιώργης τ' ὄνουμά μου
(θά βαφτιστῶ κί γώ Ρουμιός, Γιώργη νά μ' οὐνουμάσουν).
Τά μάρμαρα ραγίζουντι κι ἡ κόρη βγαίνει ἔξου.
— Δέν εἶδα "Αγιουν ἄπιστουν, οὐσάν τούν 'Αι - Γιώργη
νά παραδίνη τούς Ρουμιούς στά τούρκικα τά χέρια.
Τ'ν ἁρπάζ' ἡ Τοῦρκους 'π' τά μαλλιά κί στού τσικίρ' τή ρίχνει.
(Τ'ν ἁρπάζ' ἡ Τοῦρκους 'π' τά μαλλιά κι ἡ κόρη κλαίει κί σκούζει)
— "Αφις μι Τοῦρκ' ἀπ' τά μαλλιά κί πιάσι μ' ἀπ' τού χέρι,
γιά νά φουνάξου μιά φουνή, νά 'κούσουν 'πού τήν Πόλη,
ν' ἀκούσουν Τοῦρκοι κί Ρουμιοί κι οὔλνοι οἱ βαφτισμένοι.
Δέν εἶδα "Αγιουν ἄπιστουν οὐσάν τούν 'Αι - Γιώργη,
νά παραδίνη τούς Ρουμιούς στά τούρκικα τά χέρια.

καθιστό

Φιγγάρι μου λαμπρό λαμπρό

Φιγγάρι μου λαμπρό λαμπρό κί λαμπουφοριμένου,
πολ' ἄργησις ὅσου νά βγῆς κι ἀργεῖς νά βασιλέψης,
νά σκουτιδιάσουν τά ἰβουνά, νά 'σκιώσουν τά λαγκάδια,
νά πᾶν' τ' ἀηδόνια στίς φουλιές κί τά πιδιά στίς μάνις,
νά πάη κι οὐ νιός ὅπ' ἀγαπάει, νά πάη μί τήν ὥρα.
Σαράντα βίγλις ἔστησαν, σαράντα καραούλια,
κανένας δέν τούς ἔνιουσι, κανένας δέν τούς νιώθει.
'Η μάνα της τούς ἔνιουσι, ἡ μάνα της τούς νιώθει.
— Κόρη μ' τί τρίζ' ἡ κλίνη σου, τί τρίζει τού κριβάτι;
— Μάνα μ' τά χέρια μί πουνοῦν κι οἱ πλάτις μου μί σφάζουν'
οὔλη μιρά στούν ἀργαλειό κί τού βραδύ στή ρόκα,
κί τού προυί στού κέντημα.

— Τού κέντημα εἶνι γλέντισμα κι ἡ ρόκα εἶνι καμάρι,
κι οὐ ἔρημους οὐ ἀργαλειός εἶνι σκλαβιά μιγάλη.
— Δέν εἶν' ἀπού τούν ἀργαλειό, δέν εἶν' ἀπού τή ρόκα,
μόν' εἶν' ἀγόρος* φίλημα.

Σ η μ.: Τραγουδιέται στά νυχτέρια τοῦ χωριοῦ μ' ἕναν πάρα πολύ ὡραῖο σκοπό.

καθιστό

Βουνά μ' γιά χαμηλώσιτι

Βουνά μ' γιά χαμηλώσιτι, κάμποι μ' γιά σύρτι ἀπάνου,
γιά νά φανοῦν τά Γριβινά, γιά νά φανῆ τ' ἀσκέρι.
Πάψι Ζιάκα μ' τούν πόλιμου, πάψι κί τά κανόνια,
νά κατακάτσ' οὐ κουρνιαχτός, νά σηκουθῆ ἡ ἀντάρα,
νά μιτρηθοῦν τ' ἀσκέρια μας, νά δγιοῦμι πόσνοι λείπουν.
Μιτριοῦντι οἱ Τοῦρκοι τρεῖς φουρές κί λείπουν τρεῖς χιλιάδις.
Μιτριοῦντι τά Ζιακόπουλα κί λείπουν τρεῖς νουμάτοι.
Οὐ ἕνας πάει γιά ψουμί κι οὐ ἄλλους γιά γιαούρτι,
κι οὐ τρίτους οὐ μικρότιρος, κρασί νά τούς κιρνάει.
Πάψι Ζιάκα μ' τούν πόλιμου.

καθιστό

Τό δαχτυλίδι τοῦ βασιλιᾶ

Κόρη ν ἀνθούς ἰμάζευε κί ρόδα ἰκορφολόγα,
κί στά κουρφολογήματα οὐ βασιλιάς ἰδιάβη.
Δυό ρόδα τῆς ἰζήτησι κί τέσσιρα τοῦ δίνει
κι οὐ βασιλιάς τή χάρισι διαμάντι δαχτυλίδι.
Κι ἡ μάνα της πού βίγλιζι** ἀπού τού παραθύρι.
— Μουρή ζουρλή, μουρ' ἄμυαλη, μουρή παναθιμᾶσι,
μουρή δέν ἰξαντράπηκις κί πῆρις δαχτυλίδι,
πόχεις τούς δώδικ' ἀδιρφούς, τά δικαεφτά ξαδέρφια,
κι ἔχεις κι ἀρραβουνιαστικό, πού 'νι μακριά στά ξένα.
Τού βράδυ νά 'ρθη, νά σί πῶ, νά δγῆς τί θά σί κάνουν.

---

* ἀγοριοῦ.

** κοίταζε

Ἤρθι τού βράδ' κι ἀπόφαγαν κι ἡ μάνα της τίς λέει...
Τ' παίρνουν οἱ δώδικοι ἀδιρφοί, τά δικαϊφτά ξαδέρφια,
κι ἡ μάνα της κι οὐ κύρης της μί τά σιδηρουστράβια.
Κατά τού ἡλιουβασίλιμα ἡ κόρη ψυχουμάχα!
Κι ἡ μάνα της τῆς ἔλιγι κι ἡ μάνα της τῆς λέει:
— Κόρη μ' ἰσύ ψυχουμαχᾶς, τί θέλεις νά σί βάλου;
Μηδέ τά θά*, μηδέ τά μπά*, μηδέ τά βιλουδένια,
μηδέ τά χρυσουπράσινα πού σ' ἔφιρι οὐ Γιάννης;
— Οὐδέ τά θά, οὐδέ τά μπά, οὐδέ τά βιλουδένια,
οὐδέ τά χρυσουπράσινα πού μ' ἔφιρι οὐ Γιάννης.
Θέλου γιά νά μί θάψιτι μ' αὐτά τά ματουμένα,
γιά νά τού μάθ' οὐ βασιλιάς, νά τ' ἀγροικήσ' ἡ χώρα,
πώς μ' ἀδικουσκουτώσατι γιά ἕνα ζεῦγους ρόδα.

χορευτικό τοῦ καλοκαιριοῦ

Ποιός εἶδι πράσινου διντρί

Ποιός εἶδι πράσινου διντρί, ἔχει ἀσημένια φύλλα
κί κλουνιά μαλαματένια·
κί κάτου στή ριζίτσα του τρέχει νιρό δρουσάτου,
κουριτσάκι μ' ζαχαράτου.
Ἔσκυψα νά πιῶ νιρό ἐρ νιρό κί νά γιουμίσου,
τά φαρμάκια μ' ν' ἀστουχήσου**.
Κι ἔπισι τού μαντήλι μου, τού χρυσουκιντημένου,
κί τοῦ πουλυξουφλιασμένου,
ὅπου μί τού κιντούσανι τρία καλά κουρίτσια,
Μαυρουμάτα κί Ξανθούσα.
Τό 'να λαλοῦσι Δουκινά κί τ' ἄλλου Γιρακίνα,
μαυρουμάτα μαυρουφρύδα.
Τού τρίτου τού καλύτιρου τού λέν' Καψουκαρδούσα,
πού ἔκαψι ἰννιά καρδιές κί τή δική μου δέκα,
μαυρουμάτα μου γυναίκα.

---

* τάδε

** νά λησμονήσω, νά ξεχάσω.

καθιστό

Οὐ Κώστας οὐ πραματιφτής

Οὐ Κώστας οὐ πραματιφτής, οὐ Κώστας οὐ στρατχιώτης*,
φέρνει μουλάρια δώδικα κί μοῦλις δικαπέντι,
σέρνει κί μιά χρυσόμουλα, χρυσουκαλιβουμένη.
'Απ' ἄλλουν δρόμου διάβινι, κι ἀπ' ἄλλουν θέλ' νά πάη,
κι οὐ Κώστας τήν ἀκουλουθεῖ κί τραγουδεῖ κί λέει.
— Γιά δγιές ντιρβένια πού 'δα ἰγώ, πού κατοικοῦν οἱ κλέφτις.
Τούν λόγου δέν ἀπέσουσι κί τά μουλάρια πιάνουν.
Τρεῖς μαχιριές τούν ἔδουσαν κι ὕστιρα τούν ρουτοῦσαν:
— 'πού ποῦ 'σι Κώστα μ' ξακουστέ, Κώστα μου ξακουσμένι;
— 'Ιγώ 'μι ἀπού τά Γιάννινα, 'πού τήν τρανή τή χώρα,
ἔχου μητέρα καλουγριά, πατέρα μ' πάει στά ξένα,
ἔχου κι ἕνα μικρό ἀδιρφό, πού πάει μί τίς κλέφτις.
'Απού τού χέρ' τούν ἔπιασι κί στού γιατρό τούν πάει.
— Γιάτριψ' γιατρέ τούν ἀδιρφό μ', κί γώ θά σί πληρώσου,
βάλι ἀσήμι στήν πληγή.

καθιστό

Μί ντρόπιασις στού φίλημα

Δώδικα χρόνια ἔκαμα μ' ἕνα κουράσ' ἀντάμα,
κι ἀκόμα δέν τού φίλησα κι ἔχου καημό μιγάλου.
Νά τού φιλήσου ντρέπουμι, νά τῆς τού πῶ φουβοῦμι.
Μιά Κυριακή, ἕνα προυί, μιά 'πίσημην ἡμέρα,
πιζεύου, δένου τ' ἄλουγου φουρῶ κί τ' ἄρματά μου
φιλῶ τήν κόρη τρεῖς φουρές στά μάτια κί στά φρύδια,
κι ἀπού τού πυκνουφίλημα μί φεύγει τ' ἄλουγό μου.
— Φουτιά νά κάψη τ' ἄλουγου κί φλόγα τ' ἄρματά σου,
μί ντρόπιασις στού φίλημα.

καθιστό

Τά τέσσιρα, τά πέντι

Τά τέσσιρα, τά πέντι, τά οὐχτώ ἰννιά,
τά δικαουχτώ ξαδέρφια τά κουντόημιρα,

* ὁδοιπόρος, ἀγωγιάτης

σιλώνουν καλιβώνουν, γιά τούν πόλιμου.
Στού δρόμου πού πηγαίναν κι ὅπου διάβιναν,
βρίσκουν ἕνα πηγάδι στοιχειουπή', αδου'
κάθησαν κί λαχνούνταν κί λαχνόριχναν,
τού ποιόν θά πέσ' οὐ λάχνους, γιά νά βγάλ' νιρό.
Πέφτει τούν Κουσταντῖνου τού μικρότιρου.
— Τραβῆξτι μι ἀδέρφια, νά μί βγάλιτι,
βάλιτι κί τούν μαῦρου, νά τραβάη κι αὐτός.
Τραβοῦσι χλιμιτροῦσι, τόπους ἔτρωγι,
κι οὐ Κουσταντής δέ βγαίνει κί δέ φαίνιτι.

καθιστό

Οὐ Νικουλής

Πιδιά μ' σάν θέλιτι κλιψιά, θέλιτ' ἀρματουθῆτι.
'Ιμένα νά ρουτήσιτε πῶς πιρπατοῦν οἱ κλέφτις.
Βάλτι τσιλίκια στήν καρδιά, σίδηρα στά πουδάρια,
κι ἄιντι νά πᾶ' πατήσουμι τοῦ Νικουλῆ τά σπίτια.
Μά οὐ Νικουλής δέν εἶνι δῶ κί βρίσκουν τή γυναίκα τ'.
— Καλή μιρά Νικόλινα.
— Καλῶς τούν καπιτάνιου.
— Κουνάκι θέλουν τά πιδιά, θέλουν κι ἀρνιά ψημένα,
θέλουν κί κόρην ἔμουρφη, νά βγῆ νά τούς κιράση.
— Πιδιά μ' ψουμί, πιδιά μ' κρασί, πιδιά μ' ἀρνιά ψημένα,
μά ἡ θυγατέρα μ' δέν 'νι δῶ, νά βγῆ νά σᾶς κιράση,
πάει νά γίνη καλουγριά, τά ράσα νά φουρέση.
(μά τοῦ κουρίτσι μ' δέν 'νι δῶ, πάει σί μουναστήρι,
πάει νά γίνη καλουγριά, ν' ἀγιάση τήν ψυχή της).
— Γιά πιάστι την κί δέστι την κί φέρτι την μπρουστά μου.
Τού λόγου δέν ἀπόσουσι κί συντυχιά διμένη,
βγαίνει ἡ κόρη ὄμουρφη σά νύφη στουλισμένη.
(Σάν πάει κί τήν ἔφιρι σάν Παναγιά γραμμένη)
— Ποιός εἶνι μιγαλύτιρους, ποιός εἶνι καπιτάνιους,
νά τούν φιλήσου τήν πουδιά, νά κάτσου κί στού γόνα.
Στά γόνατα τήν ἔπιρνι, στά μάτια τήν φιλοῦσι,
στού ἄλουγου τήν ἔριξι στού σπίτι νά τήν πάη.

Σ η μ.: Στήν παρένθεση μπαίνουν στίχοι ἀπό ἄλλον ἀφηγητή.

χορευτικό

Μιά βλάχα πλένει στού ποτάμ'

Μιά βλάχα πλένει στού ποτάμ', πλένει κί σκαματίζει
κι ού βλάχος τήν ἀγνάντεβι, 'πού πίσ' ἀπ' τού πλατάνι.
— Βλάχα μ' γιά δῶσ' μας φίλημα, γιά δῶσ' μας μαῦρα μάτια.
— Πῶς νά σί δώσου φίλημα, πῶς νά σί δώσου μάτια,
πόχου ἄντρα στήν ξινιτιά κι ἀπόψι τού πιρ'μένου.

Σ η μ.: Ὁ ἀφηγητής δήλωσε ὅτι τό τραγούδι συνεχίζεται, ἀλλά δέν τό θυμᾶται.

καθιστό

Ἕνας ναύτης ἀρρώστησι

Ἕνας ναύτης ἀρρώστησι στοῦ καραβιοῦ τήν πλώρη.
Μάνα δέν ἔχει νά τούν κλαίη, 'διρφή νά τούν λυπᾶτι.
Τούν κλαίει ἡ μέρα κι ἡ αὐγή, τ' ἄστρου τού μισημέρι,
τούν κλαίει κι ἕνα ναυτόπουλου.
— Σήκου ναύτη μ' νά φᾶς νά πιῆς, νά γλυκουτραγουδήσης.
— .....
κι δῶ μ' τι κί τούν ταμπουρά, νά πῶ ἕνα τραγούδι,
τραγούδι τῆς λαβουματιᾶς.

καθιστό

'Αφήνου γειά στίς ὄμουρφις

'Αφήνου γειά στίς ὄμουρφις κί γειά στίς μαυρουμάτις
κί γώ πάου στά Γιάννινα, στοῦ μπέη τού σαράι'
βρίσκου τούν μπέη λούζουνταν σί ἀργυρή λιγένια*
— Καλή μιρά σου μπέη μου.
— Καλῶς τή βλαχουπούλα.
— 'Ιγώ εἶμ' ἡ Βλάχα ἡ ξακουστή, ἡ Βλάχα ἡ ξακουσμένη,
πόχει τά χίλια πρόβατα κί τά τριακόσια γίδια.
— Λύκους νά φάη τά πρόβατα κί τσάκαλους τά γίδια
κί μιά μιγάλι νι φουτιά, νά κάψη τούν τσουμπάνου,
νά μείν' ἡ Βλάχα μουναχιά, νά μείνη γιά τ' ἰμένα.

* λεκάνη

καθιστό

Ἰψές μᾶς κλέψαν τή Μανιώ

Ἰψές μᾶς κλέψαν τή Μανιώ, τρεῖς Τοῦρκ' ἀρβανιτάδες.
Τήν πῆραν κί τήν πήγανι, στούς τουρκουμαχαλάδις.
Μανιώ μου τού καπέλου σου, μήν τού πουλυψηλώνης,
κατέβασί του νά σί δγιῶ.

καθιστό

Ἡ Βαγγιλιώ παρήγγειλι

Ἡ Βαγγιλιώ παρήγγειλι, τούν ἀγαπητικό της:
— Μήτσιου μ' νά προυφυλάγισι, ἀπού τή συντρουφιά σου·
πικρά λόγια βιγκλίστηκα, πικρά φαρμακουμένα.
Μήτσιου μ' θά σί σκουτώσουνι, οἱ ἄθλιοι συντρόφοι.
— Μουρ' μή φουβᾶσι Βαγγιλιώ, μή βάζης μί τού νοῦ σου,
ἰγώ ἔχου γράμμα 'π' τούν Πασιά κί βούλα 'π' τού Δισπότη
τοῦ Ντιληγιάνν' ἀξάδιρφου.
Τούς λόγους δέν ἀπέσουσι κί τά τουφέκια πέφτουν.
Τού Μήτσιου τούν σκουτώσανι.

καθιστό

Στίς δικαπέντι τοῦ Μαγιοῦ

Στίς δικαπέντι τοῦ Μαγιοῦ, π' ἀνοίγει τού ζουμπούλι,
κάθησαν νά μᾶς δι'γηθοῦν, τῆς Σούσας τού τραγούδι.
Σουσάνα ἦταν ἔμουρφη, τῆς Κρήτης τού καμάρι,
πού ἀγαποῦσι τού Σαρή, τ' ὄμουρφου παλικάρι.
Τούν ἀγαπάει τήν ἀγαπάει χρόνους δικατισσάρους.

χορευτικό

Πῆραν τήν πόλη πήρανι

Πῆραν τήν πόλη πήρανι, πῆραν τή Σαλουνίκη,
πῆραν κί τήν Ἁγιά Σουφιά μί δικαουχτώ καμπάνις.

Κάθι καμπάνα κί παπάς, κάθι στασίδ' κί διάκους.
Κι ἡ Παναγιά τούς ἔλιγι κι ἡ Παναγιά τούς λέγει:
— Μαστόρια μή δουλεύιτι, μή χάν' τι τούν κιρό σας,
ἰδῶ 'κκλησιά δέ γίνιτι, τού μέγα μουναστήρι,
θά γένη τούρκικου τζαμί, νά προυσκυνοῦν οἱ Τοῦρκοι,
νά προυσκυνάη κι οὐ βασιλιάς, μί οὔλουν τού στρατό του.

καθιστό

Νύσταξαν τά ματούδια μου

Νύσταξαν τά ματούδια μου, θέλουν νά κοιμηθοῦνι,
τού πῶς θά μείνουν μουναχά, πού συντρουφιά δέν ἔχουν.
— Θά στείλου ἰγώ τούν ὕπνου μου, νά κοιμηθῆτ' ἀντάμα.
— Δέ θέλου ἰγώ τούν ὕπνου σου, νά κοιμηθοῦμ' ἀντάμα,
μόν' θέλου τού κουρμάκι σου, νά τού σφιχταγκαλιάσου.

καθιστό

'Ιγώ στούν ἥλιου ὄμουσα

'Ιγώ στούν ἥλιου ὄμουσα, πουτές μήν τραγουδήσου,
κί τώρα γιά τούς φίλους μου, γιά τούς παλιούς μπρατίμους,
θά πῶ τραγούδι θλιβιρό κί παραπουνιμένου,
θά κάνου τά ἰβουνά νά κλαῖν', τούς κάμπους νά δακρύζουν,
θά κάνου τήν ἀγάπη μου, νά χύνη μαῦρα δάκρυα,
νά πέφτουν πάν' στά στήθια της κί μέσα στήν πουδιά της,
νά γένουν φίδια μί φτιρά, οὐχιές μί δυό κιφάλια,
νά τήν τσιμποῦν μές στήν καρδιά κί μένα νά θυμᾶτι.

καθιστό

Μιά μάνα πού 'χι δυό πιδιά

Μιά μάνα πού 'χι δυό πιδιά, στούν πόλιμου σταλμένα,
πές την νά μήν τά καρτιρῆ, νά μήν τά πιριμένη'
ἰκεῖνα σκουτουθήκανι, στού Δουμουκοῦ τά μέρη.
Κι οὐ πουταμός κατέβαζι, δέντρα ξιριζουμένα,
κατέβασι κί μιά μηλιά, μί μῆλα φουρτουμένη,

κι ἀπάνου στήν κουρφίτσα της, δυ' ἀδέρφια ἀγκαλιασμένα.
Τό 'να τού λέν Βασιλικό κί τ' ἄλλου Μαργαρίτη.

χορευτικό

Καλούδα μ' δῶ' μ' τού χέρι σου

Καλούδα μ' δῶ' μ' τού χέρι σου, ἀπού τού παραθύρι,
ἔχου δυό λό'ια νά σί πῶ, νά σί γλυκουμιλήσου:
— Καλούδα μ' νά μήν παντριφτῆς κί πάρης ἄλλουν ἄντρα.
Ὅσου νά πάου κί ναρθῶ κί πίσου νά γυρίσου,
βρίσκου τούς κάμπους παχνιαστούς κί τά ἰβουνά χιουν'σμένα,
βρίσκου κί τήν Καλούδα μου μί ἄλλουν παντριμένη.

καθιστό

Ὁ Γερο - Δῆμος

Ἐγέρασα μωρέ παιδιά, πενήντα χρόνους κλέφτης.
Τούν ὕπνου δέν ἰχόρτασα κί τώρ' ἀπουσταμένους,
θέλου νά πάου νά κοιμηθῶ, ἐστέριψ' ἡ καρδιά μου,
βρύση τού αἷμα τό 'χυσα, σταλαγματιά δέ μένει.
Ποιός ξέρ' ἀπού τού μνῆμα μου, ποιό δέντρου θά φυτρώση.
Κι ἄν ξιφυτρώση πλάτανους, στούν ἴσκιου τ' ἀπού κάτου,
θά 'ρχουντι τά κλιφτόπουλα, τ' ἄρματα νά κριμᾶνι,
νά πλένουν τίς λαβουματιές, τού Δήμου νά σ'χουρνᾶνι.

καθιστό

Μπιζέρησα βαρέθηκα

Μπιζέρησα βαρέθηκα, μί μιά γειτόνισσά μου,
κάθι προυί στήν πόρτα μου, στέκει κί μί ρουτάει:
— Ποῦ ἦσαν ἰψές λιβέντη μου, ποῦ ἦσαν ἰψές καλέ μου;
— 'Ιψές ἤμαν στή μάνα μου, ἰψές στήν ἀδιρφή μου,
κι ἀπόψι μαυρουμάτα μου θά κοιμηθοῦμ' ἀντάμα,

σί μπιλιντί προυσκέφαλου, σί πουπουλένιου στρῶμα...
Πιάνου λιμόνια χιώτικα, λιμόνια 'Αθηναῖα.

χορευτικό

'Ιλένη Κουντουριώτισσα

— 'Ιλένη Κουντουριώτισσα, 'Ιλένη ἀπού τή Λάρ'σα,
τού Γιώργη τί τούν ἔκανις κί πῆρις ἄλλουν ἄντρα;
— Τού Γιώργη τούν σκουτώσανι στή μέση στού παζάρι.
Τρεῖς μαχιριές τούν δώσανι κι ὕστιρα τούν ρουτοῦσαν:
— 'πού ποῦ εἶσι Γιώργη ξακουστέ, Γιώργη μου ξακουσμένι;

Σ η μ.: 'Ο ἀφηγητής δήλωσε ὅτι τό τραγούδι συνεχίζεται ἀλλά δέν τό θυμᾶται.

χορευτικό

'Απάνου στήν τριανταφυλλιά

'Απάνου στήν τριανταφυλλιά, πέρδικα χτίζει φουλιά.
Κί σειούνταν ἡ τριανταφυλλιά κί πέφταν τά τριαντάφυλλα,
κί 'γώ λιγνός τά μάζιβα κί τήν ἀγάπη μ' τά 'στιλνα,
μί γειές μί χιριτίσματα, μί τοῦ βουριᾶ τά κύματα.

καθιστό

Ἄναψι τού φαναράκι

Ἄναψι τού φαναράκι, νά κατέβου στού γιαλό,
νά μί φᾶν τά μαῦρα ψάρια κί τού ἁρμυρό νιρό.
Κάμνου τού κουρμί μου βάρκα, κί τά χέρια μου κουπιά,
τά μαλλιά μ' καραβουσκοίνια, νά μί βγάλουν στή στιριά.

Σ η μ.: 'Ο ἀφηγητής δήλωσε ὅτι τό τραγούδι συνεχίζεται ἀλλά δέν τό θυμᾶται.

καθιστό

Κάτου στήν 'Αγιά Θουδώρα

Κάτου στήν 'Αγιά Θουδώρα, κάτου στήν 'Αγιά Σουφιά,
κάθουνταν δυό παλικάρια κί μιάν ἔμουρφη.
Κάθουνταν κί τήν ρουτοῦσαν κί τήν ξέταζαν.
— Κόρη μ' τ' εἶσι τόσου μαύρη τόσου μιλανή;
μήνα ἴσκιους σί πατοῦσι, μήνα φάντασμα;
— Μηδέ ἴσκιους μί πατοῦσι, μηδέ φάντασμα,
γιός τοῦ Γιάννη μί πατοῦσι τά μισάνυχτα.
Πιάστι τουν αὐτόν τούν κλέφτη, νά τούν δείρουμι,
νά τούν δείρουμι στά χέρια μί τριαντάφυλλα,
νά τούν δείρουμι στά πόδια μί βασιλικό.

καθιστό

Οὔλις οἱ μάνις τά πιδιά

Οὔλις οἱ μάνις τά πιδιά τά 'φχιοῦντι νά προυκόψουν,
μά ἰμένα ἡ μανούλα μου πικρά μί καταριέτι.
— Πιδί μου κλέφτης νά γινῆς κί τά βουνά νά πάρης,
σί στρῶμα νά μήν κοιμηθῆς, οὐδέ σί μαξιλάρι.
— Γιά στρῶμα βάζου τού σπαθί, γιά μαξιλάρ' τού χέρι.

καθιστό

Ποιός εἶδι ἥλιουν 'πού βραδύ

Ποιός εἶδι ἥλιουν 'πού βραδύ κι ἄστρα τού μισημέρι,
ποιός εἶδι κόρη λυγιρί, στούς κλέφτις καπιτάνιου.
'Αντάμα τρῶν', ἀντάμα πίν', ἀντάμα κουβιντιάζουν,
ἀντάμα ρίχνουν τουφικιές.
Μιά Κυριακή κί μιά γιουρτή, μιά πίσημην ἡμέρα,
βγῆκαν νά παίξουν τά σπαθιά νά παίξουν τού σημάδι.
Ρίχνει οὐ πρῶτους ἀρχηγός κί δεύτιρη ἡ κόρη,
μακρύτιρα τή ρίχνει.
'Απού τού ρίξ'μου τού πουλύ, κι ἀπ' τού πουλύ τού τρέξ'μου,
ξικουμπουθῆκαν τά κουμπιά κί φάν'καν τά βυζιά της.

Ἕνας τά λέει εἶν' μάλαμα κι ἄλλους τά λέει εἶν' ἀσήμια,
κι οὐ τρίτους οὐ μικρότιρους, τά λέει πώς εἶν' βυζάκια.

χορευτικό

Ἤρθι κινούργια ἄνοιξη

Ἤρθι κινούργια ἄνοιξη, τού Μάη τού Καλουκαίρι,
κι ἀνοίξαν τά τριαντάφυλλα, τά ἴτσια* τά λουλούδια.
Κί γώ λιγνός τά μάζιβα, τά ἴτσια τά λουλούδια,
κί τήν ἀγάπη μ' τά 'στιλνα, μί γειές μί χιριτίσματα,
μί τοῦ βουριᾶ τά κύματα.

καθιστό

Σαράντα παλικάρια

Σαράντα παλικάρια, 'πού τή Λιβαδιά,
γυρεύουν ἕνα γέρου, γιά τήν οὐρμηνιά**.
Πηγαίνουν κί τούν βρίσκουν μέσα στή σπηλιά.
— Καλή σου μέρα γέρου.
— Καλῶς τα τά πιδιά.
— Πιδιά μ' ὅπου κι ἄν πᾶτι, νά πατήσιτι,
στού Βάβδου νά μήν πᾶτι νά πατήσιτι,
ἔχει ὄμουρφα κουρίτσια κί γλυκό κρασί.

καθιστό

Ξένους ἤμαν κι ἤρτα τώρα

Ξένους ἤμαν κι ἤρτα τώρα, ἀπού μέρους μακρινό,
κί κανέναν δέ γνουρίζου, ποῦ νά μείνου μιά βραδιά.
Μένου μές στίς ἀπουλιάνις κί στά ἔρημα βουνά,
παίρνου τά πουλιά κουβέντα, τά λαγκάδια συντρουφιά,
τά καημένα τ' ἀηδουνάκια, μιά μικρή παρηγουριά.
Τρεῖς μιλαχρινές κουπέλις κί τίς τρεῖς τίς ἀγαπῶ,
ποιά νά πάρου ποιά ν' ἀφήσου μο' θά 'μάζουμι κί 'γώ.

---

* ἴα, μενεξέδες

** συμβουλή

χορευτικό

Οὔλις οἱ νιές παντρεύτηκαν

Οὔλις οἱ νιές παντρεύτηκαν κί παίρνουν παλικάρια,
κι ἰγώ ἡ Γιαννούλα ἡ ὄμουρφη, παίρνου τού μαραζιάρη.
Ψουμί τούν δίνου, δέν τού τρώει, κρασί κί δέν τού πίνει,
τούν στρώνου πέντι στρώματα κί δυό μαξιλαράκια.
— Σήκου μαράζι μ' πλάγιασι, σήκου τσακίσ' κί πέσι,
κι ἅπλουσι τού χιράκι σου, στούν ἀργυρό μου κόρφου,
νά βρῆ τ' 'Απρίλη τή δρουσιά, τοῦ Μάη τά λουλούδια,
κί δυό κιφάλια ζάχαρι.

καθιστό

Πέρα σί κεῖνου τού ἰβουνό

Πέρα σί κεῖνου τού ἰβουνό, τού πέρα κί τού δῶθι,
ἰκεῖ 'νι πύργους γυάλινους, μί κρουσταλλένια βρύση,
ἰκεῖ κοιμᾶτι μιά ξανθιά μιᾶς χήρας θυγατέρα·
τού πῶς νά τήν ξυπνήσουμι, τού πῶς νά τῆς τού ποῦμι.
— Ξύπνα καημέν' 'Αναστασιά, ξύπνα κί μήν κοιμᾶσι,
ξύπνα ν' ἀνάψης τή φουτιά, νά σβήσης τού καντήλι,
γιατί μᾶς πῆρ' ἡ χαραή, τού δόλιου μεσημέρι,
πᾶν' τά πουλάκια στή βουσκή κι οἱ ὄμουρφις στίς βρύσις.
— Τού πῶς μί λές νά σηκουθῶ, ἀπού τήν ἀγκαλιά σου,
μπιρδεύ'καν τά τσουλούφια μου, μαζί μί τού σαλβάρι σ'.
Φισάκι μπαρμπαρέζικου κί ψαλιδουκουμμένου,
μί ποιές κουπέλις τό 'κουβις, μί ποιές μαυρουματοῦσις;
— Μί μιά ψηλή, μί μιά λιγνή, μί μιά μαυρουματούσα,
πού 'χει τού μάτι σάν ἰλιά, τού φρύδι σά γαϊτάνι,
τού δόλιου τού ματόφρυδου, σά γρόσ' ἀπ' τού μαντήλι.

Σ η μ.: Τό τραγούδι λέγεται στά πανηγύρια καί στό γάμο.

χορευτικό

Στῆς μαντζιουράνας τούν ἀνθό

Στῆς μαντζιουράνας τούν ἀνθό

ἔπισα ν' ἀπουκοιμηθῶ.
Ἔ, γλυκόν ὕπνου νά πάρου,
τήν ἀγάπη μου γιά νά 'βρου.

Ὄνειρου εἶδα στούν ὕπνου μου,
ὄνειρου κί στούν ξύπνου μου,
ὄνειρου κί φαντασία,
Μαριγώ μ' κι 'Αναστασία.

Παντρεύουν τήν ἀγάπη μου,
τού κάνουν γιά γινάτι μου,
κί τή δίνουν τούν ἰχτρό μου,
γιά γινάτι τού δικό μου.

Μί προυσκαλοῦνι στή χαρά,
νά πά' νά στιφανώσου,
βάστα καρδιά μου,
δυό κουρμάκια ν' ἀνταμώσου.

Φκιάνου στιφάν' ἀπού φλουρί,
νά ζήσ' ἡ ἀγάπη μ' νά χαρῆ.
Ἔρ λαμπάδις ἀπ' ἀσήμι,
κάμι κόρη μ' 'λιημουσύνη.

καθιστό

Ού Μανώλ'ς

Πέρα στήν ἄσπρη πέτρα, στά κρύα τά νιρά,
σκουτώσαν τού Μανώλη δυό τούρκικα σκυλιά.
Κί κεῖ πού τούν σκουτώνανι, τούν ρουτούσανι:
— Μανώλ' δέν ἔχεις μάνα, δέν ἔχεις ἀδιρφή,
δέν ἔχεις κί γυναίκα, γιά νά 'ρθη νά σί δγῆ.
— Μανώλης ἔχει μάνα, ἔχει κί ἀδιρφή,
ἔχει κί μιά γυναίκα, μ' ἰννιά μηνῶ πιδί.
— Ἄχ, Μανώλη μ' τ' ἄρματά σου δέν κάνουν γιά καυγά,
μόν' κάνουν γιά καμπάνις μές στήν 'Αγιά Σουφιά.
Δέν τού 'λπιζα Μανώλη μ', ζουντός* γιά νά πιαστῆς'

* ζωντανός.

ἀντρόπιασις τού σόι σ' κι οὔλους τούς συγγινεῖς.
— Μάνα μ' δέν ἦταν ἕνας, μάνα μ' δέν ἦταν δυό,
(μάνα μ' δέν ἦταν χίλνοι δέν ἦταν ἰκατό)
μόν' ἦταν τρεῖς χιλιάδις κί 'γώ σάν τού ἰβουνό.

χορευτικό

Τριλαίνουμι μανούλα μου

Τριλαίνουμι μανούλα μου μί μιά γειτουνουπούλα μου.
— Σύρι μάνα μου πές της του, κρυφά κουβέντιασέ της του.
Παίρνει τή ρόκα της κί πάει βρίσκει τήν κόρη κί κιντάει.
— Ἄν μ' ἀγαπάη κι ἄν ντρέπιτι, στού σπίτι μ'γιατί ἔρχιτι;
Κί τά παπούτσια ἔβαλι στού πιριβόλ' πα' αίνει.
Κόφτει τά μῆλ' ἀπ' τή μηλιά, σταφύλι' ἀπού τού κλῆμα.
— Σταθῆτι πίσου καλουγριές κί σεῖς μωρ' μαυρουμάτις,
νά δγιῶ κί γώ αὐτόν τού νιό, αὐτό τού παλικάρι.
Τού σάβανου ξισκέπασι κι αὐτός χαμουγιλοῦσι.

Σ η μ.: Οἱ τρεῖς τελευταῖοι στίχοι ἔχουμε τή γνώμη ὅτι ἀνήκουν σέ ἄλλο τραγούδι. 'Εμεῖς τούς παραθέτουμε γιατί ἔτσι μᾶς τό εἶπε ὁ ἀφηγητής.

καθιστό

Ντέρτι δέν εἶχα στήν καρδιά

Ντέρτι δέν εἶχα στήν καρδιά, κι ἀπόχτησα μαράζι.
Ὅσοι γιατροί κι ἄν ρώτηξα, κανείς δέν τού πικάζει*.
Μό' 'νας γιατρός, καλός γιατρός, ξέρει τή γιατρειά μου·
ἀλλά κί κείνους δέ 'νί δῶ, δέ βρίσκιτι κουντά μου.
— Πάρι γιατρέ μ' τά γιατρικά σ' κί σύρι στή δουλειά σου,
τούν πόνου πόχου στήν καρδιά, δέ γράφουν τά χαρτιά σου.
Τώρα μί ἤρτι λουγισμός, 'που τῆς καρδιᾶς τή λαύρα:
πάου γιά νά βρου μπογιατζή, γιά νά τά βάψου μαῦρα,
κι οὐ μπουγιατζής μί ρώτησι:
— Ποιά εἶν' ἡ ἀφουρμή σου,

* γνωρίζει

στά μαῦρα ν' ἀπουφασιστῆς, νά ντύσης τού κουρμί σου;
— Γιά δγιές τού σκύλου μπουγιατζή, τί κάθιτι κί λέει,
νά ἤξιρι τούν πόνου μου, νά κάθιτι νά κλαίη.
Οὐ μπουγιατζής μί τήν μπουγιά, οὐ ράφτ'ς μί τού βιλόνι
τραγουδιστής μί τού 'μανέ, κουρίτσια θανατώνει.

χορευτικό

Ἄσπρα μου πιριστέρια

— Ἄσπρα μου πιριστέρια, μαῦρα μου πουλιά,
ἰσεῖς ψηλά πιτᾶτι κί διαβαίνιτι,
τήν «Ἔνουσεν» τῆς Κρήτης, μήν τήν εἴδιτι;
— Τήν «Ἔνουσεν» τῆς Κρήτης ψές τήν εἴδαμι,
στῆς Πόλης τά μπουγάζια πού τήν κυνηγοῦν·
δυό γαλλικά βαπόρια δέν τήν κρούουνι,
ρίχνουν τήν κανουνάρα, δέν τήν φτάνουνι.
Δέ σί φουβοῦμι Τοῦρκι, Τοῦρκι βάρβαρι.

Σ η μ.: Ὁ ἀφηγητής μᾶς δήλωσε ὅτι πρόκειται γιά κρητικό πλοῖο μέ τό ὄνομα «Ἕνωση».

χορευτικό

Τά τούρκικα τά τριάντα δυό

Τά τούρκικα τά τριάντα δυό κί χίλια τά ρουμέικα,
ἀνίκησαν τά τούρκικα κί πῆρα τά ρουμέικα.
Μᾶς πῆραν μάνις μί πιδιά κί ἀντραδιρφουπούλις,
μᾶς πῆραν κί μιά πιθιρά, μί δυό μί τρεῖς νυφοῦλις.
Οὔλις οἱ νύφις ἔκλιγαν κι οὔλις παραπουνούνταν,
μά ἡ νύφη ἡ μικρότερη, παρηγουριά δέν ἔχει.
— Πιρπάτα νυφουπούλα μου κί μή πίσου του μένεις.
Μή νά 'ν' τ' ἀσήμια σί βαροῦν, μή νά 'ν' τά σιχαντρίτσια*;
— Μηδέ τ' ἀσήμια μί βαροῦν, μηδέ τά σιχαντρίτσια,
τοῦ γιοῦ σ' οἱ πόνοι μί βαροῦν, τοῦ γιοῦ σου τά φαρμάκια,
ὅπους μί τούν ἰσφάξανι, ἀπάν' στά γόνατά μου.

* στολίδια

Σ η μ.: Τό τραγούδι εἶναι σχετικό μέ τό χαλασμό τοῦ χωριοῦ στήν ἐπανάσταση τοῦ '21, στήν ὁποία πῆρε ἐνεργό μέρος, καί μέ τή φυγή τῶν ὅσων ἀπόμειναν ἀπό τή σφαγή πρός τό Ἅγιο Ὄρος καί τήν Κασσάνδρα.

καθιστό

Πέρα σί κεῖνου τού ἰβουνό

Πέρα σί κεῖνου τού ἰβουνό, τού πέρα κί τού δῶθι,
πόχει ἀντάρα στήν κουρφή κί κατιχνιά στή ρίζα,
ἰκεῖ θά κάνουν τή Λαμπρή κί τού Χριστός 'Ανέστη,
ἰκεῖ θ' ἀνάψουν τά κιριά κί τίς χρυσές λαμπάδις,
ἰκεῖ θά σφάξουνι τ' ἀρνιά, τά τρυφιρά κριάρια,
ἰκεῖ θά φᾶν' ἰκεῖ θά πιοῦν ἰκεῖ θά τραγουδήσουν.

καθιστό

Οἱ Κουλουκουτρουναῖοι

Λάμπουν τά χιόνια στά ἰβουνά, κί οὐ ἥλιος στά λαγκάδια,
ἔτσι λάμπει κι ἡ κλιφτουριά κι οἱ Κουλουκουτρουναῖοι,
πόχουν τ' ἀσήμια τά πουλλά, τίς ἀσημένι'ς πλάκις.
Καβάλα πᾶν στήν ἰκκλησιά, καβάλα προυσκυνοῦνι,
καβάλα παίρν' ἀντίδουρου, 'πού τοῦ παπᾶ τού χέρι,
κι ἕνας τούν ἄλλου λέγανι κι ἕνας τούν ἄλλου λένι:
— Ποιά κακουμάνα τό 'λιγι, τ' ἀδέρφια δέν πουνιοῦντι;
Τ' ἀδέρφια σκίζουν τά βουνά κί δέντρα ξιριζώνουν,
γιά ν' ἀνταμουθοῦνι.

καθιστό

Σηκώνουμι πουλύ προυί

Σηκώνουμι πουλύ προυί, δυό ὥρες πρίν νά φέξη,
παίρνου νιρό κί νίβουμι, φουρῶ κι τ' ἄρματά μου,
κί παίρνου δίπλα τά ἰβουνά, δίπλα τά κουρφουβούνια,
κι ἀκῶ τά πεῦκα νά βουγγοῦν, τά ἔλατα νά τρίζουν,
κί τά λημέρια τῶν κλιφτῶν νά βαριαναστινάζουν'

κλαῖνι τούν καπιτάνιου τους, πού εἶνι λαβουμένους.
— Γιά σήκου ἀπάνου ἀρχηγέ κί πρῶτι καπιτάνι'.
— 'Ιγώ σᾶς λέου δέν μπουρῶ κί σεῖς μί λέτι σήκου.
Γιά πιάστι μι νά σηκουθῶ κί βάλτι μι νά κάτσου,
κι δῶ' μ' τι* κί τούν ταμπουρά**, νά γλυκουτραγουδήσου,
νά πῶ τραγούδ' τ'ς λαβουματιᾶς, πού εἶμι λαβουμένους.
Πικρό πιδιά τού λάβουμα, πικρό φαρμακουμένου.

καθιστό

Τρεῖς ἀφιντάδις κάθουνταν

Τρεῖς ἀφιντάδις κάθουνταν, σί μιά χρυσή ταβέρνα,
ἕνας πινιέτι στ' ἄσπρα του κι ἄλλους στή λιβιντιά του,
κι οὔ τρίτους οὔ καλύτιρους, πινιέτι στά καλά του:
— 'Ιγώ πουλλές πού φίλησα, χῆρις κί παντριμένις,
κί παπαδιές κί καλουγριές κί λεύτιρα κουράσια.
Σάν τῆς Βλαχούδας τού φιλί, ν' ἄλλου φιλί δέν εἶδα,
γλυκό ἦταν σάν τή ζάχαρη καίει σάν τού πιπέρι.
Σάν τ' ἄκουσι τοῦ Βλάχ' οὔ γιός, πουλύ τούν κακουφάνη.
— Πές μας, πές μας λιβέντη μας κι ποιά 'ν' αὐτή ν ἡ Βλάχα;
— 'Η Βλάχ' ἀπού τά Γιάννινα, στήν Προύσσα παντριμένη.
Τραβάει σιλώνει τ' ἄλουγου, τραβάει κί καλιβώνει,
βάζ' ἀσημένια πέταλα, καρφιά μαλαματένια'
κι ἡ κόρ' τούν παραστέκιτι μί μαστραπά γυαλιένιου.
— Φεύγεις, φεύγεις λιβέντη μου κί μένα ποῦ μ' ἀφήνεις;
Κιντάει τού μαῦρου στήν κοιλιά κί χάνιτι στή σκόνη,
ὅσου νά πῆ ἔχιτι γειά, παίρνει σαράντα μίλια,
κι ὅσου νά ποῦνι στού καλό, παίρνει σαράντα πέντι.
Οὔ μαῦρους ἰχλιμίτρισι κι ἡ κόρη βγαίνει ὄξου.
— Καλῶς τού νιό τούν ἄγουρου, μί τ' ἄλουγου καβάλα.
Τού σπαθί ξισπάθουσι τήν κόφτει τού κιφάλι.
Μέσ' στού τσιουβάλ' τήν ἔβαλι, στού μύλου τήν πααίνει,
— Ἄλιθι μύλι μ', ἄλιθι, τού φλουγιρό κιφάλι,
πού ἔχει τά ξανθά μαλλιά, κί τίς κουσιές πλιγμένις,
νά γέν' τ' ἀλεύρι κόκκινου, κί τού πασπάλι μαῦρου,
νά ἔρχουντι οἱ ἔμουρφες, νά βάζουν κουκκινάδι.

* δῶστε μου
** μουσικό ὄργανο

καθιστό

Κόρη νι ἰτραγούδησι

Κόρη νι ἰτραγούδησι σί τρίχινου γιφύρι,
κί τού γιφύρ' ραΐστηκι κί τού πουτάμι στίβει,
κί τού στοιχειό τοῦ γιουφυριοῦ πέρα στήν ἄκρη στέκει,
κί μί τήν κόρη μάλουνι κί μί τήν κόρ' μαλώνει.
— Ἄφησι κόρη τού σκουπό κι ἄλλου τραγούδι πάρι.
— Τού πῶς ν' ἀφήσου τού σκοπό, νά πῶ ἄλλου τραγούδι;
Πόχου τούν ἄντρα μ' ἄρρουστου, τώρα δώδικα χρόνια
κί γιατρειά μί γύριψι, δέ βρίσκιτι στούν κόσμου:
γυρεύει ἀπού λαγό τυρί κι ἀπ' ἄγρια γίδα γάλα.
Ὅσου ν' ἀνέβου τρία ἰβουνά, τρεῖς κάμπους νά κατέβου,
νά κάμου στρούγγα τούς λαγούς, ν' ἀρμέξου τά ζαρκάδια,
πικρό χαμπέρι μ' ἔστειλαν κι ἕνα καημένου γράμμα:
παντρεύιτι οὐ ἄντρας μου κι ἄλλη γυναίκα παίρνει.
«Ἰγώ κυρά μ' παντρεύτηκα κι ἄλλη γυναίκα πῆρα,
πῆρα γυναίκα Χαμαϊδή, καλύτιρ' ἀπού σένα.
Κάμου τήν πλάκα πιθιρά, τή μαύρη γῆς γυναίκα,
κι αὐτά τά δόλια χώματα, ἀδέρφια κι ἀξαδέρφια».
Δέν τόχου πώς παντρεύτηκι κι ἄλλη γυναίκα πῆρι,
τόχου πού δέ μ' ἀκάλισι, νά πά' νά στιφανώσου.

χορευτικό

Στούν Ἄδη θά κατέβου

Στούν Ἄδη θά κατέβου, κί στούν Παράδεισου,
τού Χάρου ν' ἀνταμώσου, δυό λό'ια νά τούν πῶ:
— Χάρι μ' γιά χάρισές μι, σαΐτις κουφτιρές,
νά πά' νά σαϊτέψου δυό τρεῖς μιλαχρινές,
πόχουν στ' ἀχείλι βάμμα, στού μάγουλου ἰλιές,
κι ἀνάμισα στά στήθια χρυσές πουρτουκαλιές,
πού κάνουν πουρτουκάλια τού χρόνου δυό φουρές.

χορευτικό

Νά 'μουν πουλί νά πέταγα

Νά 'μουν πουλί νά πέταγα, νά 'μουνα χιλιδόνι,

νά πάου στούς σκλάβους λιφτιριά, νά μί διαβοῦν οἱ πόνοι.
Ξύπνα καημένι μου ραγιά, ξύπνα νά δγῆς ἰλιφτιριά.
Ξύπνα καημένι μου ραγιά κί σήκου τό κιφάλι
τή δόξα πού 'χεις μιά φουρά, ἀπόκτησί την πάλι.

καθιστό

Στάς πέντι Σεπτεμβρίου

Στάς πέντι Σεπτεμβρίου, στάς ἕξι τοῦ μηνός,
ἡμέρα τοῦ Σαββάτου κλαίει οὐ Βαγγιλινός.
'Ιλένη τούν χουρίζει, τούν ρίχνει τά φλουριά,
κί κείνους οὐ καημένους, δέν τό 'χ' παρηγουριά.
Μέρα κί νύχτα κλαίει γι' αὐτήν τήν 'Ιλινιώ.
— Μί ἔβαλις, Λινιώ μου, μαχαίρι στήν καρδιά'
δέν τό 'χου πώς μ' ἀφήνεις' οὐ κόσμους θά γιλοῦν'
οἱ δέ δικοί μου οἱ ἐχθροί, πουλύ θά τού χαροῦν.
Πές μι Λινιώ μου πές μι, τού ποιόν τούν ἀγαπᾶς,
τού ποιόν θέλεις νά πάρης, κί μένα παρατᾶς.
— Καλουγριά θά γίνου, τά μαῦρα θά φουρῶ,
κί σένα δέ σί θέλου, στά μάτια νά σί δγιῶ.
— Τού ξέρου ποιόν θά πάρης αὐτόν τού Νικουλάκ',
τόν ἐκ τῶν Γαλατίων,* τού γιό τοῦ Ζαφειράκ'.

Σ η μ.: Πρόκειται γιά πραγματικό περιστατικό τοπικό. 'Αναφέρεται στίς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας γι' αὐτό καί ἡ γλώσσα ἔχει καθαρολογικά στοιχεῖα.

χορευτικό

Τοῦ ναύτ' ἡ μάνα ζύμουνι

Τοῦ ναύτ' ἡ μάνα ζύμουνι τού γιό της παξιμάδι,
κί μί τά δάκρυα ζύμουνι κί μί τά μοιρουλόια.
Τού φοῦρνο ἰπαρήγγειλι, τού φοῦρνου παραγγέλνει.
— Φοῦρνι μ', καλά νά ψήσης τού ψουμί, καλά νά τού ρουδίσης,

* Γαλάτιστα

γιατί οὐ γιός μ' θά ξινιτιφτῆ, θά πάη μακριά στά ξένα.
Κι ἄν πᾶς νι γιέ μ' στήν ξινιτιά παλικαράς κι ἀντάρτης,
ἰγώ θά κλαίου θά θρηνῶ, ὥσπου νά πᾶς κι νά 'ρθης.
Θουλά νιρά μήν πιρπατῆς, θουλά κί βουρκουμένα.
— Κί ποιά 'νι μάνα τά θουλά κί ποιά τά βουρκουμένα;
— Τῆς παντριμένης τά θουλά, τῆς χήρας βουρκουμένα,
κί τά καθάρια τά νιρά, εἶν' τά καλά κουρίτσια.

καθιστό

Βαλαντουμένη μου καρδιά

Βαλαντουμένη μου καρδιά, χείλια μου πικραμένα,
βουλιές* μί κάνεις νά γιλῶ, βουλιές κί γιά νά κλαίου.
Θά πάρου δίπλα τά ἰβουνά, τ' ἀπόσκια ν' ἀγναντέψου,
νά βρῶ τού στειρουβότανου, κί ποιόν κιρό ἀνθίζει,
πού τρῶν' τ' ἀγρίμια κι ἀρρουστοῦν, τά λάφια κί στειρεύ-
ουν.
Ἄς ἴπινι κι ἡ μάνα μου ἰμένα νά μήν κάμη.
Ὄντας κι ἡ μάνα μ' μ' ἔκανι, ἕνα καλό δέν εἶδα·
οὔλου στά ξένα πιρπατῶ, στά ξένα τριγυρίζου,
ξένις μί πλέν' τά ροῦχα μου, ξένις κί τά λινά μου.
Τά πλένουν μιά, τά πλένουν δυό, τά πλένουν τρεῖς κί πέντι
κι ἀπού τίς πέντι κι ὕστερα τά ρίχνουν στού σουκάκι.
— Πάρι ξένι μ' τά ροῦχα σου πάρι κί τά λινά σου,
κι ἄν ἔχης μάνα σύρι τα, 'διρφή νά σί τά πλύνη.
— Ἄν εἶχα μάνα κι ἀδιρφή, στά ξένα δέ γυρνοῦσα,
ἄν εἶχα κι ἀγαπητικιά, ἰσέ δέν προυσκυνοῦσα.

χορευτικό

Τ' ἀρχόντ' οὐ γιός παντρεύιτι

Τ' ἀρχόντ' οὐ γιός παντρεύιτι κί παίρνει προυσφυγούδα.
— Μάνα μου ἄς τήν κάνουμι τήν προυσφυγούδα νύφη.
Κι ἡ πιθιρά σάν τ' ἄκουσι, τά δέντρα ξιριζώνει.
Πιάνει δυό φίδια ζουντανά, πιάνει τά τηγανίζει·
κι ἡ ἀντραδέρφη ζύμουνι, μπουγάτσια μί φαρμάκι.

* φορές

— Γιά γιόψ' νύφη μ' τού ψουμί κί πάρ' κι ἀπ' τήν μπουγάτσια.
— Χουρτάτ' εἶμι μανούλα μου, ἀπού τά γουνικά μου.
— 'Αρχόντ'σσα νύφη πῆρις γιέ μ', κι αὐτή δέ μᾶς ντιντάει*.
Γιόβιτ' ἡ νύφη τού φαΐ κί παίρν' κι ἀπ' τή μπουγάτσια.
— Νιρό θέλου μανούλα μου, νιρό κί θά πιθάνου.
— 'Αλάργα εἶν' νύφη μ' τού νιρό, ἀλάργα εἶν' τού πηγάδι.
— Νιρό ἄντρα μου πέθανα, νιρό κί θά πιθάνου.
Παίρν' οὐ γαμπρός τού μαστραπά** κί στού πηγάδι πηγαίνει.
Ὅσπου νά πάη κί νά ρθῆ, αὐτή ἡ ψυχή της βγαίνει.

καθιστό

'Ο Παῦλος Μελᾶς

Σάν τέτοια ὥρα στού ἰβουνό, οὐ Παῦλους πληγουμένους,
μέσ' τού νιρό τοῦ αὐλακιοῦ, ἤτανι ξαπλουμένους.
Παῦλι Μιλᾶ ἀθάνατι, τοῦ Ἔθνους μας καμάρι,
πού μπῆκις μέσα στή φουτιά μί λιβιντιά κί χάρη.
— Δέν κλαίου τίς λαβουματιές δέν κλαίου κί τού βόλι,
μόν' κλαίου ὅπου ἄφησα τή συντρουφιά μου ὅλη.

χορευτικό

Πουλάκι ν ἔχου στού κλουβί

Πουλάκι ν ἔχου στού κλουβί.
— Μ' ἔβαν' οὐραία ψουριανή***.
Κι ἀηδόνι στού καφάσι,
βρέ πανάθιμά σ' ἀγάπη.
Τού τάιζα τή ζάχαρι,
τού πότιζα τού μόσχου,
πανάθιμα τούν κόσμου.
Κι ἀπού τού μόσχου τούν πουλύ

---

* καταδέχεται
** κυπελλο
*** ψαριανή

κι ἀπού τή μυρουδιά του
ἰσκανταλίσκι τού κλουβί
κι ἔφυγι τού πουλάκι,
βρέ πανάθιμά σ' ἀγάπη.
Σ η μ.: Τό τραγούδι ἀνήκει στή νεώτερη ἐποχή.

χορευτικό

Ὅλις οἱ ἔμουρφις

Ὅλις οἱ ἔμουρφις τό 'χουνι καμάρι,
μόν' μιά μιλαχρινή αὐτήν ἔχει τή χάρη,
Τοῦρκους τήν ἀγάπησι γυναίκα νά τήν πάρη.
— Σφάζουμι, σκουτώνουμι, τούρκισσα δέ γίνουμι.
— Κι ἄν σφαχτῆς κι ἄν σκουτουθῆς, τουρκουπούλα θά γινῆς,
στού τζαμί θά προυσκυνᾶς κι οὔλα θά τά λησμουνᾶς.
— Γώ ψαράκι γίνουμι, μέσ' στ' ἄλλα ψάρια μπαίνου.
— Ψαρουπούλα θά γινῶ, πάλι σί κιρδίζου ἰγώ.
— Γώ ἀρνάκι γίνουμι μέσ' στ' ἄλλα ἀρνάκια μπαίνου.
— Τσιουμπανάκους θά γινῶ, πάλι σί κιρδίζου ἰγώ.
— Βιλουνίτσα γίνουμι στή μηχανίτσα μπαίνου.
— Φραγκοράφτης θά γινῶ, πάλι σί κιρδίζου ἰγώ.

καθιστό

Μιά οὐρφανή παντρεύιτι

Μιά οὐρφανή παντρεύιτι τήν Κυριακή τού γιόμα.
Δέν ἔχει μάνα νά τή δγῆ, γουνιό νά τ' καμαρώση.
Μόνου τά δυό 'διρφάκια της στέκουν καί καμαρώνουν.
— Ποῦ 'σι μανούλα νά μᾶς δγῆς καί νά μᾶς καμαρώσης.
Σουλτάνα μας παντρεύιτι κί παίρνει π α λ ι κ ά ρ ι,
πού δέ φουβᾶτι τήν τουρκιά.

χορευτικό

Ἦταν ἕνας γέρους κί μιά γριά

Ἦταν ἕνας γέρους κί μιά γριά,
εἶχαν ἕνα κουράσι τού λέγαν Σουφιά.

— 'Ισύ μάνα μ' μί στέλνεις στού σχουλειό,
μά ἡ κακιά δασκάλα μί στέλνει γιά νιρό.
Βαρύ σταμνί μί δίνει, κουντό σκοινί,
γιά ν' ἀργήσου στού πηγάδι
κί νά εὕρη ἀφουρμή.
Μά ἔλα πού ἰγώ ἤμαν ἔξυπν',
τά κατσαρά μαλλιά μου βάζου,
κι ἀμπουλιεύου* τού σκοινί.

καθιστό

Σαράντα χρόνια ἔκαμα

Σαράντα χρόνια ἔκαμα, ἀρματουλός κί κλέφτης.
Χίλια φλουριά καζάντησα** κί πιντακόσια γρόσια,
γιά μιά βραδιά τά ξόδιψα, γιά μιά βουργαρουπούλα,
νά κοιμηθοῦμι ἀγκαλιά, μαζί σ' ἕνα κριβάτι.
— Σύρι ξένι μ' στήν ξινιτιά νά καζαντήσης κι ἄλλα.
'Ιγώ χουράφια σόδουσα, νά σπείρης νά θιρίσης,
σύρι ξένι μ' στήν ξινιτιά.

Σ η μ.: Οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι δέ φαίνεται ν' ἀνήκουν σ' αὐτό τό τραγούδι. Τούς γράψαμε γιά χάρη τῆς παραδοσιακῆς καί συλλεκτικῆς συνέπειας.

καθιστό

Μιά μάνα μιά κακόμανα

Μιά μάνα μιά κακόμανα, μιά πικρουκαταριοῦσα
τούν γιό της καταριούντανι, νά πάη κί νά μήν ἔρτη.
— Οὔλα τά κάτιργα νά πᾶν', νά πᾶν' κί νά γυρίσουν,
τοῦ Κουσταντῆ τοῦ κάτιργου, νά πάη κί νά μήν ἔρτη.
— Διῶξις μι μάνα μ' διῶξις μι, κί 'γώ θέλου 'νά φύγου,
νά κάνου μῆνις νά μί δγῆς, χρόνια νά μ' ἀνταμώσης,
νά πάου μέσ' στήν 'Αραπιά, πού πᾶν' τά χιλιδόνια,

* δένω ὥστε νά φθάση
** ἀπόκτησα, κέρδισα

στού σταυρουδρόμι νά τριχᾶς*, ρουτώντας τούς διαβάτις:
— Στρατχιῶτις** μου διαβάτις μου κί φίλοί τοῦ πατρός μου,
μήν εἴδιτι τούν Κουσταντή, τού πρῶτου τοῦ πιδί μου;
— 'Ιψές προυψές τούν εἴδαμι, στούν ἄμμου ξαπλουμένουν,
μαῦρα πουλιά τούν ἔτρουγαν κι ἄσπρα τούν τρουγιουρίζαν,
μο' 'να πουλί, χρυσό πουλί, κάθουνταν κί τηροῦσι:
— Παρακαλῶ σας βρέ πουλιά, κι σεῖς τά μαυρουπούλια,
μήν 'γγίξιτι τά μάτια του κί τού διξί του χέρι,
νά γράψη μιά ψιλή γραφή, στή δόλια του τή μάνα.

καθιστό

Οὐ 'Αλή Πασάς

— Σήκου καημέν' 'Αλή Πασά, νά πᾶς στού Τιπιλένι.
— Δέ σ'κώνουμ' ἀπ' τά Γιάννινα κί τού κιαμέτ' νά γένη.
Μένα μί λέν 'Αλή Πασά μί λέν 'Αληπειρώτη.
'Ιγώ 'μουν πού πουλέμησα μί τού σουλτάν' Μαχμούτη.
— Τ' 'Αλή Πασά τού ἄλουγου κανείς δέν τού χαλεύει,
μόν' ἡ κυρά Βασιλική, ἰκείν' καβαλικεύει.
Χίλια καντάρια ζάχαρι θά ρίξου μέσ' στή λίμνη
γιά νά γλυκάνη τού νιρό, νά πιῆ ἡ κυρά Φρουσύνη.
Ὕδρα, Σπέτσις κί Ψαρά κί 'Αβέρουφ τιμημένι,
κάνεις τού στόλου τοῦν Τουρκῶν κι ἀπ' τά στινά δέ βγαίνει.

Γκάιντα

'Ισύ τού πεῖσμα τό 'βαλις, 'Ιλένη μ' ἀμάν,
φιλί νά μή μοῦ δώσης, φιλί νά μή μοῦ δώσης.
'Ιγώ τού πεῖσμα τό 'βαλα, 'Ιλένη μ' ἀμάν,
κί δέ θά τού γλυτώσης, κί δέ θά τού γλυτώσης.
Γαρουφαλιά στήν πόρτα σου θ' ἀνθίση κί θά δέση
κί τού δικό σου τού κουρμί στά χέρια μου θά πέση.

Σ η μ.: Καί οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι τραγουδιοῦνται ὅπως οἱ πρῶτοι.

---

* νά τρέχης

** ταξιδιῶτες, ὁδοιπόροι

καθιστό

Δώδικα χρουνῶ κουράσι

Δώδικα χρουνῶ κουράσι, χήρα πάει στή μάνα της.
Τά στιφάνια στήν πουδιά της κι ἔκλιγι τούν ἄντρα της
Κί ἡ μάνα της τῆς λέει:
— Σώπα κόρη μ' κί μήν κλαῖς,
εἶσι νέα κί οὐραία κί ξανά παντρεύισι.
— Τί μί λές καημένη μάνα, γιά νά ξαναπαντριφτῶ,
ἔχασα τούν πρῶτου μ' ἄντρα, τού διξί μου τού πλιβρό.

Σ η μ.: Ὅταν τραγουδιέται, μετά ἀπό κάθε στίχο λέγεται καί ἕνας ἀκόμα 15σύλλαβος μέ πρῶτο ἡμιστίχιο: «Ἀμάν ἀμάν δυό μου μάτια», καί μέ δεύτερο ἡμιστίχιο, τό ἡμιστίχιο τοῦ στίχου πού προηγήθηκε.

καθιστό

Τού κάστρου τοῦ Μουριᾶ

Ὅσα κάστρα κι ἄν εἶδα κι ἄν πιρπάτηξα,
σάν τοῦ Μουριᾶ τού κάστρου δέν εἶδα.
Μουλύβι σκιπασμένου μαρμαρόχτιστου.
Τούρκους τού πουλιμοῦσι, χρόνους δώδικα,
δέν μπουρεῖ νά τού πατήσ' τού ρουμιόκαστρου.
Ἕνα μικρό Τουρκάκι ρουμιουγύρισμα
στού βασιλιά πηγαίνει, σχῆμα ἔκαμι.
— Ἀφέντη μ' βασιλιά μου κί πουλύχρουνι,
τού κάστρου κι ἄν πατήσου, τί 'ν' τού τάμα σου;
— Χίλι' ἄσπρα τήν ἡμέρα κι ἄλουγου χρυσό,
σπαθί μαλαματένιου γιά τούν πόλιμου.
— Δέ θέλου τ' ἄλουγό σου, οὔδ' τού τάμα σου,
μού* θέλου αὐτή τήν κόρη, πόχ' τού φιριτζέ.

Σ η μ.: Τό τραγούδι αὐτό εἶναι μιά ἀτελής παραλλαγή τοῦ πολύ γνωστοῦ τραγουδιοῦ: «Τό κ ιστρο τῆς ὡριᾶς», πλήν ὅμως ἔχει νομίζουμε χρήσιμα στοιχεῖα.

* μόνον ἤ ἄλλα

καθιστό

Οὐ Λιμάν'ς

Λιμάνης μί τούν ταμπουρά κι 'Ιλένη μί τή ρόκα,
τά δυό συναντηθήκανι σ' ἕνα στινό σουκάκι.
— Ποῦ πᾶς Λινιώ μου μουναχό, τώρα τού βράδυ, βράδυ;
— Πάου στή θειά μου τή Γιαννιώ, πάου νά νυχτιρέψου,
νά κλώσου τού μπαμπάκι μου, νά φκιάσου τά προικιά μου,
νά φκιάσου ροῦχα τού γαμπρό, τήν πιθιρά τσιμπέρια,
νά φκιάσου τού Λιμάν' 'Αγά ἕνα χρυσό μαντήλι,
ὅταν διαβαίνη στού τζαμί, νά στρών' νά προυσκυνάη,
νά 'ρχουντι τά τουρκόπουλα κί νά τούν ἰρουτοῦνι:
— Λιμάνη ποιός τού κέντησι αὐτό χρυσό μαντήλι;
Κι 'κεῖ οὐ Λιμάνης τή φιλεῖ στά μάτια κί στά φρύδια.

Δυό ἄλλα τραγούδια τοῦ χωριοῦ

Γιάνκους πάει στή Γραμμένη, νά τήν κάνη συδιμένη...

Σ η μ.: Τή συνέχεια δέν τήν θυμόταν ὁ ἀφηγητής.

'Απλά τού πῆρι ἡ Μπέτα μπασμά δέν ἔστειλι...

Σ η μ.: Τή συνέχεια δέν τή θυμόταν ὁ ἀφηγητής.

Σ η μ.: Τά ὀνόματα τῶν δύο παραπάνω στίχων εἶναι πραγματικά. Ἔζησαν στό χωριό.

καθιστό

Στά 18;7

Στά χίλια οὐχτακόσια, στά ; ἰφτά
ἀνάστατη ἡ Κρήτη, μί οὖλα τά νησιά,
κινῆσαν τά βαπόρια, βαπόρια μί φουτιά,
νά πᾶν' νά πουλιμήσουν μί τά Ἕλληνα πιδιά.
Κι ἄλλις πέντι φιργάδις, ἀπού τού Μισυρλῆ,
κινῆσαν γιά τήν Πόλη, νά βγάλουνι οὐρδή.
Μουχτάρ' πασάς φουνάζει: — Ραγιάδις κρητικοί,
'λᾶτι νά προυσκυνῆστι, τού τρύρκικου σπαθί.

Κι οὐ Κουρουναῖους κράζει, τή σάλπιγγα βαρεῖ:
— Ἰμεῖς δέν προυσκυνοῦμι, τού τούρκικου σπαθί,
ἰμεῖς θέ νά χαθοῦμι, ὡς τού μικρό πιδί.
Κινῆσαν οἱ παπάδις, παπάδις κι ἀρχηγοί,
μί τά σπαθιά στά χέρια κί μ' ἀργυροί σταυροί.

Σ η μ.: Ὁ ἀφηγητής δήλωσε ὅτι δέν θυμόταν τό ψηφίο τῶν δεκάδων τῆς χρονολογίας.

καθιστό

Μήν εἶχα πάνου* γιά νιρό

Μήν εἶχα πάνου γιά νιρό, στή βρύση ν ὅπου πῆγα,
κί μόριξαν μιά ν ἀδικιά κί μιά 'φουρμή μιγάλη:
«πώς φίλησα μιά ν ἔμουρφη, μά ἰγώ σιμά δέν πῆγα».
Κί μόριξαν στή φυλακή, νά κάτσου τριάντα μέρις.
Κί παραπέσαν τά κλειδιά κι ἔκαμα τριάντα χρόνια.
Λιφτουκαράκι μ' ἔτυχι, στήν ἀργυρή μου τσέπη,
κί βγῆκα κί τού φύτιψα, στῆς φυλακῆς τήν πόρτα.
Κί λιφτουκάρι ἔφαγα κί λιφτιριά δέν εἶδα.
Μού** μιά γιουρτή μιά Κυριακή, μιά 'πίσημην ἡμέρα,
ἰβγῆκα κί τραγούδησα στῆς φυλακῆς τήν πόρτα,
Βασιλοπούλα μι ἄκουσι ἀπού ψηλό παλάτι.
— Ποιός εἶν' αὐτός πού τραγουδεῖ, χαλάλι νά τοῦ γένη.
Ἂν εἶν' ἀπού τούς ναῦτις μου, τή ρούγα του νά δώσου.
Κι ἄν εἶν' ἀπού τούς σκλάβους μου, νά τούν ξιλιφτιρώσου.
— Πόσις φουρές τραγούδησα κι λιφτιριά δέν εἶδα.

καθιστό

Τό καναρίνι

Σηκώσ' ἀπού τήν κλίνη
χρυσό μου καναρίνι,
ξύπνα κί μήν κοιμᾶσι,
ν' ἀκοῦς πῶς τραγουδῶ.

---

* πάω
** μόνον ἤ ἀλλά

Σηκώνουμ' οὐ καημένους
σάν παραπουνιμένους,
κί τ' ἄρματά μου βάζου,
πάου νά κυνηγῶ.

Λαγούς πιρδίκια νά 'βρου,
πουλάκια νά σκουτώσου
κι σένα ν' ἀνταμώσου
κουρμί ἀγγιλικό.

'Ικεῖ πού κυνηγοῦσα,
πουλάκια νά σκουτώσου,
ἰκεῖ βλέπ' ἕναν πύργου,
πού 'λαμπι σάν τούν ἥλιου.

Πουλί κάθουνταν μέσα,
κί γλυκουκιλαηδοῦσι
κί στού κιλάηδημά του
μί φάνηκι νά λέγη:

— Χαρά χαρῆτι νέοι,
χαρῆτι τούν ντουνιά,
γιατί ντουνιάς διαβαίνει
κί πίσου δέ γυρνᾶ.

Σ η μ.: 'Ανήκει στή νεώτερη ἐποχή.

καθιστό

Δώδικα σμυρνιουτάκια

Δώδικα σμυρνιουτάκια τ' ἀπουφασίσανι,
στήν Πόλη γιά νά πᾶνι, νά πουλιμήσουνι.
Ὄξου μακριά 'π' τήν Πόλη, στή Μαύρη Θάλασσα,
καράβι κινδυνεύει, σκίζουντι πανιά,
κι οἱ καπιτάνιους λέγει, Θιόν παρακαλεῖ:
— Βουήθα Παναγιά μου, ἴσους γλιτώσουμι,
κι οὔλα σου τά καντήλια θά τά χρυσώσουμι.
Κι οὐ καπιτάνιους λύνει τή χάρτα τού κηρί.
— Βουήθα Παναγιά μου, ἴσους γλιτώσουμι,

κι οὔλα σου τά καντήλια θά τά χρυσώσουμι.
Ἰμεῖς κί ἄν χαθοῦμι, τού γράφει ἡ μοίρα μας
κανέναν δέ θά δγιοῦμι ἀπό τά σπίτια μας.

καθιστό

Χέρια π' δέν τά εἶδ' οὐ ἥλιους

Χέρια π' δέν τά εἶδ' οὐ ἥλιους
πῶς τά πιάνουν οἱ γιατροί;
κι ἕνας μί τούν ἄλλου λέει:
κόρη δέ 'νι γιά ζουή.

Τή μανούλα της φουνάζει,
κί τή λέει μυστικά:
— Ἄχ μάνα μου θά πιθάνου,
ἄχ μάνα μου θά χαθῶ.

Φέρι μου τούν ἰραστή μου,
νά τούν γλυκουασπαστῶ,
.....
κί δυό λόγια νά τούν πῶ.

Νά κι οὐ ἰραστής της ἤρτι.
Σκύφτει τήν ἰφίλησι·
κί ἀπάνου στού φιλί του,
ἔτσι τούν ἰμίλησι:

Ἰραστή μου σάν πιθάνου
στόλισι τούν τάφου μου,
μί κηριά κί μί λαμπάδις,
νά θαρρῆς πώς εἶνι οἱ γάμους μου.

Σ η μ.: Τό τραγούδι ἀνήκει στή νεώτερη ἐποχή.

καθιστό

Ἡ Βουσκουπούλα

Μιά βουσκουπούλ' ἀγάπησα,
μιά ζηλιμένη κόρη,
κί τήν ἀγάπησα πουλύ,
κι ἤμαν ἀνήλικου πιδί,
δέκα χρουνῶν ἀγόρι.

Μιά μέρα πού καθόμασταν
στά χόρτα τ' ἀνθισμένα:
— Μάρου μ', τῆς λέου, σ' ἀγαπῶ,
μί ἕνα λόγου νά στού πῶ,
τριλαίνουμι γιά σένα.

Στήν ἀγκαλιά της μ' ἄρπαξι,
μί φίλησι στού στόμα,
κί μοῦ 'πι μ' ἀναστιναγμό:
— Γιά τῆς ἀγάπης τούν καημό
εἶσι μικρός ἀκόμα.

Μιγάλουσα κί τή ζητῶ,
μ' ἄλλουν ζητάει ἡ καρδιά της,
μά ἰγώ ὅμους δέν τού λησμουνῶ
τού γλυκουφίλημά της.

Μί μιάν ἰλπίδα πιρπατῶ,
κί μί αὐτήν θά ζήσου,
ἰκτός ἄν θέλη οὐ Θιός
νά μί χαρίση τή ζουή,
χαρίζουντας τή Μάρου.

Σ η μ.: Τό τραγούδι ἀνήκει στή νεώτερη ἐποχή.

2. ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ

Ἡ Ρουσούδα

Χρόνουν κιρό Ρουσούδα μ' σ' ἀγαπῶ,
δέν τό 'καμις νισάφι*,
γιά νά μί κράξης Ρούσα μ' μιά βραδιά,
ἕνα Σαββάτου βράδυ,
σάν πά ἡ μάνα σ' σ' 'ν ἰκκλησιά,
πατέρας σ' στού παζάρι,
κί τά μικρά 'διρφάκια σου,
σάν πᾶνι στού σκουλεῖου.
Θά σί χουρτάσου φίλιμα,
θά σί χουρτάσου χάδια,
θά σί χουρτάσου ἀγκαλιά.

Στά ψηλά τά παραθύρια

Στά ψηλά τά παραθύρια,
τού νταλιανούδι μ' ἀμάν, ἀμάν.
Κουρτσούδι μ' στά καφασουτά** σ',
νταλιάνα*** μ' στά μεταξουτά σ'.

Βάφεις μάτια βάφεις φρύδια,
τού νταλιανούδι μ' ἀμάν, ἀμάν.
Κουρτσούδι μ' στά καφασουτά σ',
νταλιάνα μ' στά μιταξουτά σ'.

Σ η μ.: Τό τραγούδι αὐτό τραγουδιέται ἀπ' τίς κοπέλες πού ντύνουν τή νύφη ὅταν τελειώση τό ντύσιμο καί ἡ νύφη τίς «προσκυνάει».

Πέρα στούν πέρα μαχαλά

Πέρα στούν πέρα μαχαλά, στούν ἄλλου παρακάτου,
δέν πρέπ' ἀντάρις κί βρουχές κί κατιχνιές κί χιόνια
γιατ' ἔχου μιά ἀγαπητικιά, ξανθιά κί μαυρουμάτα.

---

* ἔλεος
** ἐπίσημη φορεσιά, καλά ροῦχα
*** ὡραία ψηλή κοπέλα

Ὅταν βάζῃ νά στουλιστῆ, ὅταν βάζει ν' ἀλλάξῃ,
βάζει τούν ἥλιου πρόσουπου κί τού φιγγάρι στῆθους,
κί τούν καθάριου αὐγιρινό τούν βάζει δαχτυλίδι.
Κάλιου λάμπει τού δάχτυλου, παρά τού δαχτυλίδι.
Παῖξι Γιαννούλα μ' παῖξι, σήμιρα κι αὔριου βράδυ,
κί γώ θά γίνου χρυσουχός, νά φκιάνου δαχτυλίδια,
νά τά πουλῶ στίς ὄμουρφις γιά μάτια κί γιά φρύδια.

Σ η μ.: Τό τραγούδι αὐτό λέγεται, ἀπ' τήν πομπή, ὅταν πορεύονται πρός τό σπίτι τῆς νύφης γιά νά τήν πάρουν καί νά τήν ὁδηγήσουν στήν ἐκκλησία γιά νά γίνη ἡ στέψη.

Ἔβγα μάνα μ' στά κάγκιλα

Ἔβγα μάνα μ' στά κάγκιλα, ἔβγα στά παραθύρια,
νά δγιῆς μάνα μ' τή νύφη μας, τήν Κυριακούλα νύφη.
Μᾶς φέρνει χίλια πρόβατα κί δυό χιλιάδις γίδια,
μᾶς φέρνει κι ἄλουγου χρυσό μί ἀσημένια σέλα.

Σ η μ.: Τό τραγούδι αὐτό τραγουδιέται ἀπ' ὅλη τήν πομπή, ὅταν αὐτή μετά τή στέψη ἐπιστρέφει ἀπ' τήν ἐκκλησία γιά τό σπίτι τοῦ γαμπροῦ. Τό τραγούδι τραγουδιέται ἐντονώτερα ὅταν πλησιάζουν στό σπίτι τοῦ γαμπροῦ.

Ἀφήνου γειά στού μαχαλά

Ἀφήνου γειά στού μαχαλά κί γειά στά παλικάρια,
ἀφήνου κί στή μάνα μου τρία γυαλιά φαρμάκι,
τό 'να νά πίνη τού ταχύ, τ' ἄλλου τού μισημέρι,
τού τρίτου τού φαρμακιρό, ὄνταν δειπνάη τού βράδυ.

Σ η μ.: Τό τραγούδι αὐτό τραγουδιέται ἀπ' ὅλη τήν πομπή, ὅταν ἡ νύφη ἐγκαταλείπει τό σπίτι της καί ὁδεύει γιά τήν ἐκκλησία. Εἶναι πολύ συγκινητικό.

Καλῶς ἤρτι τού μήλου μας

Καλῶς ἤρτι τού μήλου μας, τού μήλου τού δρουσάτου
πού μύρισι τού μαχαλά, τούν πάνου κί τούν κάτου.

Λάμπει οὐ ἥλιους, λάμπει κι οὐ οὐρανός, λάμπουν
λάμπουν κί τά φλουρούδια, τριγύρου στού λιμός σ'

Σ η μ.: Τό τραγούδι αὐτό τό τραγουδοῦν ὅσοι ὑποδέχονται τή νύφη στό σπίτι τοῦ γαμπροῦ, μέ πρώτη τήν πεθερά. Λέγεται ἀκριβῶς στήν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ, ὅταν ἡ πομπή ἐπιστρέφει ἀπό τήν ἐκκλησία, ὅπου ἔγινε ἡ στέψη.

Πρῶτα νά πάρου θέλημα

Πρῶτα νά πάρου θέλημα κι ὕστιρα ν' ἀρχινήσου,
μί τήν καλή μου συντρουφιά θέλου νά τραγουδήσου.
Νά 'μουν στού ἰβουνό λιλέκι* στού κουρμούδι σου γιλέκι.
Σένα πρέπουν νταλιάνα μ' τά φλουρούδια,
στού λιμό κί στά βυζούδια.

Σ η μ.: Τραγουδιέται ὅταν μετά τή στέψη ἡ νύφη προσκυνάει τόν κουμπάρο.

Φίλοι μ' καλουσουρίσιτι

Φίλοι μ' καλουσουρίσιτι, φίλοι κι ἀγαπημένοι.
'Ιμεῖς φίλοι μ' δέν ἴρταμι, νά φᾶμι κί νά πιοῦμι'
ἰμεῖς σᾶς ἀγαπούσαμι κι ἤρταμι νά σᾶς δγιοῦμι.
Βάλτι τραπέζι ἀργυρό κί τάβλις ἀσημένιες,
κί τά πουτήρια πού κιρνοῦν ἀγνό μαργαριτάρι.
Πέτρους κι Παῦλους ἤρτανι κι οἱ δώδεκα 'Απουστόλοι,
νά ζήσ' ἡ νύφη κι οὐ γαμπρός κί ἡ παρέα ὅλη.

Σ η μ.: Τό τραγούδι λέγεται ἐνῶ στρώνεται τό τραπέζι ὅπου, μετά τή στέψη, θά δειπνήσουν ὅλοι οἱ καλεσμένοι στό σπίτι τοῦ γαμπροῦ.

Νταλιάνα μ'

Τί μί στέκ'ς νταλιάνα μ' πέρα, πέρα,
σάν τήν ἄγρια πιριστέρα.
Τού σκυλί σ' νταλιάνα μ' μί γαυρίζει,

* τό λουλούδι πασχαλιά

κι ἄντρας σου μί φουβιρίζει.
Τού σκυλί σ' νταλιάνα μ' θέλει φόλα,
κι ἄντρας σου θέλει πιστόλα.

Σ η μ.: Τό τραγούδι λέγεται τή στιγμή πού ὅταν τελειώση ἡ νύφη τό νταρό, πηγαίνει καί προσκυνάει τόν κουμπάρο.

Κουμπάρα μ' τί μαγέριψις

— Κουμπάρα μ' τί μαγέριψις, ἔρ κί τί μᾶς μαγειρεύεις,
κουμπαρού- μουρ' κουμπαρούδα μου.
— Ἔχου ἀρνάκια στούν ταβά, ἔρ κριάρια σουβλισμένα,
κουμπαρού- μουρ' κουμπαρούδα μου.

Σ η μ.: Στή συνέχεια λέγονται αὐτοσχέδιοι στίχοι ἀπό τήν πομπή τῶν καλεσμένων, γιατί τό τραγούδι αὐτό λέγεται ὅταν ἀργά τή νύχτα, συνήθως μετά τά μεσάνυχτα, πηγαίνουν τόν κουμπάρο πίσω στό σπίτι του, καί μάλιστα τό τραγούδι γίνεται ἐντονώτερο ὅταν πλησιάζουν σ' αὐτό.

Μιά φουρά εἶν' ἡ λιβιντιά

Μιά φουρά εἶν' ἡ λιβιντιά, μιά φουρά εἶν' τά νιάτα,
μιά φουρά λιβέντιψα, μ' ὅλους τούς λιβιντάδις.
Μί ζήλιψι ν ἡ μάνα μου κί θέλει νά μί διώξη,
μί ζήλιψι κί ἡ κόρη κί θέλει νά μί πάρη,
μί ζήλιψι κι ού βασιλιάς, μί οὔλου τού στρατό του.

Σ η μ.: Τό τραγούδι λέγεται στό γλέντι καί εἶναι καθιστό.

Μάνα μου τά λουλούδια μου

Μάνα μου τά λουλούδια μου συχνά νά τά πουτίζης,
κάθι προυί μί δάκρυα τού βράδυ μί τούς πόνους.

Σ η μ.: Τό συγκινητικό αὐτό τραγούδι τό λένε ὅταν ἡ νύφη ἕτοιμη πλέον, στά κάτασπρα ντυμένη, ἐγκαταλείπει τό σπίτι της καί πηγαίνει μαζί μέ τήν πομπή γιά τήν ἐκκλησία ὅπου θά γίνη ἡ στέψη.

Ξένου μου πουλί

Ξένου μου πουλί, ξένου μου ἀηδόνι
ποῦ ἦσαν ἰψές κί ποῦ θά μείνης βράδυ;
— 'Ιψές ἦμαν στή μάνα μου κί αὔριου στά ξένα,
στά πιθιρ'κά μ' τ' ἀπουσπρουγμένα,
στ' ἀντραδέρφια μου τά 'νειδισμένα.
Θά μί θυμηθῆς μάνα μ' τού καλουκαίρι,
γιά κρυγιό νιρό, γιά οὐραίου σταφύλι.
Θά μί θυμηθῆς μάνα μου τού χειμώνα
γιά ζιστό ψουμί ἀπού τού φοῦρνου.

Σ η μ.: Λέγεται ἀπ' τίς κοπέλες ὅταν ντύνουν τή νύφη.

3. ΑΠΟΚΡΙΑΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

χορευτικό

Τ' 'Αρμέν' ἡ γιός

Τ' 'Αρμέν' ἡ γιός πινεύτηκι,
μπρουστά σ' ἕναν ἀφέ(νε)ντη.
Ν' ἀφέντη μ' γώ, ματούδια μ' παρδαλά,
ἀφέντη μ' γώ τή θάλασσα.

— Ν' ἀφέντη μ' γώ τή θάλασσα,
πιζός, πιζός θά τήν πιρά(να)σου.
— Κι ἄν τή πιρά-, ματούδια μ' παρδαλά,
κι ἄν τήν πιράσης τή θάλασσα.

Κι ἄν τήν πιράσης τή θάλασσα,
γαμπρό, γαμπρό, θά νά σί κά(να)νου.
Γαμπρό στή θυ-, ματούδια μ' παρδαλά,
γαμπρό στή θυγατέρα μου.

Γαμπρό στή θυγατέρα μου,
σ' αὐτήν, σ' αὐτήν τήν ἀνιψιά(να) μου.
Κάμνου τά χέ-, ματούδια μ' παρδαλά,
κάμνου τά χέρια μου κουπιά.

Κάμνου τά χέρια μου κουπιά,
τίς πλά-, τίς πλάτις μου καρά(να)βια.
Κί τά ξανθά, ματούδια μ' παρδαλά,
κί τά ξανθά σου τά μαλλιά.

Κί τά ξανθά σου τά μαλλιά,
κάμνου, κάμνου καραβουσκοί(νι)νια.
Κί τότι πέ-, ματούδια μ' παρδαλά,
κί τότι πέρα πέρασα.

Κί τότι πέρα πέρασα
πέρα, πέρα γιά νά πιρά(να)σου.
Θάλασσα πι-, ματούδια μ' παρδαλά,
θάλασσα πικρουθάλασσα.

Θάλασσα πικρουθάλασσα,
κί πι-, κί πικρουκυματού(νου)σα.
Πόσις βουλιές*, ματούδια μ' παρδαλά,
πόσις βουλιές σί πέρασα.

Πόσις βουλιές σί πέρασα,
μί γέ-, μί γέλια μί τραγού(νου)δια.
Κί τώρα γιά, ματούδια μ' παρδαλά,
κί τώρα γιά τού στοίχημα.

Κί τώρα γιά τού στοίχημα,
βουλιέ-, βουλιέσι νά μή χά(να)σης.
Κί τότι πέ-, ματούδια μ' παρδαλά,
κί τότι πέρα πέρασα.

Κί τότι πέρα πέρασα,
μί γέ-, μί γέλια μί τραγού(νου)δια.

Σ η μ.: Τραγουδιέται μέ πολύ κέφι, ἔχει πολύ ζωηρό ρυθμό καί συνοδεύει εἰδικό χορό. Ἐδῶ γράφτηκαν ὅλες οἱ συλλαβές πού λέγονται στό τραγούδημα, γιά νά διευκολύνωνται ὅσοι θέλουν νά τό τραγουδοῦν.

* φορές

χορευτικό

Ἡ Κουντουχαμαϊδούδα

Ἰψές κόρ' μου διάβινα,
Κουντουχαμαϊδούδα μ', γειά σ' Λιμονιά σ',
ἔρ ἀπού τού μαχαλά σου,
γειά σ' γιαρένισσά μου γειά σου.

Κι ἄκουσα πού σί μάλουναν,
Κουντουχαμαϊδούδα μ',γειά σ' Λιμουνιά σ',
ἔρ ἀντρός κί ἡ πιθιρά σου,
γειά σ' γιαρένισσα μου γειά σου.

Κι ἄν σί μαλώνουν πώς πιρνῶ,
Κουντουχαμαϊδούδα μ', γειά σ' Λιμονιά σ',
ἔρ πές μί νά μήν πιράσου,
γειά σ' γιαρένισσα μου γειά σου.

— Διάβινι ξένι μ' διάβινι,
Κουντουχαμαϊδούδα μ', γειά σ' Λιμουνιά σ',
ἔρ πώς εἶν' τού μάθημά σου,
γειά σ' γιαρένισσά μου γειά σου.

Πῶς εἶσ' ἀγάπη μ' πῶς πιρνᾶς;
Κουντουχαμαϊδούδα μ', γειά σ' Λιμουνιά σ',
ἔρ τού πῶς πιριλαβαίνεις
γειά σ' γιαρένισσά μου γειά σου.

Ἄλλουτι στρώνου κί δειπνῶ
Κουντουχαμαϊδούδα μ , γειά σ' Λιμουνιά σ',
ἔρ ἄλλουτι πέφτου κι ἔτσι,
γειά σ' γιαρένισσά μου γειά σου.

Ἕνα κουντός κι ἀμάν, ἀμάν

Ἕνας κουντός κι ἀμάν, ἀμάν,
ἕνας κουντός κουντούτσικους,
πόχ' ὄμουρφη γυναίκα,
μουρή κουντή ρουμιά μου,
μουρ' ἄδικου πόχει οὐ κσημένους,
πόχ' ὄμουρφη γυναίκα.

Παίρν' οὐ κουντός κι ἀμάν, ἀμάν,
παίρν' οὐ κουντός τήν ὄμουρφη,
πάει νά τήν πουλήση,
μουρή κουντή ρουμιά μου,
μουρ' ἄδικου πόχει οὐ καημένους,
πάει νά τήν πουλήση.

Στού δρόμου νά κι ἀμάν, ἀμάν,
στού δρόμου νά πού πήγιναν,
στού δρόμου πού διαβαίνουν,
μουρή κουντή ρουμιά μου
μουρ' ἄδικου πόχει οὐ καημένους
στού δρόμου πού διαβαίνουν.

Τρεῖς λαλητά-κι ἀμάν, ἀμάν,
τρεῖς λαλητάδις ἔβαλαν
τρεῖς λαλητάδις βάνουν,
μουρή κουντή ρουμιά μου,
μουρ' ἄδικου πόχει οὐ καημένους,
τρεῖς λαλητάδις βάνουν.

— Πόσου κουντέ μ' κι ἀμάν, ἀμάν,
πόσου κουντέ μ' τίς ὄμουρφις;
πόσου τίς μαυρουμάτις;
μουρή κουντή ρουμιά μου,
μουρ' ἄδικου πόχει οὐ καημένους,
πόσου τίς μαυρουμάτις.

Οὐδέ γιά χί-, κι ἀμάν, ἀμάν,
οὐδέ γιά χίλια τήν πουλῶ,
οὐδέ γιά δυό χιλιάδις,
μουρή κουντή ρουμιά μου,
μουρ' ἄδικου πόχει οὐ καημένους,
οὐδέ γιά δυό χιλιάδις.

Μόνου γιά κό-, κι ἀμάν, ἀμάν,
μόνου γιά κόρης φίλημα,
γιά κόρης μαῦρα μάτια,
μουρή κουντή ρουμιά μου
μουρ' ἄδικου πόχει οὐ καημένους,
γιά κόρης μαῦρα μάτια.

Σ η μ.: Τό τραγούδι ἔχει πολύ ζωηρό ρυθμό καί συνοδεύει εἰδικό ἀποκριάτικο χορό. Ἐδῶ γράφτηκαν ὅλες οἱ συλλαβές πού λέγονται ὅταν τραγουδιέται.

χορευτικό

Σημαίν' οὐ Θιός

Σημαίν' οὐ Θιός, σημαίν' ἡ γῆ, σημαίνουν τά οὐράνια,
σημαίνει κι ἡ Ἁγιά Σουφιά, μί δικαουχτώ καμπάνις.
Μάνα στουλίζει τούν ἰγιό κι ἡ ἀδιρφή τούν ζώνει,
κι ἡ τρίτη ἡ μικρότιρη πουλύ τούν ἀρματώνει.
Σάν κίνησαν καί πά'ηναν, στήν ἀκκλησιά νά πᾶνι·
μά σάν τούς εἶδ' ἡ ἀκκλησιά, τά κιραμίδια ρίχνει.
Κι ἡ μάνα του τούν ἔλιγι κι ἡ μάνα του τούν λέει.
— Γιέ μου τού τί κακό 'καμις, κί δέ μᾶς στέργουν τ' Ἅγια;
— Μάνα ἰγώ 'λιγα νά μήν τού πῶ, νά μήν τού μαρτυρήσου,
μά τώρα πού μί ρώτηξις θά σί τού μουλουγήσου:
Οὔλνοι φιλοῦσαν τού σταυρό, σταυρό κί ἰβαγγέλιου,
κί γώ πῆγα κί φίλησα, ματούδια ' γρυπνισμένα.

Σ η μ.: Τό τραγούδι αὐτό τραγουδιέται ὡς ἑξῆς:
Οἱ πρῶτες τέσσερεις συλλαβές κάθε στίχου λέγονται τρεῖς φορές. Τό δεύτερο ἡμιστίχιο κάθε στίχου λέγεται δυό φορές. Τήν πρώτη φορά μετά τό ἡμιστίχιο λέγεται ἡ φράση «μ ά τ ή ν Π α ν α 'ι ά», καί τή δεύτερη μετά ἀπ' αὐτό λέγεται «δ έ σ' ἀ ρ ν ι ο ῦ μ ι π λ ι ά».

π.χ.

Σημαίν' οὐ Θιός, σημαίν' οὐ Θιός, σημαίν' οὐ Θιός, σημαίν' ἡ γῆ,
σημαίνουν τά οὐράνια, μά τήν Πανα'ιά,
σημαίνουν τά οὐράνια, δέ σ' ἀρνιοῦμι πλιά.

Σημαίνει κι, σημαίνει κι, σημαίνει κι ἡ Ἁγιά Σουφιά,
μί δικαουχτώ καμπάνις, μά τήν Πανα'ιά,
μί δικαουχτώ καμπάνις, δέ σ' ἀρνιοῦμι πλιά.

Μάρου μου

Μάρου μου στούν κήπου σου κί στού πιριβόλι σου,
φύτιψά βασιλικό κί δέν πῆγα νά τούν δγιῶ·
φύτρουσι δέ φύτρουσι, κλώνιασι δέν κλώνιασι,
δέν πρασινουφύλλιασι κί κιτρινουφύλλιασι.

χορευτικό

Κουκώνα Λιμουνιά

Ἄιντε τού σανταλέ-, κουκώνα Λιμουνιά
ἄιντε τού σανταλέ-, μαλλένιου σου βρακί,
ἔρ τού λύνεις κί τού δένεις,
κί τούς νέους τούς ζουρλαίνεις.

Ἄιντε τού 'δαν παπά-, παπάδις κι ἔφριξαν,
ἄιντε τού 'δαν παπά-, παπάδις κι ἔφριξαν,
ἔρ καλόγηροι καί σκιάχκαν,
κι ἀπ' τήν ἰκκλησιά πιτάχ'καν.

Σ η μ.: Τό τραγούδι αὐτό τραγουδιέται μόνον ἀπό ἄνδρες.

χορευτικό

'Απόψι τά μισάνυχτα

'Απόψι τά μισάνυχτα κί τά βαριά σκουτίδια,
ἦρτ' ἡ ἀγάπη μ' κι ἔκατσι, στού στρῶμα πού κοιμοῦμι.
Στού στρῶμα κί στού πάπλουμα κί στού ψιλό σιντόνι.
Ξυπνῶ βαριά κί τήν θουρῶ κί βαριαναστινάζου.
— Μαρία κί Μαρία μου, Μαρία μ' τί γυρεύ'ς ἰδῶ,
τώρα ν' αὐτήν τήν ὥρα;
Μήνα ν μάνα σ' μάλουσι, μήνα ν κύρης σ' διώχνει;
Οὐδέ μάνα μ' μί μάλουσι, οὐδέ κύρης μ' μί διώχνει,
μόν' ἦρτα γιά νά κρένουμι, γιά νά κρυφουμιλοῦμι.
Ἄιντε καλέ μ' νά φύγουμι, ἄιντε καλέ μ' νά πᾶμι,
νά μή μᾶς νιώσ' ἡ γειτουνιά κί οἱ κακοί γεινόνοι,
κί πᾶ' κί ποῦν τή μάνα μου κί ποῦν τήν ἀδιρφή μου.

χορευτικό

Πάλι συννέφιασ' ού οὐρανός

Πάλι συννέφιασ' ού οὐρανός, πάλι νά βρέξη θέλει.
Ρίχνει χαλάζι πιτρουτό, ρίχνει νά μί σκουτώση.
— Κι ἄν μί σκουτώσ' τούν οὐρφανό, κι ἄν μί σκουτώσ' τούν ξένου,
μάνα δέν ἔχου νά μί κλαίη, 'διρφή νά μί λυπᾶτι,
μόν' ἔχουν τρεῖς γειτόνισσις κί τρεῖς γειτουνουποῦλις.
Ἡ μιά κιρνάει γλυκό κρασί, κι ἡ ἄλλη ἀφράτου μῆλου,
κι ἡ τρίτη ἡ μικρότιρη τούν δίν' ἕνα λουλούδι.
— Σήκου ξένι μ' νά φᾶς νά πιῆς, νά μυριστῆς νά γιάνης.
'Ιδῶ τούν ξένουν δέν τούν κλαῖν κί δέν τούν παραχώνουν,
γιατ' εἶν' τού χῶμα ἀκριβό, κι ἡ γῆς ἀγουρασμένη,
κάθι π'θαμή κι ἕνα φλουρί, κί δυό κί τρεῖς χιλιάδις.

Τούν ψύλλου ν ἰκαλίβουναν

Τούν ψύλλου ν ἰκαλίβουναν, τούν ψύλλου ν ἰκαλίβουναν,
στή μέση στού παζάρι, τζιάνουμ στυλιδιώτισσα,
στή μέση στού παζάρι, μ' ἔκανις κι ἀρρώστησα.

'Ιννιά νουμάτ' τούν τσάκουναν, ἰννιά νουμάτ' τούν τσάκουναν,
κί ἕξ' τούν καλιβώναν, τζιάνουμ στυλιδιώτισσα,
κί ἕξ' τούν καλιβώναν, μ' ἔκανις κι ἀρρώστησα.

Σάν ἔδουσι κί τσίνησι, σάν ἔδουσι κί τσίνησι,
ταράχ'κι τού παζάρι, τζιάνουμ στυλιδιώτισσα,
ταράχ'κι τού παζάρι, μ' ἔκανις κι ἀρρώστησα.

Τούν πόντικα ἰφόρτουναν, τούν πόντικα ἰφόρτουναν,
τρία σακιά ρουβύθια, τζιάνουμ στυλιδιώτισσα,
τρία σακιά ρουβύθια, μ' ἔκανις κι ἀρρώστησα.

Κι ἡ πόρτα δέν τούν χώρισι, κι ἡ πόρτα δέν τούν χώρισι,
κί μπῆκ' ἀπού τήν τρύπα τζιάνουμ στυλιδιώτισσα,
κί μπῆκ' ἀπού τήν τρύπα, μ' ἔκανις κι ἀρρώστησα.

Σ η μ.: Τό τραγουδοῦν καί τό χορεύουν οἱ γέροι κυρίως γύρω στίς ἀποκρι τικες φωτιές πού ἀνάβουν. Ὁ ρυθμός του εἶναι κα άλληλος γιά τούς γέρους.

χορευτικό

Οὐ Γιώργης οὐ Κασσαντρινός

Οὐ Γιώργης οὐ Κασσαντρινός,
ἀπ' τήν Κασσάντρα ἀρμινίζει,
κί στ' Θάσου πῆγι κι ἄραξι.
Σάν τούν εἶδαν οἱ Θασιώτ'σις,
οἱ ὄμουρφις οἱ κουπιλιώτ'σις:
— Γιώργη μου δέν παντρεύισι
κί δέν ἀραβουνιάζισι;
— Τού πῶς μί λέτ' νά παντριφτῶ,
πόχ' ἀδιρφό μικρότιρου,
κί κεῖνον τούν ἰπάντριψαν,
κί μένα μ' ἀπαράτησαν.

Ἡ πεθερά μου

Γνωρίζετε τήν πεθερά μου ἔστω καί ἀπό μακριά,
τό τί τραβάει ἡ συμφορά μου, ἀπ' αὐτή τή διαβολογριά;

Ρεφρέν

καί τήν ὥρα πού νομίζω, πώς δέ θά ξαναφανῆ,
συμφορά μου τήν ἀντικρίζω τήν πεθερά μου ζωντανή.

Νά 'χης γυναίκα ἀγαπημένη, λουλούδι μέσα στό σπίτι σου
καί σάν κουνούπι νά σέ μπαίνη, ἡ πεθερά στή μύτη σου.

Ρεφρέν

καί τήν ὥρα πού νομίζω...

Τήν κάνω ἑκατό κομμάτια καί τή μασῶ ἕνα πρωί,
καί σβάρδα σβούρδα στήν κοιλιά μου κί τήν ἐβγάζω ζωντανή.

Ρεφρέν

καί τήν ὥρα πού νομίζω...

Μέσα στό τραῖνο τήν ἐβάζω τάχα νά πᾶμε ἐξοχή,
καί κάμνω πώς θά ἔμπω μέσα καί τήν ἀφήνω μοναχή.

Ρεφρέν

καί τήν ὥρα πού νομίζω...

Σπάζει τό τραῖνο σέ μιά πέτρα, ἀνάβ' ἡ μηχανή φωτιά
Ξεσφενδονίζεται δυό μέτρα κάτω σέ μιά ρεματιά.

Ρεφρέν

καί τήν ὥρα πού νομίζω...

Σ η μ.: 'Ανήκει στούς νεώτερους χρόνους.

ΘΟΔΩΡΟΥ ΤΣΙΤΡΟΥΛΗ
Ἀρχιτέκτονα - Ἀναστηλωτῆ μνημείων
καί παραδοσιακῶν οἰκισμῶν

ΕΝΑ ΜΙΚΡΟ ΤΟΥΡΚΙΚΟ ΛΟΥΤΡΟ ΣΤΗΝ ΠΙΣΙΟΝΑ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ*

Εἰσαγωγή

Τριακόσια μέτρα ἀριστερά ἀπό τό δημόσιο δρόμο Θεσσαλονίκης - Πολυγύρου, ἕνα χιλιόμετρο πρίν ἀπό τό χωριό Βασιλικά, στήν τοποθεσία Πισιόνα[1], σώζονται ὑπολείμματα χτισμάτων τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας (σχ. 1, εἰκ. 1). Ἕνας ἐρειπωμένος πύργος, γκρεμισμένος κατά τό μεγαλύτερό του ὕψος, δεσπόζει μέ τόν ὄγκο του, ἐνῶ ἡ βλάστηση καί τά μπάζα μέσα καί ἔξω ἀπό τόν πύργο ἐμποδίζουν τήν ἔρευνα πού ἀπαιτεῖ κάποια ἀνασκαφή[2]. Σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τόν πύργο σώζεται μιά δεξαμενή, μπαζωμένη καί καλυμένη μέ ἄγρια βλάστηση κατά τό μεγαλύτερο μέρος της. Δυτικότερα, σέ ἀπόσταση τριάντα μέτρων περίπου ἀπό τόν πύργο, συναντοῦμε ἕνα ξεραμένο πηγάδι καί ὑπολείμματα ἑνός χτίσματος (εἰκ. 2), στενά ἴσως συνδεδεμένου μέ τό παρακείμενο τουρκικό λουτρό, τό ὁποῖο ἀποτελεῖ τό ἀντικείμενο αὐτῆς τῆς μελέτης[3].

Σήμερα τό λουτρό ἔχει τήν ὄψη ἑνός μισογκρεμισμένου χτίσματος καταμεσῆς στά χωράφια, ἐγκαταλελειμένο, ἀπροστάτευτο ἀπό τίς ἐπιδρά-

---

* Ἡ ἐργασία αὐτή ἀνήκει σέ μιά σειρά ἐργασιῶν πού θά δημοσιευθοῦν προσεχῶς γιά τά λουτρά πού τά ἐρείπιά τους διασώζονται στή Χαλκιδική.

1. Γιά τό χωριό Πισσών (ὁ) ἤ Πινασών (ὁ) ἤ Πινσός ἤ Πινσσός τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, πού ταυτίζεται μέ τό σημερινό τοπωνύμιο Πισιόνα ἤ Πισώνα ἤ Π(ι)σιώνας ἤ Π(ι)σινιώτικα -Β.Δ. τοῦ χωριοῦ Βασιλικά, γίνεται μνεία γιά πρώτη φορά σέ ἔγγραφο τοῦ ἀρχείου τῆς ἱερᾶς μονῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὄρους, τοῦ ἔτους 897 μ.Χ. (βλ. Actes de Lavra, τ. Α', Paris 1970, No 1.17).
Πληρέστερη βιβλιογραφία γιά τό ἴδιο θέμα ὑπάρχει στό βιβλίο: Γεωργ. Ι. Θεοχαρίδου, «Κατεπανίκια τῆς Μακεδονίας», περ. Μακεδονικά (παράρτημα), ἀρ. 1, 1954, σ. 73. Ἐπίσης βλ. Ἀχιλ. Βαμβακούδη, «Βασιλικά. Ἱστορία - Λαογραφία», Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς, τεῦχ. 21 - 22 (1972), σ. 12 - 13. Ἰωακ. Ἀθ. Παπάγγελου, «Συμβολή στήν Ἱστορία καί Ἀρχαιολογία τῆς περιοχῆς τῆς Γαλατίστης», Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς, τεῦχ. 33 - 34 (1978), σ. 63 - 65, ὅπου σημειώνονται ἀρκετά στοιχεῖα γιά τήν Πισώνα τῶν Βυζαντινῶν χρόνων. Σχετικός καί ὁ χάρτης στή σ. 73 τοῦ ἴδιου ἄρθρου, ὁ ὁποῖος σχεδιάσθηκε μέ βάση στοιχεῖα πού δίνει ὁ «περιορισμός» τοῦ Λαυρεωτικοῦ κτήματος τοῦ «Πινσσῶνος» τοῦ 1321.

2. Ὅπως φαίνεται ἀπό τόν τρόπο δομῆς, ὁ πύργος ἴσως εἶναι χτίσμα τῆς βυζαντινῆς περιόδου.

3. Ἡ ἀποτύπωση τοῦ μνημείου ἔγινε τόν Σεπτέμβρη τοῦ 1978 γιά λογαριασμό τῆς 10ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων καί ἡ μελέτη ὁλοκληρώθηκε τόν Ἀπρίλη τοῦ 1980. Ἀπ' ὅ,τι γνωρίζουμε, τό μνημεῖο ἀναφέρεται γιά πρώτη φορά ἀπό τόν Ι.Α. Παπάγγελο, ἔ.ἀ., σ. 64 σημ. 5. Πρόσφατα ὁ Πύργος, τό λουτρό, ἡ δεξαμενή καί τό πηγάδι κηρύχθηκαν διατηρητέα (Υ. ἀ. ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Β1/Φ34/40570/1505/11-8-79, Φ.Ε.Κ. 894/Τ.Β'/8-10-1979)

σεις τῆς φύσης καί τίς ἀνθρώπινες ἐπεμβάσεις[4] (εἰκ. 3, 4). Ἡ κλίμακα τοῦ λουτροῦ δείχνει πώς ἐξυπηρετοῦσε περιορισμένο ἀριθμό ἀτόμων καί ὅπως συμβαίνει σέ ἀνάλογα παραδείγματα[5], ἔτσι καί δῶ, θά πρέπει νά ἐντάσσονταν σέ κάποια κατοικία, ἴχνη τῆς ὁποίας ἴσως ἐντοπιστοῦν μετά ἀπό κάποια μικρή ἀνασκαφή στό χῶρο γύρω ἀπό τό λουτρό. Σήμερα εἶναι φανερή ἡ ἀνάγκη γιά τή συντήρηση καί ἀποκατάστασή του ἀφοῦ, ἀπ' ὅσα γνωρίζουμε, εἶναι ἕνα ἀπό τά ἐλάχιστα παραδείγματα μικρῶν τούρκικων λουτρῶν πού σώζονται ἀκόμα στόν Ἑλλαδικό χῶρο[6] καί μαζί μέ τά ὑπόλοιπα γύρω χτίσματα θά συμβάλει στή μελέτη γιά τή σωστή γνώση καί κατανόηση τῆς ἱστορίας καί τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς περιοχῆς.

Ἀπό τούς τελευταίους σεισμούς στήν περιοχή τῆς Θεσσαλονίκης τό λουτρό δέν ἔχει ὑποστεῖ σοβαρές ζημιές. Μικρές ρωγμές διακρίνονται σέ ὅλους τούς ἐσωτερικούς τοίχους τοῦ κύριου λουτροῦ. Ἡ ἐγκατάλειψη καί ἡ ἔλλειψη ὅμως κάθε φροντίδας, μαζί μέ τήν ἐξασθένιση τῆς στατικῆς ἱκανότητας τοῦ φέροντα ὀργανισμοῦ ἐξαιτίας τῶν διαφόρων ἐπεμβάσεων, ἀπειλοῦν ἄμεσα τό μνημεῖο μέ μερική ἢ ὁλική κατάρρευση.

Περιγραφή τοῦ λουτροῦ

Τό λουτρό ἔχει ὀρθογώνιο σχῆμα μέ ἐξωτερικές διαστάσεις 4,00 × 6,20 μ. Ἀποτελεῖται ἀπό τρεῖς λειτουργικά χώρους: τό κύριο λουτρό (Α) πού καταλαμβάνει τό μισό βόρειο τμῆμα, τό χῶρο καζανιοῦ (Β) στή μέση, καί τήν ἑστία (Γ) στή νότια πλευρά (σχ. 2α).

Ἡ ἐξωτερική μορφή τοῦ λουτροῦ εἶναι ἀλλοιωμένη σημαντικά. Ἀποτέλεσμα τῶν κατά καιρούς ἐπεμβάσεων εἶναι: τά μεγάλα ἀνοίγματα στήν ἀνατολική καί δυτική πλευρά, ἡ μείωση τοῦ πάχους τῆς δυτικῆς τοιχοποιίας κατά 30 ἑκ. περίπου μετά τήν ἐκτεταμένη ἀφαίρεση οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ καί τέλος ἡ ἀλλοίωση τῆς μορφῆς τοῦ τοξωτοῦ στεγάστρου τῆς ἑστίας (εἰκ. 5, 6).

---

4. Τό λουτρό, σύμφωνα μέ μαρτυρίες τῶν χωρικῶν, εἶχε ἤδη σταματήσει νά λειτουργεῖ τά τελευταῖα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Τόσο ἀπό τό λουτρό ὅσο καί ἀπό τόν πύργο ἔγιναν κατά καιρούς σοβαρές ἐπεμβάσεις μέ τήν ἀφαίρεση οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ γιά νά χρησιμοποιηθεῖ σάν ὑλικό δεύτερης χρήσης σέ ἄλλα νεώτερα χτίσματα.

5. Πολλές φορές στίς τουρκικές κατοικίες ἐντάσσεται ὀργανικά καί ἕνα ἰδιωτικό λουτρό πού ἡ προσπέλασή του γίνεται διαμέσου ἑνός εὐρύχωρου προθάλαμου (βλ. G. Goodwin, A history of Ottoman architecture, London, 1971, σ. 439, εἰκ. 502).

6. Ἕνα μικρό τούρκικο λουτρό γιά οἰκογένεια ὑπάρχει στή Ρόδο (βλ. Hermes Balducci, Arcitettura Turca in Rodi, Hoepli, Milano, (1932), σ. 26, 28). Ἐπίσης ἕνα μικρό, πιθανότατα ἰδιωτικό λουτρό, σώζεται στή Fortezza τοῦ Ρεθύμνου (βλ. Ἰωάννας Στεριώτου, Οἱ Βενετικές ὀχυρώσεις τοῦ Ρεθύμνου (1540 - 1646). Συμβολή στήν Φρουριακή Ἀρχιτεκτονική τοῦ 16ου καί 17ου αἰώνα, (διατριβή γιά διδακτορία), Θεσσαλονίκη, 1979, τ. Α', σ. 537 - 538 καί τ. Β', σ. 268 - 269). Ἀπ' ὅ,τι προσωπικά γνωρίζω σώζονται δύο ἀκόμα μικρά λουτρά. Τό ἕνα στήν πάνω πόλη τῆς Θεσσαλονίκης, κοντά στά τείχη, στήν ὁδό Ἰσμήνης 38, πού χρησιμοποιεῖται γιά κατοικία, καί τό δεύτερο στήν πόλη τῆς Δράμας.

Μιά ὀδοντωτή ταινία περιέτρεχε καί διακοσμοῦσε τήν ἀνατολική καί δυτική τοιχοποιία, ὅπως μποροῦμε νά συμπεράνουμε ἀπό τά ἴχνη πού ἔχουν διασωθεῖ στήν ἀνατολική πλευρά στό ὕψος περίπου τῆς γενέσεως τοῦ τυμπάνου τοῦ θόλου τοῦ χώρου Α (σχ. 5).

Τό ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου στή βόρεια πλευρά, πλάτους 59 ἑκ. καταλήγει σέ ὀξυκόρυφο τόξο καί ἔχει ὕψος 167 ἑκ. (εἰκ. 7). Ἐξωτερικά μιά πατούρα πλάτους 11 ἑκ. καί βάθους 10 ἑκ. περιτρέχει τό ἄνοιγμα δεξιά καί ἀριστερά ἀλλά ἀπό τό σημεῖο γένεσης τοῦ ὀξυκόρυφου τόξου διαμορφώνεται κλιμακωτά γιά λόγους λειτουργικούς καί μορφολογικούς. Λειτουργικούς, γιατί μπορεῖ νά συγκεντρώνεται πιό εὔκολα ὁ ἀτμός πού βγαίνει ἀπό τό ἐσωτερικό τοῦ λουτροῦ καί νά φεύγει πρός τά πάνω διαμέσου ἑνός πήλινου κυκλικοῦ σωλήνα, πού ξεκινᾶ ἀπό τό κλειδί τοῦ κλιμακωτοῦ τόξου· μορφολογικούς, γιατί ἔτσι τονίζεται περισσότερο ἡ εἴσοδος τοῦ λουτροῦ. Τέλος, στή νότια πλευρά στό χῶρο τῆς ἑστίας καί χαμηλά ὑπάρχει τό ἄνοιγμα γιά τή συνεχή τροφοδότηση τῆς ἑστίας μέ ξύλα, σέ περίπτωση λειτουργίας, πού σήμερα ὅμως ἔχει ἀλλάξει μορφή (εἰκ. 8).

Ἐξωτερικά οἱ τρεῖς χῶροι τοῦ λουτροῦ ξεχωρίζουν μόνο στήν ἀνωδομή τους, δηλαδή στό διαφορετικό τρόπο κάλυψής τους (σχ. 5). Τό κύριο λουτρό καλύπτεται μέ ἡμισφαιρικό θόλο πού φέρει βυζαντινούς στρωτῆρες καί καλυπτῆρες, κατεστραμένους σήμερα κατά τό μεγαλύτερο μέρος τους, καί ἑδράζεται σέ ὀχταγωνικό τύμπανο πού ἐπιστέφεται περιμετρικά μέ ὀδοντωτή ταινία (εἰκ. 9). Ὁ χῶρος καζανιοῦ καλύπτεται μέ ὑπερυψωμένο ἡμισφαιρικό θόλο πού βρίσκεται σέ χαμηλότερο ὕψος ἀπό τό θόλο τοῦ κύριου λουτροῦ καί δέν φέρει καμιά ἐπικάλυψη (εἰκ. 10). Τέλος, ὁ χῶρος τῆς ἑστίας καλύπτεται μέ ἐλαφρά ὀξυκόρυφο τοξωτό στέγαστρο, ἀνοικτό πρός τά νότια, πού διακόπτεται στό μέσο ὥστε νά φεύγει ἐλεύθερα ὁ καπνός πρός τά πάνω (εἰκ. 8).

Ἐ σ ω τ ε ρ ι κ ά τό κύριο λουτρό (χῶρος Α) εἶναι τετράγωνο σέ κάτοψη, διαστάσεων 2,45 × 2,45 μ. καί ὕψος 3,87 μ. ἀπό τό ἀρχικό δάπεδο μέχρι τό κλειδί τοῦ θόλου (σχ. 2α, 3α, β).

Ἡ ἀρχική στάθμη δαπέδου διακρίνεται μέ σαφήνεια ἀπό τά ἴχνη τοῦ ἐπιχρίσματος ἐνῶ οἱ πλάκες δαπέδου ἔχουν ἀφαιρεθεῖ καί τό σύστημα τῶν ὑποκαύστων ἔχει καταστραφεῖ (εἰκ. 11, 12). Ἡ σημερινή ἀδιαμόρφωτη στάθμη βρίσκεται χαμηλότερα ἀπό τό ἀρχικό δάπεδο κατά 40 ἑκ. περίπου, ἐνῶ σέ ὁρισμένα σημεῖα τό βάθος φθάνει τό 1 μ., ὅπως συμβαίνει κοντά στό δυτικό τοῖχο.

Ὅπως σέ ὅλα τά τούρκικα λουτρά ἔτσι καί δῶ δέν λείπουν στίς τέσσερις γωνίες τά ἡμιχώνια σέ σχῆμα κογχυλιοῦ πού γεφυρώνουν τίς ὀρθές γωνίες τῆς κάτοψης σχηματίζοντας τό ὀχτάγωνο πάνω στό ὁποῖο θά πατήσει ὁ θόλος (σχ. 4, εἰκ. 13, 14). Ἁπλοί τριγωνικοί σταλακτίτες (ἢ σταγόνες) κοσμοῦν τίς γωνίες κάτω ἀπό τά ἡμιχώνια, ὅπως ἐπίσης καί τίς γω-

νίες τοῦ ὀχταγώνου ψηλότερα κάτω ἀπό τή στεφάνη τοῦ θόλου.

Ἀπό τό θόλο δέν λείπουν βέβαια οἱ ἑξαγωνικοί φεγγίτες φωτισμοῦ πού σέ δυό σειρές τοποθετοῦνται ἀκτινωτά γύρω ἀπό τόν κεντρικό ἑξαγωνικό φεγγίτη σχήματος ἀστεροειδοῦς (σχ. 4). Ἡ διαγώνιος κάθε ἑξαγώνου τῆς πρώτης σειρᾶς βρίσκεται στήν προέκταση τῆς διαγωνίου τοῦ κεντρικοῦ φεγγίτη, ἐνῶ τῆς δεύτερης σειρᾶς οἱ διαγώνιοι περνοῦν ἀπό τά μέσα τῶν πλευρῶν του.

Στόν ἄξονα τῆς ἀνατολικῆς καί δυτικῆς πλευρᾶς σώζονται ἀρκετά κατεστραμένες ἀπό μιά κόγχη ἡμιοχταγωνικῆς διατομῆς μέ ὀξυκόρυφη τοξωτή κατάληξη, πλάτους 58 ἑκ., βάθους 32 ἑκ., ὕψους 140 ἑκ., μέ μαρμάρινο κατώφλι πάχους 8 ἑκ., σέ ὕψος 45 ἑκ. ἀπό τό δάπεδο (σχ. 3α, εἰκ. 12, 14).

Γύρω ἀπό τό ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου στό βόρειο τοῖχο ἔχουμε μιά ὑποχώρηση τῆς τοιχοποιίας (πατούρα), ὅπως ἀκριβῶς γίνεται καί στήν ἐξωτερική πλευρά (εἰκ. 15). Ἐδῶ τό τόξο στό ὁποῖο καταλήγει δέν ἀντιγράφει ἀκριβῶς τό ὀξυκόρυφο ἐξωτερικό τόξο τοῦ ἀνοίγματος. Τό κατώφλι τῆς εἰσόδου εἶναι ἀπό λευκή μαρμαρόπλακα πάχους 10 ἑκ.

Ἡ κατασκευή στό κύριο λουτρό μαρτυρεῖ ἀκρίβεια στή χάραξη καί στήν ἐκτέλεση, συμμετρικές διατάξεις καί ἱκανότητες τοῦ τεχνίτη γιά διακοσμητικές λύσεις λιτές καί καλόγουστες πού θυμίζουν ὅλη τή μεγαλοπρέπεια τῶν δημόσιων λουτρῶν καί φανερώνουν τήν πρόθεση τοῦ ἰδιοκτήτη νά ἀποκτήσει λουτρό ἀντάξιο τῆς κατοικίας του.

Τό κύριο λουτρό ἐπικοινωνεῖ μέ τό χῶρο καζανιοῦ (ἐλλειψοειδοῦς διατομῆς) μέ ἕνα ἄνοιγμα πλάτους 43 ἑκ. καί ὕψους 61 ἑκ. (σχ. 2α, 3α,β καί εἰκ. 16). Βρίσκεται σέ ὕψος 124 ἑκ. ἀπό τό δάπεδο καί περιμετρικά ἀπό τό ἄνοιγμα διαμορφώνεται πατούρα πλάτους 11 ἑκ. καί βάθους 7 ἑκ. Τό κατώφλι τοῦ ἀνοίγματος διαμορφώνεται μέ μονοκόματη πράσινη πέτρα, μέ κλίση 8% ἀπό τό χῶρο Β (ψηλότερο σημεῖο) πρός τό χῶρο Α (σχ. 3α).

Ὑλικά καί τρόποι δομῆς

Τό λουτρό ἔχει χτισθεῖ μέ πέτρα καί πλίνθους (εἰκ. 17, 18). Κυριαρχεῖ ἡ κροκαλόπετρα ἐνῶ μερικά ἀγκωνάρια εἶναι ἀπό πωρόλιθο. Ἀνάμεσα στίς στρώσεις ἀπό κροκαλόπετρα ὑπάρχουν πλίνθοι τοποθετημένες ὁριζόντια χωρίς κανένα νόμο. Σέ ὁρισμένες περιπτώσεις γίνεται φανερή ἡ χρησιμοποίηση περισσότερο τῆς πλίνθου, ὅπως σέ ὅλες τίς κατά μῆκος τοιχοποιίες χαμηλά (ἀνατολική καί δυτική), καθώς καί στή νότια πλευρά στή διαμόρφωση τοῦ τοξωτοῦ στεγάστρου τῆς ἑστίας ὅπου ἡ πλίνθος εἶναι τό ἀποκλειστικό οἰκοδομικό ὑλικό (εἰκ. 8). Ἐπίσης ἡ πλίνθος χρησιμοποιεῖται στή διαμόρφωση τοῦ ἀνοίγματος τῆς εἰσόδου στή βόρεια πλευρά (εἰκ. 19), καθώς καί στήν κατασκευή τῶν θόλων μέ τό ἐκφορικό σύστημα.

Διπλή ξυλοδεσιά (ὀρθογωνικῆς διατομῆς διαστάσεων 10 × 12 ἑκ.) περιτρέχει ὅλους τούς τοίχους ἐνισχύοντάς τους στατικά. Βρίσκεται στό μέσον περίπου τοῦ ὕψους τοῦ λουτροῦ τό ἕνα ξύλο σέ ἐπαφή μέ τήν ἐξωτερική παρειά τῶν τοίχων καί τό ἄλλο σέ ἀπόσταση 50 ἑκ. ἀπό αὐτή, ἐνῶ μεταξύ τους δένονται μέ ἄλλα ἐγκάρσια κομμάτια (κλάπες) κάθε 75 ἑκ. Ἐπίσης ἀπό μιά ξυλοδεσιά ὑπάρχει κατά μῆκος τῶν διαχωριστικῶν τοίχων μεταξύ τῶν χώρων Α-Β καί Β-Γ ἐνῶ δυό ἄλλες ξεκινοῦν ἀπό τίς δυό κεραῖες τῆς ἑστίας καί συναντοῦν κάθετα τίς προηγούμενες.

Σάν συνδετικό κονίαμα ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἀσβεστοκονίαμα ἐνισχυμένο μέ κεραμάλευρο καί ἀρχικά οἱ τοῖχοι ἦτανε ἐπιχρισμένοι μέ ἕνα λεπτό προστατευτικό ἀσβεστοκονίαμα, ὅπως μποροῦμε νά συμπεράνουμε ἀπό τά ἐλάχιστα ἴχνη πού διασώθηκαν στή βόρεια καί ἀνατολική πλευρά (εἰκ. 20). Παρατηροῦμε ἀκόμα τή χρήση ἀσβεστοκονιάματος στό τύμπανο τοῦ θόλου τοῦ χώρου Α ὑπό τύπο ἁρμολογήματος (εἰκ. 9).

Σ τ ό ἐ σ ω τ ε ρ ι κ ό τοῦ κύριου λουτροῦ, ἀπό τήν πτώση τοῦ ἐπιχρίσματος σέ πολλά σημεῖα καί περισσότερο στήν ἀνωδομή, φάνηκε πώς ἡ κροκαλόπετρα ἔχει χρησιμοποιηθεῖ σάν βασικό ὑλικό δομῆς ἐνῶ ἔγινε εὐρεία χρήση τῆς πλίνθου στή διαμόρφωση τῶν τόξων τῶν ἀνοιγμάτων καθώς καί στό θόλο (σχ. 3α,β καί εἰκ. 21).

Μέ τήν καταστροφή τοῦ δαπέδου φανερώθηκε ἡ συνέχιση τῶν τοίχων κάτω ἀπό τήν ἀρχική στάθμη γιά ἄλλα 24 ἑκ. μέχρι τήν ἀρχή τῶν θεμελίων, μέ τό ἴδιο πάχος τοίχου[7], ἐνῶ στά θεμέλια τό πάχος αὐξάνει κατά 14 ἑκ. (σχ. 3α,β).

Ὅλοι οἱ τοῖχοι καί ὁ θόλος εἶναι ἐπιχρισμένοι μέ ὑδραυλικό κουρασάνι γιά νά ἀντέχουν στήν ὑψηλή θερμοκρασία καί ὑγρασία πού ἀναπτύσσεται κατά τή διάρκεια τῆς λειτουργίας του. Μέχρι ὕψους 1 μ. περίπου ἀπό τό δάπεδο, τό ἐπίχρισμα εἶναι περισσότερο ἐνισχυμένο μέ κουρασάνι καί ἔχει χρῶμα σάπιου μήλου, ἐνῶ ψηλότερα καί στό θόλο χρῶμα λευκό πού μέ τό χρόνο ἀλλοιώθηκε σημαντικά (εἰκ. 11). Ὁ χῶρος καζανιοῦ εἶναι ἐπιχρισμένος ἐσωτερικά καί κλειστός πρός τό χῶρο Γ, πού χρησίμευε γιά τήν προστασία τῆς ἑστίας.

Ἡ λ ε ι τ ο υ ρ γ ί α τ ο ῦ λ ο υ τ ρ ο ῦ[8]

Στό χῶρο Β βρίσκεται τό καζάνι νεροῦ, μορφῆς ἀντεστραμένης καμπάνας, πού θερμαίνεται ἀπό τήν ὑποκείμενη ἑστία πού τροφοδοτεῖται ἐξω-

7. Ὁ ἀνατολικός καί δυτικός τοῖχος 78 ἑκ., ὁ βόρειος 72 ἑκ.

8. Βασική βιβλιογραφία γιά τά τουρκικά λουτρά (χαμάμ) παραμένουν τά βιβλία τῶν: Heinrich Glück, D i e B ä d e r K o n s t a n t i n o p e l s, Wien, 1921. Karl Klinghardt, T ü r k i s c h e B ä d e r, Stuttgart, 1927, καί Kemal Ahmet Aru, T ü r k H a m a m l a r i E t ü d ü (= Μελέτη τῶν τούρκικων χαμάμ), Istanbul, 1949. Ἐπίσης γιά τό θέμα χαμάμ βλέπε στήν E n c y c l o p é d i e d e l' I s l a m, τόμ. II, σ. 142 - 149.

τερικά ἀπό τό χῶρο Γ. Σήμερα μέ τήν ἀφαίρεση τοῦ καζανιοῦ γκρέμισε ὁ νότιος τοῖχος διαχωρισμοῦ τοῦ χώρου Β ἀπό τό χῶρο Γ καί ἀποκαλύφθηκε ἡ βάση ἑδράσεως τοῦ καζανιοῦ, πού τήν σχηματίζουν τέσσερις μονολιθικές λαξευμένες πέτρες διατεταγμένες σέ σχῆμα κύκλου ἀνοικτοῦ πρός τά νότια καί ἠπού στά σημεῖα τῶν ἁρμῶν τους σχηματίζονται τρεῖς ὀρθογωνικές ἐπιμήκεις ὀπές, ἀπ' ὅπου θά περάσει ὁ ζεστός καπνός γιά νά κυκλοφορήσει στά ὑπόκαυστα τοῦ χώρου Α (εἰκ. 22). Γιά τήν ἀπομάκρυνση τοῦ ἀτμοῦ στό κλειδί τοῦ θόλου ἀνοίγεται μικρή κυκλική ὀπή.

Ψηλότερα ἀπό τό καζάνι καταλήγουν τρεῖς πήλινοι σωλῆνες κυκλικῆς διατομῆς καί διαμέτρου 10 ἑκ. (σχ. 2α, 3α καί εἰκ. 23). Ὁ πρῶτος τοποθετημένος χαμηλά καί στόν ἄξονα τοῦ λουτροῦ χρησιμεύει γιά τήν κυκλοφορία τοῦ ζεστοῦ νεροῦ ἀπό τό καζάνι στό νιπτήρα, πού βρίσκεται στό κύριο λουτρό, ἐνῶ ἀνατολικά καί λίγο ψηλότερα εἶναι οἱ σωλῆνες τροφοδότησης καί ὑπερχείλισης. Ὁ σωλήνας τροφοδότησης τοῦ καζανιοῦ μέ νερό ξεκινᾶ ἀπό τό χῶρο Β (χαμηλότερο σημεῖο) γιά νά καταλήξει μέ κλίση 8,5% σ' ἕνα μικρό χῶρο ἐλλειψοειδοῦς διατομῆς καί ἐπιχρισμένο πού βρίσκεται μέσα στό πάχος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καί σέ ἀπόσταση 30 ἑκ. ἀπό τήν ἐξωτερική του πλευρά. Σ' αὐτό τό χῶρο συγκεντρωνόταν τό νερό πού ἀντλοῦσαν ἀπό τό παρακείμενο πηγάδι (εἰκ. 24). Τέλος, ὁ σωλήνας ὑπερχείλισης τοῦ νεροῦ ξεκινᾶ ἀπό τό χῶρο Β (ψηλότερο σημεῖο) καί μέ κλίση 10% καταλήγει στήν ἐξωτερική πλευρά τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου.

Στόν ἄξονα τοῦ χώρου καζανιοῦ ὑπάρχει τό ἄνοιγμα ἐπικοινωνίας μέ τό κύριο λουτρό πού χρησίμευε γιά τήν κυκλοφορία τοῦ ἀτμοῦ καί κατά δεύτερο λόγο γιά τήν ἐπίσκεψη τοῦ χώρου Β σέ περίπτωση καθαρισμοῦ τοῦ καζανιοῦ.

Ἡ καταστροφή τοῦ δαπέδου καί τῶν ὑποκαύστων στό κύριο λουτρό μᾶς ἀποκάλυψε τόν τρόπο λειτουργίας τους. Τό θεμέλιο τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου διακόπτεται μέ δύο ἀνοίγματα πλάτους 50 ἑκ. καί 35 ἑκ. κάτω ἀπό τό ἀρχικό δάπεδο, γιά τήν κυκλοφορία τοῦ καπνοῦ (σχ. 3β, εἰκ. 25). Ἀφοῦ ὁ καπνός κυκλοφορήσει στά ὑπόκαυστα καί θερμάνει τίς πλάκες δαπέδου θά φύγει ἀπό τούς καπναγωγούς πού σήμερα εἶναι ἐμφανεῖς μέ τήν πτώση τῶν ἐπιχρισμάτων καί τῶν πλακῶν μέ τίς ὁποῖες ἔκλειναν[9] (σχ. 3α, εἰκ. 26, 27).

9. Στήν ἀνατολική καί δυτική πλευρά παρατηροῦμε ἀπό δυό καπναγωγούς ὀρθογωνικῆς διατομῆς (διαστάσεων 30 × 25 ἑκ. καί 30 × 20 ἑκ. στόν ἀνατολικό καί 30 × 22 ἑκ. στό δυτικό τοῖχο) πού ξεκινοῦν χαμηλά ἀπό τά θεμέλια καί φθάνουν μέχρι ὕψος 1,40 μ. ἀπό τό δάπεδο γιά νά συνεχίσουν ψηλότερα μέ πήλινους κυκλικούς σωλῆνες διαμέτρου 10 ἑκ. πού καταλήγουν στή στέγη. Ἡ ἀποκαλυμένη σήμερα στό βόρειο τοῖχο ὀρθογωνική ἐσοχή διαστάσεων 22 × 114 ἑκ. ἀρχίζει 14 ἑκ. πάνω ἀπό τό δάπεδο καί ἐπιστέφεται μέ ἡμικυκλικό τόξο (εἰκ. 28). Ὅπως φαίνεται καί ἀπό τίς δυό διακοπές στά θεμέλια, μέσα στήν ἐσοχή πρέπει νά κυκλοφοροῦσε ὁ καπνός τῶν ὑποκαύστων πρίν φύγει πρός τή στέγη διαμέσου τοῦ πήλινου κυκλικοῦ καπναγωγοῦ διαμέτρου 10 ἑκ. πού ξεκινᾶ ἀπό τό κλειδί τοῦ τόξου (186 ἑκ. ἀπό τό δάπεδο) καί φθάνει μέχρι τή στέγη.

Ἀπό τά ἴχνη τῆς στάθμης τοῦ ἀρχικοῦ δαπέδου, πού φαίνονται καθαρά μέ τή διακοπή τοῦ ἐπιχρίσματος σέ ὅλους τούς τοίχους τοῦ χώρου Α, διαπιστώνουμε τήν κλίση πού παρουσιάζει τό δάπεδο ἀπό τή νότια πλευρά πρός τή βόρεια (3,7%) καί ἀπό τήν ἀνατολική πρός τή δυτική (2,5%), μέ σκοπό τή συγκέντρωση τῶν νερῶν στή Β.Δ. γωνία κοντά στό κατώφλι εἰσόδου καί τήν ἀπομάκρυνσή τους ἔξω ἀπό τό λουτρό μέ ἕνα μικρό σωλήνα (εἰκ. 15).

Οἱ ἡμιοχταγωνικές κόγχες στό δυτικό καί ἀνατολικό τοῖχο χρησίμευαν γιά τήν ξεκούραση τῶν λουομένων, ἐνῶ στό νότιο τοῖχο καί κάτω ἀπό τό σωλήνα ζεστοῦ νεροῦ ὑπῆρχε ἕνας πέτρινος νιπτήρας πού σήμερα δέν ὑπάρχει πιά.

Ἀπό τούς σιδερένιους μεντεσέδες, πού ἔχουν διασωθεῖ μέχρι σήμερα, συμπεραίνουμε ὅτι τόσο ἡ πόρτα εἰσόδου ὅσο καί τό ἄνοιγμα γιά τήν κυκλοφορία τοῦ ἀτμοῦ εἶχαν θυρόφυλλα, πού ἀπομόνωναν τό λουτρό ἀπό τόν ἔξω χῶρο καί τό χῶρο Α ἀπό τό χῶρο Β ἀντίστοιχα, ρυθμίζοντας πάντα τόν ἀτμό καί τή θερμοκρασία πού ἐπικρατοῦσε μέσα στό λουτρό.

Γραφική ἀποκατάσταση

Ἡ γραφική ἀποκατάσταση τῆς κάτοψης δέν παρουσιάζει προβλήματα ἀφοῦ σώζονται ὅλα σχεδόν τά στοιχεῖα ἀπό τήν ἀρχική μορφή τοῦ λουτροῦ (σχ. 2β). Ὁπωσδήποτε μιά μικρή ἀνασκαφή τοῦ περιβάλλοντα χώρου θά μᾶς πληροφοροῦσε γιά τή σύνδεσή του μέ τά ἄλλα χτίσματα τῆς περιοχῆς.

Ἡ ἐκτεταμένη ἀφαίρεση οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ ἀπό τό δυτικό καί νότιο τοῖχο δέν μᾶς ἐμποδίζει νά ὁρίσουμε μέ ἀκρίβεια τά ἐξωτερικά τους ὅρια[10], διαπιστώνοντας ἔτσι μιά αὐτοτέλεια στόν τρόπο δομῆς. Γιά τόν τρόπο στέγασης τοῦ χώρου τῆς ἑστίας καί τοῦ μεγέθους τοῦ ἀνοίγματος τροφοδότησης δέν διασώζεται κανένα στοιχεῖο πού θά βοηθοῦσε στήν ἀποκατάστασή τους.

Στήν ἀνατολική πλευρά, στό σημεῖο συγκέντρωσης τοῦ νεροῦ δέν διασώζεται κανένα στοιχεῖο πού θά μᾶς πληροφοροῦσε γιά τόν τρόπο μεταφορᾶς καί κατάληξης τοῦ σωλήνα νεροῦ πού ξεκινοῦσε ἀπό τό παρακείμενο στό πηγάδι πρόσκτισμα.

Τέλος, ἡ συνέχιση καθ' ὕψος τῆς τοιχοποιίας καί τά ἴχνη ἀπό τίς δοκοθῆκες στή βόρεια πλευρά (εἰκ. 20), φανερώνουν τή σύνδεση μέ κάποιο

10. Ἕνας διερευνητικός καθαρισμός τῆς βάσης τῆς δυτικῆς τοιχοποιίας καί σέ βάθος 25 - 30 ἑκ. κάτω ἀπό τή σημερινή στάθμη ἐδάφους, πού στό σημεῖο αὐτό ἐμφανίζεται ἐλαφρά ὑπερυψωμένο ἀπό τίς ἐπιχωματώσεις καί ἀπό τά ὑλικά δομῆς μέ τήν πτώση τοῦ τοίχου, ἀποκάλυψε τά ὅρια τοῦ τοίχου καί ἔγινε δυνατή ἡ μέτρηση τοῦ πάχους του (εἰκ. 29). Ἕνας ἄλλος μικρός καθαρισμός στή Ν.Α. γωνία τοῦ λουτροῦ καί σέ βάθος 30 - 40 ἑκ. ἀποκάλυψε τόν τρόπο διαμόρφωσης σέ σχήμα Π τοῦ χώρου τῆς ἑστίας (εἰκ. 30).

ἄλλο χτίσμα (ἴσως μέ κάποιον προθάλαμο), γιά τή μορφή καί τό μέγεθος τοῦ ὁποίου δέν σώζεται κανένα στοιχεῖο.

Ἀπρίλης 1980

Μετά τήν παράδοση τοῦ χειρογράφου, τό καλοκαίρι τοῦ 1980 ἐντόπισα ἀκόμα ἕνα μικρό τουρκικό λουτρό. Βρίσκεται στό Ἡράκλειο τῆς Κρήτης, στά δεξιά καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τήν ἀρχή τῆς ὁδοῦ 25η Αὐγούστου ὀπέναντι ἀπό τίς θαλάσσιες ἐνετικές ὀχυρώσεις. Θεωρῶ σκόπιμο νά παραθέσω φωτογραφία του (εἰκ. 31) καθώς καί μιά φωτογραφία τοῦ λουτροῦ πού βρίσκεται στήν πάνω πόλη τῆς Θεσσαλονίκης (εἰκ. 32) καί πού ἀναφέρθηκε στήν ὑποσημείωση 6.

Εἰκ. 1. Γενική ἄποψη τῆς περιοχῆς Πισιόνα Βασιλικῶν.

Εἰκ. 2. Τά γύρω ἀπό τό λουτρό χτίσματα.

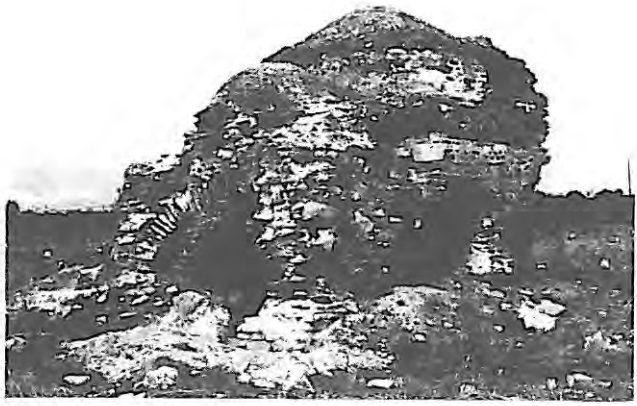

Εἰκ. 3. Ν.Α. ἄποψη τοῦ λουτροῦ.

Εἰκ. 4. Β.Α. ἄποψη τοῦ λουτροῦ.

Εἰκ. 5. Β.Α. ἄποψη τοῦ λουτροῦ.

Εἰκ. 6. Ν.Δ. ἄποψη τοῦ λουτροῦ μέ ἐμφανῆ τά ἴχνη τῶν ἐπεμβάσεων.

Εἰκ. 8 Νότια ὄψη τοῦ λουτροῦ μέ τό ἄνοιγμα τροφοδοσίας τῆς ἑστίας.

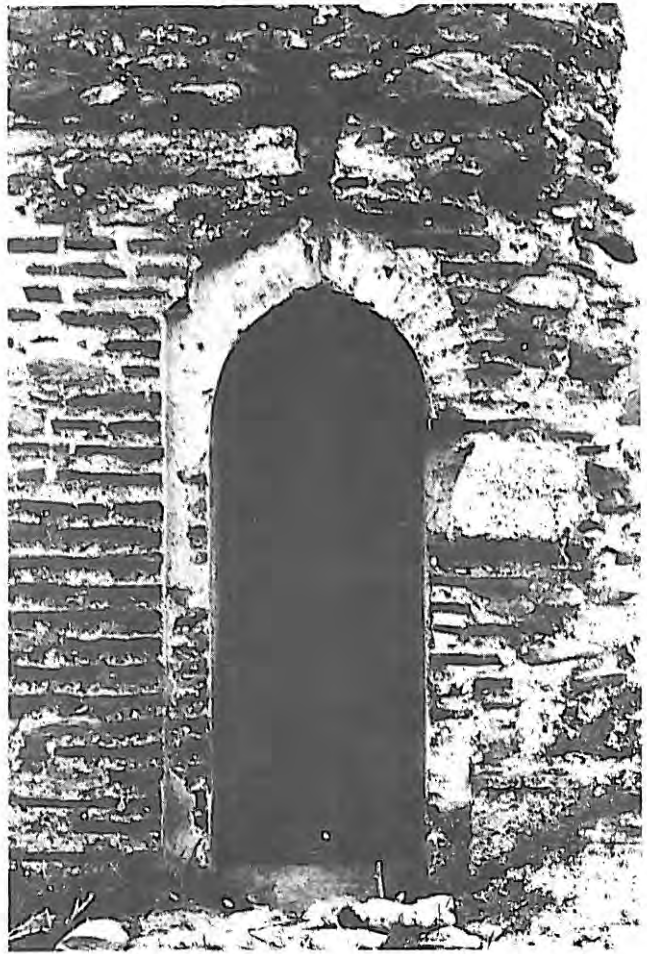

Εἰκ. 7. Λεπτομέρεια τῆς εἰσόδου στή βόρεια πλευρά.

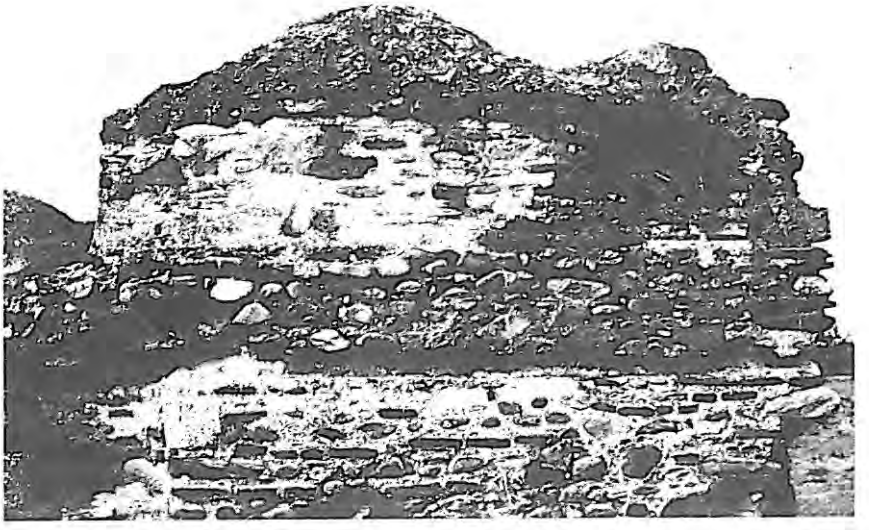

Εἰκ. 9. Τό τύμπανο καί ὁ θόλος κάλυψης τοῦ κύριου λουτροῦ.

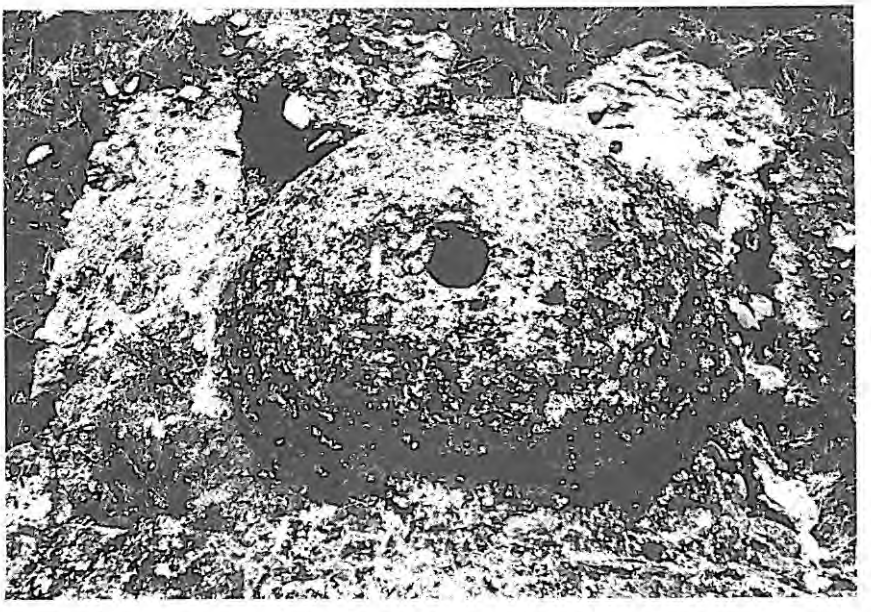

Εἰκ. 10. Ὁ ἡμισφαιρικός θόλος τοῦ χώρου Β.

Εἰκ. 11, 12. Ἄποψη ἀπό τόν ἐσωτερικό χῶρο τοῦ κύριου λουτροῦ.

Εἰκ. 13. Λεπτομέρεια ἀπό τή διακόσμηση τοῦ κύριου λουτροῦ.

Εἰκ. 14. Ἡ κόγχη στήν ἀνατολική πλευρά τοῦ κύριου λουτροῦ καί τά ἡμιχώνια πού γεφυρώνουν τίς γωνίες.

Εἰκ. 15. Ἡ πόρτα εἰσόδου στό κύριο λουτρό.

Εἰκ. 16. Τό ἄνοιγμα ἐπικοινωνίας τοῦ κύριου λουτροῦ μέ τό χῶρο καζανιοῦ.

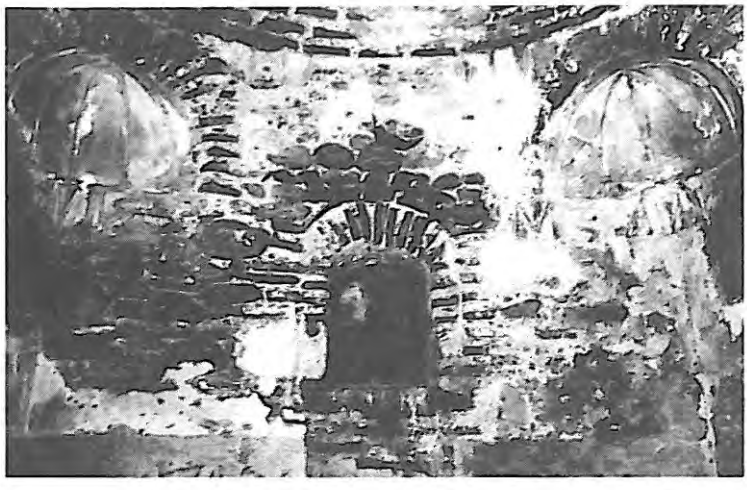

Εἰκ. 17, 18. Ἀνατολική καί δυτική ὄψη τοῦ λουτροῦ.

Εἰκ. 19. Βόρεια ὄψη τοῦ λουτροῦ.

Εἰκ. 20. Λεπτομέρεια ἀπό τή βόρεια τοιχοποιία μέ ἐμφανῆ τά ἴχνη ἐπιχρίσματος καί τίς θέσεις ἀπό τίς δοκοθῆκες.

Εἰκ. 21. Λεπτομέρεια ἀπό τήν ἀνωδομή τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ χώρου Α.

Εἰκ. 22. Ὁ χῶρος καζανιοῦ μέ τήν ἑστία καί τίς ὀπές κυκλοφορίας τοῦ καπνοῦ.

Εἰκ. 23. Οἱ σωλῆνες: κυκλοφορίας τοῦ νεροῦ (1), τροφοδότησης (2) καί ὑπερχείλισης (3).

Εἰκ. 25. Ἡ διακοπή τοῦ θεμελίου μέ τά ἀνοίγματα ἐξόδου τοῦ καπνοῦ.

Εἰκ. 24. Τό σημεῖο συγκέντρωσης τοῦ νεροῦ στήν ἀνατολική πλευρά.

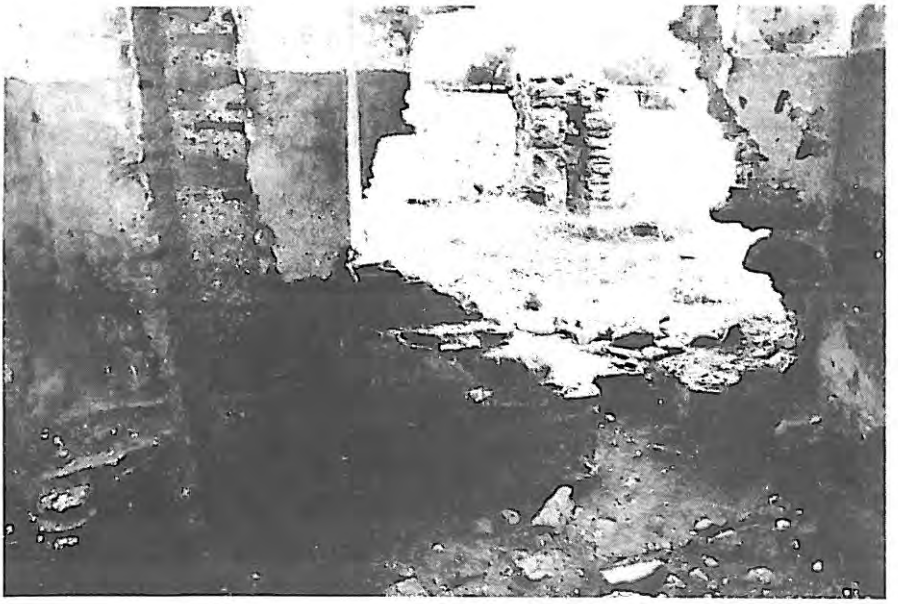

Εἰκ. 26, 27. Οἱ δυό καπναγωγοί στήν ἀνατολική καί δυτική πλευρά τοῦ κύριου λουτροῦ.

Εἰκ. 28 Ἡ ὀρθογωνική ἐσοχή στή βόρεια πλευρά τοῦ κύριου λουτροῦ.

Εἰκ. 29. Ἀποκάλυψη τῆς βάσης τοῦ δυτικοῦ τοίχου (Ν.Δ. γωνία).

Εἰκ. 30. Καθαρισμός καί ἀποκάλυψη τῆς ἀνατολικῆς κεραίας τοῦ χώρου τῆς ἑστίας.

Εἰκ. 31. Μικρό τουρκικό λουτρό στό Ἡράκλειο Κρήτης.

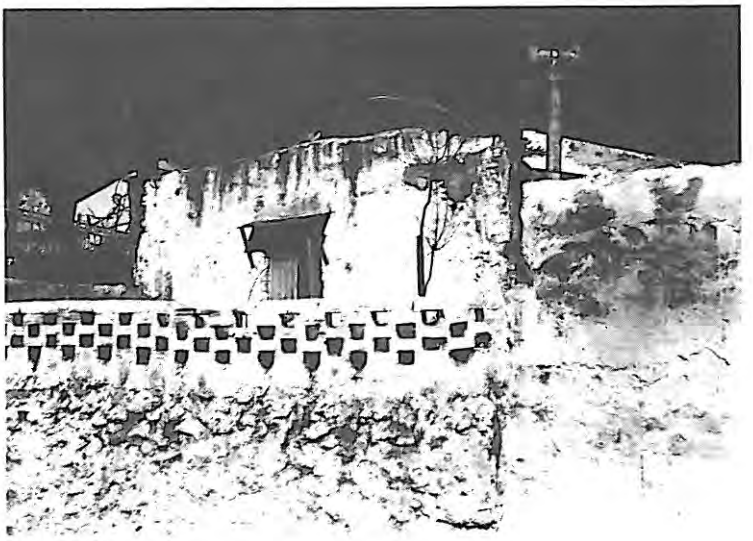

Εἰκ. 32. Μικρό τουρκικό λουτρό στήν πάνω πόλη Θεσσαλονίκης.

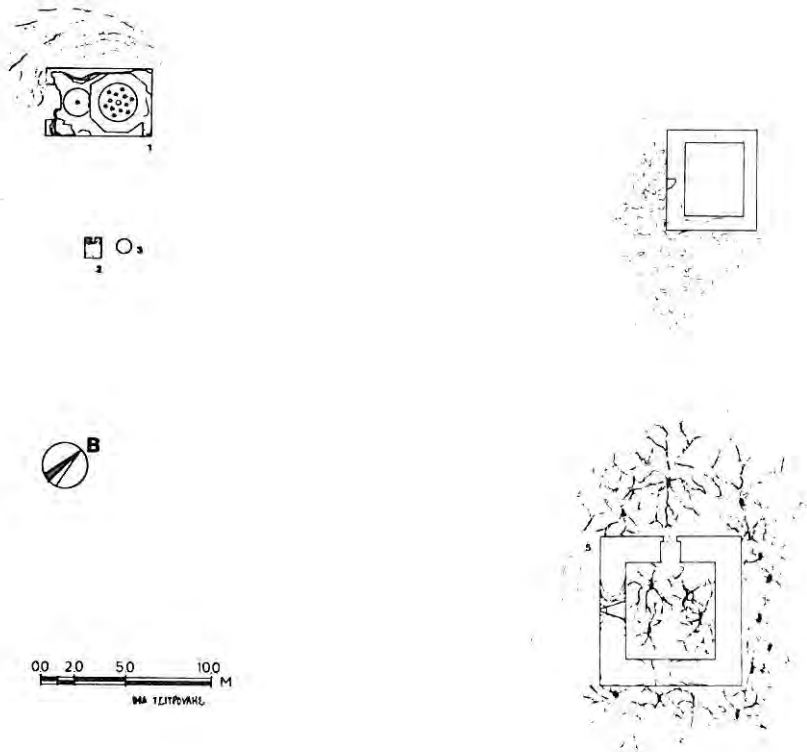

1 λουτρό
2 ὑπόλειμμα προσκτίσματος
3 πηγάδι
4 δεξαμενή
5 πύργος

σχ. 1 Τοπογραφικό διάγραμμα.

ΤΟΥΡΚΙΚΟ ΛΟΥΤΡΟ ΣΤΗΝ ΠΙΣΙΟΝΑ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ

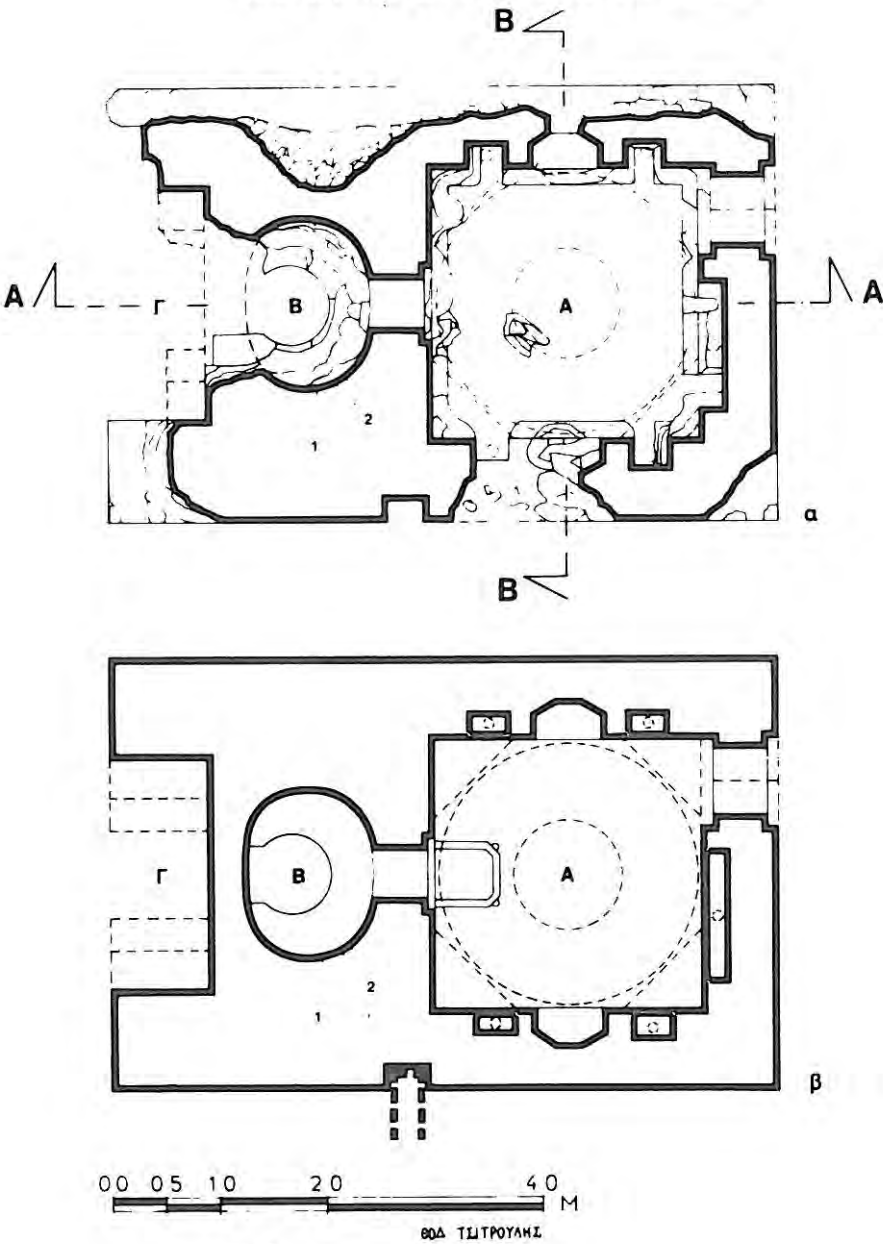

σχ. 2

α. Ὑπάρχουσα κάτοψη, β. Ἀποκατάσταση τῆς κάτοψης.
Α: κύριο λουτρό, Β: χῶρος καζανιοῦ, Γ: ἑστία.
1: ὑπερχείλιση, 2: τροφοδότηση.

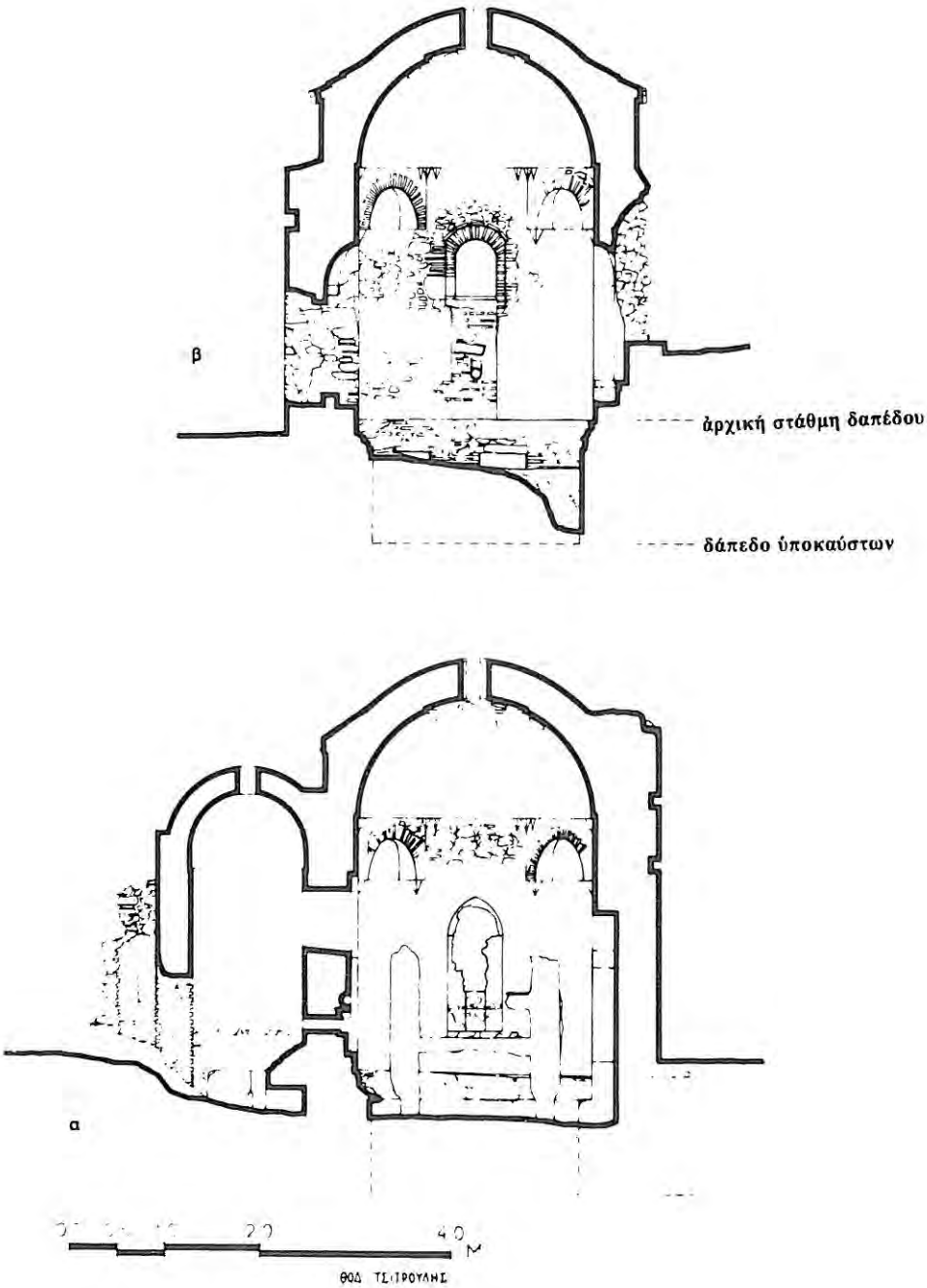

σχ. 3. α. Κατά μῆκος τομή (Α - Α), β. Ἐγκάρσια τομή (Β - Β).

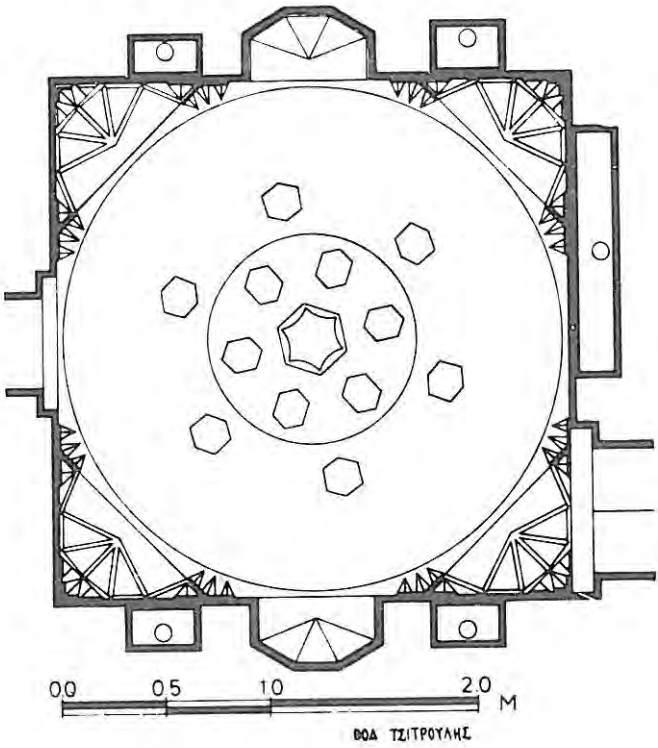

σχ. 4. Ἄνοψη θόλου κύριου λουτροῦ.

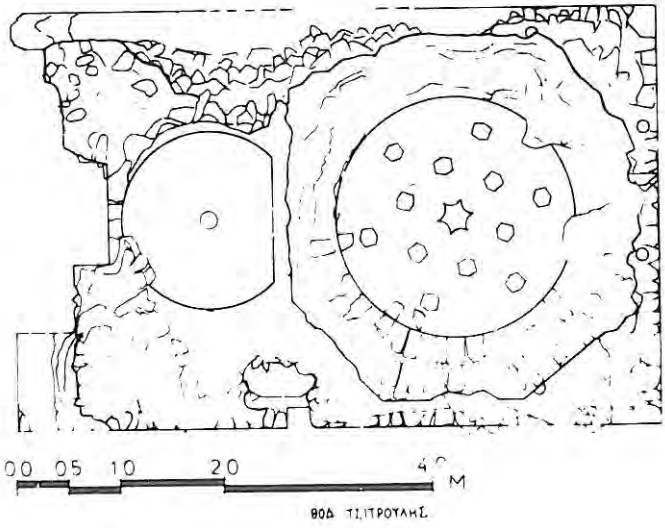

σχ. 5. Κάτοψη στέγης.

ΛΗΔΑΣ ΤΟΣΚΑ - ΖΑΧΑΡΩΦ

ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΑΓ. ΙΩΑΝΝΗ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΣΤΟΝ ΠΟΛΥΓΥΡΟ

Ἡ εἰκόνα τοῦ ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου μέ τήν παράσταση τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου στήν πάνω ἀριστερή γωνία (πίν. 1) βρίσκεται σέ αἴθουσα τοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Νικολάου στόν Πολύγυρο. Ἀπό πληροφορίες πού μοῦ ἔδωσε ὁ κ. Ἰωακείμ Παπάγγελος—πού τήν ἐπισήμανε καί τήν κατέγραψε στά 1976[1]—ἡ εἰκόνα αὐτή, μαζί μέ ἄλλα κειμήλια, μεταφέρθηκε πιθανόν στόν Πολύγυρο ἀπό τό Μάλτεπε τῆς Κασσάνδρας, γύρω στό 1945 μέ ἐντολή τοῦ τότε Μητροπολίτη Κασσανδρείας Εἰρηναίου. Πρόκειται δηλαδή, κατά πάσα πιθανότητα, γιά ἔργο πού τό ἔφεραν μαζί τους πρόσφυγες πού ἦλθαν ἀπό τό Μάλτεπε τῆς Μ. Ἀσίας. Τή σκέψη αὐτή ἐνισχύει καί ἡ παρουσία στήν εἰκόνα τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου, μικρασιάτη στήν καταγωγή καί κτήτορα τῆς Μονῆς τῆς Πάτμου[2].

Τό παλιό Μάλτεπε βρίσκεται ἀπέναντι ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, στήν περιοχή Χαλκηδόνας κοντά στή Βιθυνία, ἀπ' ὅπου καταγόταν ὁ ὅσιος Χριστόδουλος—γεννήθηκε σέ μιά κωμόπολη κοντά στή Νίκαια. Ὁ ὅσιος, προτοῦ ἐγκατασταθεῖ στήν Πάτμο καί ἱδρύσει ἐκεῖ τό μοναστήρι πρός τιμή τοῦ Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου, εἶχε δράσει στή Μ. Ἀσία εἴτε ὡς ἁπλός ἀσκητής, ὅπως στή Μονή Ὀλύμπου τῆς Βιθυνίας, εἴτε ὡς ἡγούμενος, ὅπως στή Μονή τοῦ Στύλου στό ὄρος Λάτρος[3]. Ἀπ' ὅλα αὐτά βγαίνει τό συμπέρασμα ὅτι ὁ ὅσιος Χριστόδουλος συνδέεται στενά μέ περιοχές τῆς Μ. Ἀσίας. Ὡστόσο ἡ παρουσία τοῦ Ὁσίου στήν εἰκόνα μας μέ τήν ἐπιγραφή «Πατήρ ἡμῶν καί κτήτωρ τῆς Μονῆς Πάτμου» δηλώνει ὅτι ἡ εἰκόνα ἔχει μιά σχέση πιό ἄμεση μέ τό νησί καί τό μοναστήρι τῆς Πάτμου. Ἐξετάζοντας τό ἴδιο τό ἔργο θά προσπαθήσουμε νά διευκρινίσουμε τό πρόβλημα τῆς καταγωγῆς του.

---

1. Ἡ καταγραφή ἔγινε μέ ἐντολή τοῦ τότε προϊσταμένου τῆς Ἐφορείας Βυζ. Ἀρχαιοτήτων κ. Εὐθ. Τσιγαρίδα (ΑΔ 32 (1977), Χρονικά: ὑπό ἐκτύπωση), τόν ὁποῖο εὐχαριστῶ γιά τήν ἄδεια δημοσιεύσεως τῆς εἰκόνας. Ἡ φωτογράφιση ἔγινε ἀπό τόν κ. Ἰ. Παπάγγελο.

2. Γιά τόν ὅσιο Χριστόδουλο βλ. Ἄννα Μαραβᾶ - Χατζηνικολάου, Πάτμος, Ἀθήνα 1957, σ. 23 - 25, Α. Ὀρλάνδος, Ἡ ἀρχιτεκτονική καί αἱ βυζαντιναί τοιχογραφίαι τῆς Μονῆς τοῦ Θεολόγου Πάτμου, Ἀθῆναι 1970, σ. 21 - 28, ὅπου ἀναφέρονται οἱ πηγές καί ἡ παλιότερη βιβλιογραφία.

3. Ἡ περιοχή Λάτρος ἤ Λάτμος βρίσκεται στή ΝΔ Μικρά Ἀσία, Α τῆς Μιλήτου. Γιά τό Λάτρος βλ. Π. Βοκοτόπουλος, Λάτρος, ΕΕΒΣ ΛΕ' (1966 - 67), σ. 69 - 106. Πληροφοριακά, χωρίς νά μποροῦμε νά κάνουμε καμιά σύνδεση μέ τήν εἰκόνα μας, ἀναφέρουμε τήν ὕπαρξη ἑνός μοναστηριοῦ στήν περιοχή τοῦ Λάτρου πού τιμόταν στό ὄνομα τοῦ Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου (Βατίν) καί ἔγινε κάποια στιγμή ἰδιοκτησία τῆς Πάτμου (βλ. R. Janin, Les églises et les monastères des grands centres byzantins, Paris 1975, σ. 228 - 229).

Ἡ εἰκόνα χωρίς τό πρόσθετο νεωτερικό πλαίσιο, πού ἀφαιρέθηκε μέ τίς ἐργασίες συντηρήσεως[4], ἔχει διαστάσεις 101 × 81 × 2,3 ἑκ. Ἀποτελεῖται ἀπό ἑνιαῖο κομμάτι ξύλου, ἐλαφρά κυρτό, στά πλάγια τοῦ ὁποίου ἔχουν προστεθεῖ δύο στενά κομμάτια—πλάτους ± 5,5 ἑκ. καί πρός τά κάτω ± 3 ἑκ.—πού συγκρατοῦνται μέ μιά τρέσα καρφωμένη στό ἄνω τμῆμα τῆς πίσω ὄψης. Ἡ σύνθεση εἶναι ζωγραφισμένη πάνω σέ ὕφασμα, τό ὁποῖο καλύπτει τό πάχος τῆς εἰκόνας στά πλάγια καί στό ἄνω μέρος[5]. Ἐκτός ἀπό μιά μικρή ρωγμή στό μέσον τοῦ ἄνω τμήματος, ὁρισμένες μικροφθορές στό χρῶμα καί τό γεγονός ὅτι στό κάτω μέρος εἶναι κομμένη[6], ἡ εἰκόνα διατηρεῖται σέ πολύ καλή κατάσταση.

Τό κύριο πρόσωπο τῆς σύνθεσης εἶναι ὁ Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, πού εἰκονίζεται ὡς τή μέση μέ τό σῶμα ἐλαφρά στραμμένο πρός τά ἀριστερά (πίν. 1). Φορᾶ πρασινογάλαζο χιτώνα στολισμένο μέ χρυσή ταινία στό ἄνοιγμα τοῦ λαιμοῦ καί βυσσινί ἱμάτιο. Μέ τά δυό του χέρια κρατᾶ ἀνοιχτό βιβλίο μέ χρυσές πόρπες, ὅπου διαβάζουμε τήν ἀρχή τοῦ εὐαγγελίου του (πίν. 3):

Ἐν ἀρχῇ ἦν
ὁ λόγος. Κ(αί).
ὁ λόγος ἦν
πρός Τ(ὸν) Θ(εό)Ν, καί
Θ(εό)Σ ἦν ὁ λό
γος. οὗτος ἦν
ἐν ἀρχῇ πρός
Τ(ὸν) Θ(εό)Ν. πάντα
δι' αὐτοῦ ἐγέ
νετο, Κ(αί)χω
ρίς αὐτοῦ ἐγέ
νετο οὐδέν ἓν,
ὃ γέγονεν ἐν αὐ
τῷ ζωή ἦν

Τά γράμματα εἶναι μαῦρα καί ἡ διακόσμηση τοῦ ἀρχικοῦ γράμματος δείχνει μιά προσπάθεια μίμησης χειρογράφου. Κάθε στίχος τοποθετεῖται μέσα σ' ἕνα παραλληλόγραμμο (πίν. 3).

Στό χρυσό κάμπο τῆς εἰκόνας πάνω ἀπό τούς ὤμους τοῦ ἁγίου ὑπάρχει ἐπιγραφή μέ κόκκινα γράμματα:

Ὁ Ἅγιος Ἰω(άννης)
Ὁ Θεολόγος

4. Ἡ συντήρηση τῆς εἰκόνας μαζί μέ ἄλλα ἔργα ἔγινε ἀπό τούς κ.κ. Σωτ. Κουταβούλη καί Γ. Πορτάλια τοῦ συνεργείου τοῦ κ. Φ. Ζαχαρίου (βλ. ΑΔ 33 (1978) Χρονικά, ὑπό ἐκτύπωση).

5. Ἀνάλογο στοιχεῖο συναντοῦμε καί σέ εἰκόνα τοῦ Θεολόγου ἀπό τήν Πάτμο (βλ. Μ. Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, Εἰκόνες τῆς Πάτμου, Ἐθνική Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος 1977, σ. 45, ἀρ. 2), ὅπου τό ὕφασμα καλύπτει τό πάχος τῆς εἰκόνας στό ἄνω τμῆμα.

6. Ὑπολογίζοντας ὅτι τό ζωγραφιστό κόκκινο πλαίσιο τῆς εἰκόνας, πού τώρα εἶναι σχεδόν ὁλόκληρο καλυμμένο μέ μαῦρο, πιθανόν ἀπό τήν προσθήκη τοῦ νεωτερικοῦ πλαισίου, ἔχει πλάτος γύρω στά 3 - 3,5 ἑκ., ἡ εἰκόνα στό κάτω τμῆμα πρέπει νά ἔχει κοπεῖ 2 - 2,5 ἑκ. Ἔτσι τό ἀρχικό της ὕψος ἦταν πιθανόν 103 - 103,5 ἑκ.

Ἡ περιφέρεια ἀπό τό φωτοστέφανό του ἔχει γίνει μέ ἐμπίεστη διακόσμηση (κουκίδες).

Στήν πάνω δεξιά γωνία μέσα ἀπό τμῆμα κύκλου, πού ὑποδηλώνει τόν οὐρανό καί ἀποδίδεται μέ ἀνοιχτό καί σκοῦρο γαλάζιο διασχιζόμενο ἀπό χρυσές ἀκτίνες, ἐμφανίζεται τό χέρι τοῦ Θεοῦ εὐλογώντας.

Στήν ἀντίστοιχη ἀριστερή γωνία τῆς εἰκόνας ἔχουμε τήν παράσταση τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου, σέ μικρότερη κλίμακα, πού κρατᾶ τό ναό (πίν. 4). Πάνω ἀπό τό κεφάλι του μέ κόκκινα γράμματα ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

Ὁ ΟΣΙΟΣ Π(ατ)ΗΡ ΗΜ(ῶν). ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ
Κ(αί) ΚΤΗΤΩΡ Τ(ῆς) ΜΟΝΗΣ ΠΑΤΜΟΥ.

Ὁ ἅγιος φορᾶ τό συνηθισμένο μοναχικό ἔνδυμα: ὠχροκάστανο ράσο, σκοῦρο βυσσινί ἐπενδύτη συγκρατημένο μέ δύο κουμπιά, πράσινο κουκούλιο καί σχῆμα. Χρυσός σταυρός κρέμεται μπροστά στό στῆθος του, χρυσή εἶναι καί ἡ πόρπη τῆς ζώνης του. Στό δεξί χέρι κρατᾶ ἀνοιχτό εἰλητάριο, ὅπου εἶναι γραμμένο τό ἀκόλουθο ἐπίγραμμα (πίν. 5):

ἘΓΩ ΜΕΝ ΑΠΟΣΤΟ
ΛΕ ΤΟΝΔΕ ΤΟΝ
ΘΕΙΟΝ, ΟΝΠΕΡ Ε
ΔΕΙΜΑΜΕΙΝ ΣΟΙ
ΣΗΚΟΝ ΠΡΟΣΑ
ΓΩ, ΑΜΑ ΜΟΝΟ
ΤΡΟΠΟΙΣ ΤΕ ΠΑ
ΣΙ ΤΕ ΑΛΛΟΙΣ.
ΑΝΩΘΕΝ Δ' ΑΥΤΟΣ,
ΜΗ ΛΕΙΠΟΙΣ Ε
ΠΟΠΤΕΥΕΙΝ
ΑΥΤΟΥΣ ΔΙΕΞΑ
ΓΕΙΝ ΤΕ ΠΡΟΣ ΤΟ ΣΥ
ΜΦΕΡΟΝ.

Ὁ ναός πού κρατᾶ στό ἀριστερό του χέρι εἶναι μιά σχηματική παράσταση τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς. Ἡ στέγη καί ὁ τροῦλλος εἶναι κόκκινα, ἐνῶ γιά τό ὑπόλοιπο κτίριο ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ φαιά καί ὠχροκάστανα χρώματα. Ὁ ναός μπροστά ἔχει τρεῖς τοξωτές εἰσόδους χωρισμένες μεταξύ τους μέ κίονες. Πάνω ἀπό τή μεσαία εἴσοδο ὑπάρχει ἡ παράσταση τοῦ ἁγίου Ἰωάννης, σέ διαφορετικό ὅμως εἰκονογραφικό τύπο ἀπ' αὐτόν τῆς κεντρικῆς παράστασης: κρατᾶ βιβλίο ἀνοιχτό πρός τόν θεατή καί φέρνει τήν πένα πρός τό στόμα.

Ἡ παράσταση τοῦ Ἰωάννη στήν εἰκόνα μας μέ τό βιβλίο ἀνοιχτό, γυρισμένο πρός τήν πλευρά του καί κρατημένο μέ τά δύο χέρια, τό κεφάλι ἐλαφρά γερμένο πρός τά κάτω, ἀλλά τό βλέμμα στραμμένο πέρα ἀπό τό βι-

βλίο, κάπου μακριά (πίν. 1), δέν φαίνεται νά εἶναι συνηθισμένη τόσο στά βυζαντινά ὅσο καί στά μεταβυζαντινά χρόνια[7]. Κάποια ἀναλογία, ὅσον ἀφορᾶ τή στάση τοῦ ἁγίου καί τή σχέση τῶν χεριῶν μέ τό βιβλίο, βρίσκουμε σέ χειρόγραφα[8]. Μεγαλύτερη ὅμως εἶναι ἡ ὁμοιότητα πού παρουσιάζει ἡ εἰκόνα μας στή στάση καί στό στήσιμο τῆς μορφῆς μέ δύο ἄλλες εἰκόνες: ἡ μία βρίσκεται στή Σίφνο (15ος αἰ.)[9] καί ἡ ἄλλη στή Μονή τοῦ Θεολόγου τῆς Πάτμου[10]. Ἡ εἰκόνα αὐτή τῆς Πάτμου, ὅπως ἀναφέρει ὁ Χατζηδάκης, ἀποτελεῖ τήν «Προσκύνηση» τῆς Μονῆς καί πρέπει νά ταυτίζεται μέ τήν εἰκόνα τοῦ Θεολόγου, πού ἀναφέρεται στόν κώδικα τοῦ 1200 τῆς Μονῆς[11]. Ἡ ἀρχική παράσταση, τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰ., ἔχει δεχθεῖ ἐπιζωγραφήσεις στή μορφή τοῦ ἁγίου τόν 15ο αἰ. καί στό βάθος τόν 19ο αἰ.[12]. Παρ' ὅλα αὐτά, ἔχουμε ἕνα παλιό ἔργο, τό ὁποῖο μποροῦμε νά θεωρήσουμε, κατ' ἀρχή, ὅτι ἀντιγράφει ἤ χρησιμοποιεῖ σάν πρότυπο ἡ εἰκόνα μας[13]. Πράγματι ἡ ὁμοιότητα ἀνάμεσα στά δύο ἔργα ὄχι μόνο στόν εἰκονογραφικό τύπο ἀλλά καί σέ στοιχεῖα τυπολογικά — ὅπως τό διογκωμένο κρανίο μέ τό πλατύ μέτωπο, ἡ σαρκώδης ἐλαφρά κυρτή μύτη, τό σχῆμα τοῦ αὐτιοῦ, ὁ βόστρυχος τοῦ γενιοῦ στήν ἀριστερή παρειά καί ὁ βόστρυχος τοῦ μαλλιοῦ πίσω στό λαιμό, τό τριγωνικό ἄνοιγμα τοῦ χιτώνα στό λαιμό μέ τή χρυσή παρυφή, ἡ πτύχωση τοῦ ἐνδύματος — δηλώνει ὅτι ὁ ζωγράφος τῆς εἰκόνας μας ἤ εἶχε ὑπόψη του τήν εἰκόνα τῆς Πάτμου ἤ εἶχαν καί οἱ δύο ἕνα κοινό πρότυπο[14]. Ἡ πρώτη περίπτωση καί γιά ἄλλους λόγους, πού θά ἀναφέρουμε παρακάτω, μᾶς φαίνεται πιθανότερη, ἀλλά καί γιατί ὑπάρχουν ὁρισμέ-

---

7. M. Chatzidakis, Une icône en mosaique de Lavra, JÖB 21 (1972) πίν. 2, K. Weitzwann - M. Chatzidakis - K. Miatev - Sv. Radojčić, Frühe Ikonen, Sofia und Beograd 1972, πίν. 87, 200, Χατζηδάκης, Πάτμος, ἀρ. 12, 110, Εἰκόνες τοῦ Νομοῦ Χανίων, Ἀθήνα 1975, πίν. 2.

8. Χατζηδάκης, Πάτμος, σ. 46 καί σημ. 3 & 4 στή σ. 48, ὅπου ὁ Χατζηδάκης θεωρεῖ ὅτι ἡ στάση αὐτή τοῦ Θεολόγου προέρχεται ἀπό τό πρότυπο κάποιου καθιστοῦ Εὐαγγελιστῆ μέ ἀνάλογη στάση.

9. Θ. Ἀλιπράντης, Εἰκών παλαιολογείου τέχνης ἐν Σίφνῳ, ΕΕΒΣ τ. ΜΒ' (1975 - 76), σ. 230 - 233.

10. Χατζηδάκης, Πάτμος, ἀρ. 2, βλ. καί Γ. Λαμπάκης, Οἱ ἑπτά ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως, σ. 8 σημ. 2, ὅπου ἀναφέρει ὅτι ἀντίγραφο τῆς εἰκόνας τῆς Πάτμου εἶδε στό Κορδελιό τῆς Σμύρνης στό ναό τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη.

11. Χατζηδάκης, Πάτμος, σ. 21 - 22 καί σ. 45 - 48.

12. Βλ. σημ. 11.

13. Ἀφήσαμε πρός τό παρόν κατά μέρος τήν εἰκόνα τῆς Σίφνου, τῆς ὁποίας ἡ ὁμοιότητα μέ τήν εἰκόνα μας εἶναι ἐμφανής, καί γιατί εἶναι ἔργο μεταγενέστερο, ἀλλά καί γιατί ἡ εἰκόνα μας παρουσιάζει ὁρισμένα στοιχεῖα, πού θά δοῦμε στή συνέχεια, καί τά ὁποῖα τή συνδέουν μέ τήν εἰκόνα τῆς Πάτμου.

14. Σημειώνουμε καί δύο μικρές διαφορές ἀνάμεσα στά δύο ἔργα, χωρίς ὅμως νομίζω ἰδιαίτερη σημασία· ἡ μία ἀφορᾶ τή στάση τοῦ Ἰωάννη – στήν εἰκόνα μας γέρνει λιγότερο τό κεφάλι καί στρέφει τό βλέμμα πέρα ἀπό τό βιβλίο – καί ἡ ἄλλη τήν ἀπόδοση τοῦ κρανίου του ὁ τονισμός του δέν εἶναι τόσο ἔντονος ὅσο στήν εἰκόνα τῆς Πάτμου.

να δευτερεύοντα στοιχεῖα πού θά μποροῦσαν νά θεωρηθοῦν ἐνδεικτικά· ὅπως οἱ πόρπες τῆς στάχωσης τοῦ βιβλίου πού εἶναι ἴδιες στά δύο ἔργα, καθώς καί ἡ τοποθέτηση κάθε στίχου τοῦ κειμένου τοῦ Εὐαγγελίου μέσα σέ παραλληλόγραμμο (πίν. 3), πιθανή προσπάθεια γιά νά μιμηθεῖ μ' αὐτό τόν τροπο ὁ ζωγράφος μας τά πλακίδια σμάλτου, πάνω στά ὁποῖα εἶναι γραμμένο τό κείμενο στήν εἰκόνα τῆς Πάτμου[15].

Ἡ ἀπεικόνιση τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου πού προσφέρει τό ναό στό Θεολόγο (πίν. 4) φαίνεται πώς εἶναι καθαρό δημιούργημα τῆς Πάτμου καί μάλιστα σέ μιά ὁρισμένη ἐποχή[16]. Οἱ παραστάσεις τοῦ ὁσίου πρίν τό 1600, σέ διάφορες εἰκόνες τοῦ νησιοῦ, τόν παρουσιάζουν συνήθως νά κρατᾶ ἕνα εἰλητάριο χωρίς ὅμως τό ὁμοίωμα τοῦ ναοῦ[17]. Παραστάσεις τοῦ ὁσίου μέ τό ναό βρίσκουμε σέ ἔργα ἀπό τό 1600 καί ἑξῆς[18]. Ἀκόμη τό ἐπίγραμμα πού εἶναι γραμμένο στό εἰλητάριο πού κρατᾶ ὁ ὅσιος Χριστόδουλος δέν συναντᾶται σέ ἔργα πρίν τό 1600[19], ἐνῶ ἀντίθετα τό βρίσκουμε ἀρκετά συχνά σέ μεταγενέστερες παραστάσεις[20]. Ἔτσι ὁ Χατζηδάκης, σέ συνδυασμό καί μέ ἄλλα γεγονότα, βγάζει τό συμπέρασμα ὅτι τόσο ὁ εἰκονογραφικός τύπος τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου πού προσφέρει τό ναό, ὅσο καί τό ἐπίγραμμα τοῦ εἰληταρίου του εἶναι μέ μεγάλη πιθανότητα δημιουργήματα τοῦ λόγιου ἱεράρχη Νικηφόρου Χαρτοφύλακος, ὁ ὁποῖος ἀπό τό τέλος τοῦ 16ου αἰ. διατέλεσε ἐπανειλημμένα ἡγούμενος τῆς Μονῆς τῆς Πάτμου καί πέθανε σ' αὐτήν στά 1628[21]. Ἔτσι ὅσον ἀφορᾶ τή δική μας εἰκόνα ἔχουμε μιά πρώτη χρονολογική ἔνδειξη: δέν πρέπει νά εἶναι παλιότερη ἀπό τό 1600.

Τέλος τό ὁμοίωμα τοῦ ναοῦ, πού κρατᾶ ὁ ὅσιος Χριστόδουλος στήν εἰκόνα μας (πίν. 4) καί πού ὅμοιο σχεδόν κρατᾶ καί σέ ἄλλες ἀνάλογες παραστάσεις[22], ἀποδίδει τή δυτική ὄψη τοῦ καθολικοῦ, ὅπως ἦταν ἀφοῦ εἶχε προστεθεῖ τό παρεκκλήσι τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου καί ὁ ἐξωνάρθη-

---

15. Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, Πάτμος, σ. 47 - 48.
16. Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, Πάτμος, σ. 36 - 37.
17. Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, Πάτμος, ἀρ. 17, 83.
18. Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, Πάτμος, ἀρ. 19, 64, 111, 112, 141.
19. Βλ. σημ. 17.
20. Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, Πάτμος, ἀρ. 19, 64, 111, 112.
21. Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, Πάτμος, σ. 31 - 32 καί σ. 37, γιά τόν Νικηφόρο βλ. καί Χ α τ ζ η ν ι κ ο λ ά ο υ, Πάτμος, σ. 43 - 45.
22. Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, Πάτμος, ἀρ. 19, 111, 112, 141 καί σ. 70 - 71, ὅπου μεταξύ τῶν ἄλλων ἀναφέρει τήν πιθανότητα νά ὀφείλεται στό Νικηφόρο ἡ σύνθεση αὐτή. Βλ. Κ α ν τ ώ Φ α τ ο ύ ρ ο υ, Πατμιακή ἀρχιτεκτονική. Ἡ ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ὡς δεῖγμα χαρακτηριστικῆς πατμιακῆς τεχνοτροπίας, 1962, σ. 31, πίν. 12, ὅπου στό βημόθυρο τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, πού κτίστηκε στά 1603 ἀπό τόν Νικηφόρο ὑπάρχει ἡ ἴδια παράσταση τοῦ ναοῦ.

κας[23].

Ἀνακεφαλαιώνοντας τά εἰκονογραφικά στοιχεῖα πού ἀπαρτίζουν τή σύνθεση τῆς εἰκόνας μας μποροῦμε νά ποῦμε τά ἑξῆς: α) Ὁ τύπος τοῦ Θεολόγου δέν εἶναι συνηθισμένος. Ἄν ἐξαιρέσει κανείς ὁρισμένα χειρόγραφα, ἡ παλιότερη—ἀπό τά γνωστά τουλάχιστον παραδείγματα—παράσταση τοῦ Ἰωάννη στή στάση καί στόν τύπο πού ἔχουμε στήν εἰκόνα μας εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς Πάτμου, πού στήν ἀρχική της μορφή χρονολογεῖται μέ πιθανότητα στά τέλη τοῦ 12ου αἰ. β) Ἡ εἰκόνα μας ἀντιγράφει ὥς τήν πιό μικρή σχεδόν λεπτομέρεια τήν εἰκόνα τῆς Πάτμου. γ) Ἡ παράσταση τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου, πού κρατᾶ τό ὁμοίωμα τῆς ἐκκλησίας καί τό εἰλητάριο μέ τό ἔμμετρο ἐπίγραμμα, πρέπει νά εἶναι καθαρά πατμιακή δημιουργία καί μάλιστα σέ μιά περίοδο ἀπό τό 1600 κ.έ., γεγονός πού δίνει καί μιά πρώτη ἔνδειξη γιά τή χρονολογική τοποθέτηση τῆς εἰκόνας μας.

Ὑπάρχει λοιπόν ὄχι μόνο μιά κοινότητα στοιχείων ἀνάμεσα στήν εἰκόνα μας καί σέ πατμιακά ἔργα, ἀλλά καί τά στοιχεῖα αὐτά μποροῦν νά θεωρηθοῦν ἀποκλειστικά «πατμιακά». Ἔτσι ἔχουμε ὁρισμένες ἐνδείξεις, ἄν ὄχι ἀποδείξεις, ὅτι ὁ ζωγράφος τῆς εἰκόνας μας πρέπει νά εἶχε ἄμεση γνώση τῶν ἔργων τῆς Πάτμου καί ἴσως δέν εἶναι παρακινδυνευμένο νά ποῦμε ὅτι τά εἶχε μπροστά του ὅταν τήν ζωγράφιζε.

---

23. Ὁ Χατζηδάκης τοποθετεῖ τήν κατασκευή τοῦ παρεκκλησιοῦ τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου καί τοῦ ἐξωνάρθηκα σέ μιά σύγχρονη μεταξύ τους ἐποχή, τόν 16ο/17ο αἰ. Ἕνας δεύτερος ἐξωνάρθηκας ἀναφέρει ὅτι προστέθηκε τό 1968 ἀπό τό Νεόφυτο Γριμάνη (Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, Πάτμος, σ. 66 καί 71).

Ὁ Ὀρλάνδος τοποθετεῖ τό παρεκκλήσι στόν 15ο ἤ 16ο αἰ. καί τόν πρῶτο ἐξωνάρθηκα στόν 19ο αἰ. (Ὁ ρ λ ά ν δ ο ς, Πάτμος, σ. 88 - 92, εἰκ. 2, 3). Ἀναφέρει τήν κατασκευή μιᾶς στοᾶς, στό νότιο ὅμως τμῆμα τῆς αὐλῆς τοῦ καθολικοῦ, πού τή χρονολογεῖ τό 1698 (Ὁ ρ λ ά ν δ ο ς, Πάτμος, σ. 44, εἰκ. 27, 28).

Ὁ Μπάρσκη στό σχέδιό του γιά τό καθολικό τῆς Μονῆς, πού ἔκανε στά 1730 (πίν. 6), ἀποδίδει τόν τοξωτό ἐξωνάρθηκα χωρίς ὅμως καί τόν δεύτερο ἐξωνάρθηκα, πού ὁ Χατζηδάκης ἀναφέρει ὅτι προστέθηκε τό 1698. Ὁ ἐξωνάρθηκας πού σχεδιάζει ὁ Μπάρσκη εἶναι σέ γενικές γραμμές ἴδιος μέ αὐτόν πού σώζεται σήμερα. Ὑπάρχουν τά τέσσερα τοξωτά ἀνοίγματα καί οἱ πέντε κίονες, ἀπό τούς ὁποίους ὁ μεσαῖος φέρει ἑλικοειδεῖς ραβδώσεις. Ἡ διαφορά βρίσκεται στό μέγεθος τῶν τόξων καί στή μορφή τους. Σήμερα εἶναι ἐλαφρά ὀξυκόρυφα καί τά μετακιόνια διαστήματα ἄνισα μεταξύ τους, ἐνῶ στό σχέδιο τοῦ Μπάρσκη τά τόξα εἶναι καμπύλα καί τά μετακιόνια διαστήματα φαίνονται ἴσα. Ἡ διαφορά αὐτή ὀφείλεται πιθανόν σέ κάποια ἀνακατασκευή τῆς τοξοστοιχίας μέ τήν ἐπανατοποθέτηση τῶν ἴδιων κιόνων.

Τό πρόβλημα σχετικά μέ τή χρονική τοποθέτηση αὐτῶν τῶν κατασκευῶν παραμένει ἀνοιχτό. Ἐκεῖνο πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι ὅτι τό ὁμοίωμα τοῦ ναοῦ στήν εἰκόνα μας καί τό σχέδιο τοῦ Μπάρσκη εἶναι ἀρκετά ὅμοια, μέ τή διαφορά ὅτι ὁ ναός στήν εἰκόνα ἔχει τρία ἀνοίγματα, ἐνῶ στό σχέδιο τοῦ Μπάρσκη τέσσερα. Ἡ διαφορά αὐτή ὀφείλεται πιθανόν στήν πρόθεση τοῦ ζωγράφου, πού θέλησε μάλλον τή σύμμετρη ἀναπαράσταση τοῦ ναοῦ καί ὄχι τήν πιστή ἀποτύπωσή του.

Κοντά σ' αὐτά ὅμως, θά θέλαμε ἀκόμα νά προσθέσουμε ὅτι ὁ ζωγράφος μας πέρα ἀπό τήν ἀντιγραφή γνωστῶν τύπων προχωρεῖ ἕνα βῆμα μακρύτερα δημιουργώντας μιά σύνθεση ἀρκετά πρωτότυπη. Ἐνῶ δηλαδή, τόσο ὁ Ἰωάννης ὅσο καί ὁ Χριστόδουλος ἔχουν τά πρότυπά τους σέ ἄλλα ἔργα, ὁ συνδυασμός τους σέ μία σύνθεση εἶναι —σύμφωνα πάντα μέ τά γνωστά δεδομένα— μοναδικός. Ὑπάρχει βέβαια ἡ παράσταση τοῦ Θεολόγου καί Χριστοδούλου σέ βημόθυρα ἤ τοῦ Θεολόγου καί Χριστοδούλου πού κρατοῦν καί οἱ δύο τό ναό[24], ἀλλά ἡ σύνθεση μέ τό Θεολόγο σέ προτομή καί τόν Χριστόδουλο στήν ἄνω ἀριστερή γωνία εἶναι μάλλον πρωτότυπη. Τό γεγονός αὐτό σέ συνδυασμό μέ τή χρησιμοποίηση σάν προτύπου ἀπό τόν ζωγράφο μας τῆς μεγάλης εἰκόνας, πού ἀποτελεῖ τήν προσκύνηση τῆς Μονῆς[25], ὁδηγοῦν στή σκέψη ὅτι δέν πρόκειται γιά ἕνα τυχαῖο ἔργο, ἀλλά γιά ἔργο πού ἔγινε γιά κάποιο συγκεκριμένο σκοπό. Γιά τό ποιός ἦταν ὁ σκοπός αὐτός δέν ἔχουμε δυστυχῶς πρός τό παρόν καμιά πληροφορία[26]. Τό μόνο πού μποροῦμε ἴσως νά ποῦμε εἶναι ὅτι σχετίζεται μέ τή μεγάλη ἀκμή πού γνωρίζει τόσο τό νησί ὅσο καί τό ἴδιο τό μοναστήρι ἀπό τίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 16ου αἰ. ὡς τά μέσα περίπου τοῦ 17ου αἰ.[27].

Τό πρόσωπο τοῦ ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου ἔχει ἀποδοθεῖ μέ σκοῦρο καστανό προπλασμό πάνω στόν ὁποῖο ἔχει τοποθετηθεῖ τό ὠχροῤόδινο σάρκωμα. Λευκές ψιμυθιές τονίζουν τά ἐξέχοντα σημεῖα. Λεπτή καφέ γραμμή περιγράφει τό πρόσωπο, τή μύτη, τά αὐτιά καί τά μάτια, ἐνῶ δύο ῥόδινες γραμμές τονίζουν τά ἄνω βλέφαρα. Τό πάνω χεῖλος εἶναι πιό σκοῦρο κόκκινο ἀπό τό κάτω (πίν. 2).

Στό πλάσιμο τοῦ προσώπου ἡ μετάβαση ἀπό τά σκοτεινά στά φωτεινά τμήματα γίνεται μάλλον ἀπότομα χωρίς χρωματικές διαβαθμίσεις, ἔτσι πού ἡ μορφή ἀποκτᾶ κάποια σκληρότητα στήν ἀπόδοση, κερδίζει ὅμως στοχαστικότητα στήν ἔκφραση καθώς δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση ἑνός ἐσωτερικοῦ φωτισμοῦ. Οἱ βαθιές ρυτίδες, πού σχηματίζονται ἀπό τόν ἀκάλυπτο προπλασμό στό μέτωπο καί τήν παρειά, συνταιριάζονται μέ τό γε-

---

24. Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, Πάτμος, ἀρ. 19, 141, Φ α τ ο ύ ρ ο υ, Πατμιακή ἀρχιτεκτονική, πίν. 12.

25. Ἐδῶ θά πρέπει νά θυμίσουμε ξανά τίς μεγάλες διαστάσεις τῆς εἰκόνας μας προσθέτοντας ὅτι οἱ διαστάσεις τῆς εἰκόνας τῆς Πάτμου εἶναι ἀνάλογες, δηλ. 114,5×81×3,5 ἑκ.

26. Σημειώνουμε τό γεγονός ὅτι ἡ εἰκόνα εἶναι κομμένη κάτω, στοιχεῖο πού δηλώνει πιθανόν μιά δεύτερη χρήση της, γιά τήν ὁποία ἐπίσης δέν ἔχουμε καμιά πληροφορία.

27. Χ α τ ζ η ν ι κ ο λ ά ο υ, Πάτμος, σ. 36 - 43, Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, Πάτμος, σ. 27 - 29.

μάτο περίσκεψη βλέμμα τῆς γεροντικῆς μορφῆς τοῦ Θεολόγου, ἐνῶ συγχρόνως τῆς προσδίδουν κάποια γραμμικότητα. Τήν ἴδια αἴσθηση γραμμικότητας πού φτάνει στή σχηματοποίηση παρατηροῦμε καί στήν ἀπόδοση τῆς τριχοφυίας μέ τίς λεπτές λευκές, φαιές καί καστανές πινελιές.

Μέ παρόμοιο τρόπο πλάθεται καί τό πρόσωπο τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου, μόνο πού ἐδῶ τά φωτεινά σαρκώματα εἶναι πιό περιορισμένα, στοιχεῖο πού ἴσως δέν εἶναι ἄσχετο μέ τή μικρότερη κλίμακα τῆς μορφῆς καί τοῦ διαφορετικοῦ φυσιογνωμικοῦ τύπου (πίν. 4).

Τό ἔνδυμα ἀποδίδεται μέ πτυχές στό ἴδιο χρῶμα, ἀλλά σ' ἕνα τόνο πιό σκοῦρο, πού τονίζονται μέ λευκές γραμμές (πίν. 1, 4). Ἡ ὀργάνωση τῶν πτυχώσεων μέ τίς ἔντονες γραμμές προσδίδει ἕνα διακοσμητικό χαρακτήρα στό ροῦχο, χωρίς ὡστόσο νά χάνεται ὁ ὄγκος καί ἡ πλαστικότητα τοῦ σώματος.

Ὁ τρόπος αὐτός τῆς ἀπόδοσης τῶν μορφῶν δέν εἶναι ἄγνωστος σέ μιά σειρά κρητικῶν ἔργων τοῦ 16ου αἰ.[28]. Ὅσον ἀφορᾶ τόν ἅγιο Ἰωάννη, θά ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά ὁρισμένα ἔργα ἀπό τά μέσα περίπου τοῦ 16ου αἰ. κ.ἑ., μέ τά ὁποῖα παρουσιάζει ὁμοιότητες τόσο στό γενικό τρόπο τῆς τεχνικῆς ἐκτέλεσης ὅσο καί σέ λεπτομέρειες τῆς ἀπόδοσης, ὅπως εἶναι ἡ ἔκταση πού ἁπλώνονται τά σαρκώματα καί οἱ ψιμυθιές, ἡ διαμόρφωση καί ἡ σχηματοποίηση τῶν ρυτίδων, οἱ κόκκινες γραμμές στά πάνω βλέφαρα κ.λ.π. Τέτοια ἔργα εἶναι: ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἀπό τίς εἰκόνες Δέησης τοῦ Πρωτάτου (1542)[29] καί τῆς Μονῆς Σταυρονικήτα (1546)[30], ὁ ἅγιος Ἀντώνιος τοῦ Δαμασκηνοῦ στό Βυζαντινό Μουσεῖο (β' μισό 16ου αἰ.)[31], ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ἀπό τή συλλογή εἰκόνων τῆς Βενετίας (1574 - 1577)[32] καί 3 εἰκόνες τοῦ ἀσπασμοῦ Πέτρου καί Παύλου: ἡ μία στή Μονή Τόπλα τῆς Ἐρζεγοβίνης (τελευταῖο τέταρτο τοῦ 16ου αἰ.)[33], ἡ ἄλλη στήν Πάτμο (τέλη

28. Α. Ξ υ γ γ ό π ο υ λ ο ς, Σχεδίασμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετά τήν ἅλωσιν, Ἀθῆναι 1957, σ. 94 κ.ἑ. Μ. Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, Ὁ ζωγράφος Εὐφρόσυνος, Κρητικά Χρονικά 10, 1956, σ. 281 κ.ἑ. Α. Ξ υ γ γ ό π ο υ λ ο ς, Ἡ παλαιολόγειος παράδοσις εἰς τήν μετά τήν ἅλωσιν ζωγραφικήν, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τ. Β' (1960 - 61), σ. 87 κ.ἑ.

29. Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, Ὁ ζωγράφος Εὐφρόσυνος, πίν. ΚΔ', Ξ υ γ γ ό π ο υ λ ο ς, Σχεδίασμα, πίν. 37, 2.

30. M. C h a t z i d a k i s, Recherches sur le peintre Théophane le Cretois, DOP 23 - 24 (1969 - 1970), πίν. 65, βλ. καί ἔγχρωμο πίν. στό Μονή Σταυρονικήτα, Ἱστορία - Εἰκόνες - Χρυσοκεντήματα, Ἀθήνα 1974, πίν. 38.

31. Μ. Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, Βυζαντινό Μουσεῖο Ἀθηνῶν - Εἰκόνες, πίν. 38, Ξ υ γ γ ό π ο υ λ ο ς, Σχεδίασμα, σ. 140 - 142.

32. M. C h a t z i d a k i s, Icônes Saint Ceorges des Grecs et de la collection de l' Institut Hellénique de Venise, Venise 1962, πίν. 26.

33. V. D j u t i ć, Icônes de Yougoslavie, Belgrade 1961, πίν. LXXVII.

τοῦ 16ου αἰ.) καί ἡ τρίτη στό Σινᾶ[34].

Συγκρίνοντας τήν εἰκόνα μας μέ τά ἔργα αὐτά παρατηροῦμε ὅτι, πέρα ἀπό τά κοινά στοιχεῖα πού παρουσιάζει στό πλάσιμο καί στήν τεχνική κατασκευή, ἔχει κάποια γραμμικότητα καί ἕνα στυλιζάρισμα, χαρακτηριστικά πού τή φέρνουν πλησιέστερα στά ἔργα των τελευταίων χρόνων τοῦ 16ου αἰ.

Ἄν συγκρίνουμε ἀκόμη τήν εἰκόνα μας μέ μία εἰκόνα τοῦ Θεολόγου ἀπό τήν Πάτμο, πού χρονολογεῖται στά 1610 - 1629[35], βλέπουμε μιά μεγαλύτερη ἀναλογία ἀνάμεσα στά δύο ἔργα ὅσον ἀφορᾶ τή γραμμική ἀπόδοση τόσο τῶν ὄγκων ὅσο καί τῆς τριχοφυίας, χωρίς ὡστόσο ἡ δική μας εἰκόνα νά φθάνει στή σκληρότητα καί ἐπιπεδότητα τοῦ πατμιακοῦ ἔργου — διαφορά πού ὀφείλεται μάλλον στό διαφορετικό χέρι τοῦ ζωγράφου κι ὄχι τόσο σέ διαφορετική χρονολογική τοποθέτηση[36].

Ὅσον ἀφορᾶ τώρα τόν ὅσιο Χριστόδουλο, τό πρότυπό του, τυπολογικά καί χρωματικά, βρίσκεται πιθανόν στήν παράσταση τοῦ ὁσίου στήν εἰκόνα τῆς ἔνθρονης Παναγίας τοῦ Α. Ρίτζου στήν Πάτμο[37] καί συνεχίζεται σέ βημόθυρο τοῦ 1600 ἀπό τό παρεκκλήσι τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου στή Μονή τοῦ Θεολόγου τῆς Πάτμου[38]. Ἡ μορφή τοῦ ὁσίου στήν εἰκόνα μας καί στό βημόθυρο παρουσιάζει ἐμφανεῖς ὁμοιότητες στήν ἀπόδοση τοῦ προσώπου καί τοῦ ἐνδύματος. Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στά δύο ἔργα ἔγκειται κυρίως στήν κάποια ξηρότητα πού χαρακτηρίζει τόν ὅσιο τῆς εἰκόνας μας σέ σχέση μέ τόν ὅσιο τοῦ βημοθύρου. Ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη πλησιάζει δύο μορφές ὁσίου Χριστοδούλου πάλι ἀπό τήν Πάτμο πού χρονολογοῦνται στά 1610 - 1630[39], χωρίς ὅμως νά φθάνει στήν ξηρότητα καί στήν κάποια δυσκαμψία πού διακρίνει αὐτές τίς δύο παραστάσεις.

---

34. Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, Πάτμος, πίν. 45 (ἀρ. 74), 203.

35. Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, Πάτμος, ἀρ. 110.

36. Ἐδῶ θά ἤθελα νά ὑπενθυμίσω ὅτι ὁ Ἰωάννης τῆς εἰκόνας μας, ἀφοῦ ἀντιγράφει τόν Ἰωάννη ἀπό τήν εἰκόνα - παλλάδιο τῆς Μονῆς τῆς Πάτμου, μιμεῖται — τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν ἐποχῆς καί ζωγράφου — τό πρότυπό του καί στήν τεχνική ἐκτέλεση. Ἔτσι π.χ. παρατηροῦμε τήν ἴδια γραμμική, λεπτομερειακή ἀπόδοση τῆς τριχοφυίας στά δύο ἔργα, ἐνῶ στήν εἰκόνα τῆς Σίφνου, πού εἶναι ἐπίσης ὅμοια μέ τήν εἰκόνα τῆς Πάτμου, οἱ κυματισμοί τῆς τριχοφυίας ἀποδίδονται ὅπως καί στόν Ἰωάννη τῆς Πάτμου, ἀλλά μ' ἕναν τρόπο πιό ἐλεύθερο καί περισσότερο ζωγραφικό. Τό στοιχεῖο αὐτό ἀποτελεῖ ἴσως ἀκόμη μιά ἔνδειξη γιά τό ἄμεσο πρότυπο τῆς εἰκόνας μας.

37. Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, Πάτμος, ἀρ. 10.

38. Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, Πάτμος, σ. 66 καί 70-71, ἀρ. 19, Ὀ ρ λ ά ν δ ο ς, Πάτμος, εἰκ. 70, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖ τό βημόθυρο στά 1607.

39. Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, Πάτμος, ἀρ. 111, 112.

Μετά ἀπό αὐτά πού ἀναφέραμε, βλέπουμε ὅτι τεχνικά καί τεχνοτροπικά ἡ εἰκόνα μας σχετίζεται μέ ἔργα τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰ. καί τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 17ου αἰ. Ἔτσι, σέ συνδυασμό καί μέ τά συμπεράσματα πού καταλήξαμε μελετώντας τά εἰκονογραφικά στοιχεῖα, νομίζω ὅτι μποροῦμε μέ ἀρκετή πιθανότητα νά τήν τοποθετήσουμε στήν πρώτη εἰκοσαετία τοῦ 17ου αἰ.

Ἄν θέλαμε τώρα νά τοποθετήσουμε τήν εἰκόνα μας μέσα στό καλλιτεχνικό ρεῦμα τῆς ἐποχῆς της, θά εἴχαμε νά παρατηρήσουμε τά ἑξῆς: Ὅλες σχεδόν οἱ συγκρίσεις πού κάναμε, προσπαθώντας νά τήν ἐντάξουμε χρονολογικά, ἔγιναν μέ ἔργα ἀντιπροσωπευτικά τῆς λεγόμενης κρητικῆς σχολῆς. Σέ σχέση μέ τά ἔργα αὐτά, πέρα ἀπό τίς ὁμοιότητες πού ἐπισημάνθηκαν, παρατηροῦμε ὅτι ἡ εἰκόνα μας ἀπομακρύνεται ἀπό τόν κάποιο «ἀκαδημαϊσμό» πού τά διακρίνει καθώς ἀποκτᾶ ἕνα χαρακτήρα περισσότερο «ἀντικλασικό», χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὑποβιβασμό. Ἀντίθετα, ἡ μορφή τοῦ Ἰωάννη, παρά τήν κάποια γραμμικότητα καί σκληρότητα, διατηρεῖ τή στοχαστικότητα καί τή βαθύτητα τῆς ἔκφρασης σέ συνδυασμό μέ τή μνημειακότητα στήν ἀπόδοση. Ἔτσι θά μπορούσαμε νά κάνουμε τήν ὑπόθεση ὅτι ἔγινε ἀπό κάποιο ζωγράφο μή κρητικό, ὁ ὁποῖος ὅμως γνώρισε καί ἐνσωμάτωσε στήν τέχνη του τούς τρόπους τῆς κρητικῆς ζωγραφικῆς. Τέτοιοι ζωγράφοι ἔχουν ἤδη ἐπισημανθεῖ στήν Πάτμο[40]. Δυστυχῶς ὅμως ἀπό τό ὑλικό τῶν εἰκόνων πού παρουσιάζει ὁ Χατζηδάκης δέν μπορέσαμε νά προχωρήσουμε καί στόν προσδιορισμό τοῦ ζωγράφου.

Τελειώνοντας, ἀναφέρουμε συμπερασματικά ὅτι στοιχεῖα εἰκονογραφικά, τυπολογικά καί τεχνοτροπικά ἀποδεικνύουν τή σύνδεση τῆς εἰκόνας μας μέ τό νησί τῆς Πάτμου. Τά ἱστορικά στοιχεῖα σέ συνδυασμό μέ τή μικρή ἀπόσταση πού χωρίζει τήν Πάτμο ἀπό τά μικρασιατικά παράλια ἐξηγοῦν ὥς ἕνα σημεῖο πῶς βρέθηκε αὐτή σέ χέρια προσφύγων[41] πού μέ εὐλάβεια τή μετέφεραν στήν καινούργια τους πατρίδα*.

Ἀπρίλιος 1980

---

40. Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, Πάτμος, σ. 36 - 37.

41. Τό γεγονός ὅτι ἡ εἰκόνα εἶναι κομμένη προϋποθέτει μιά δεύτερη χρήση της, πού σχετίζεται πιθανόν μέ τή μεταφορά της ἀπό τούς πρόσφυγες.

*Εὐχαριστῶ τόν Ἔφορο Ἀρχαιοτήτων κ. Νικ. Νικονάνο γιά τήν ἄνεση πού μοῦ παρέσχε στή μελέτη τῆς εἰκόνας.